

Spis rzeczy

O projekcie	7
<i>Maciej Bohosiewicz</i>	
Armenia	9
Informacje ogólne	11
Rys historyczny	15
Religia i skład etniczny	21
<i>Paweł Kornacki</i>	
Chiny: profil kulturowy	27
Podstawowe informacje historyczne	29
System wartości kultury chińskiej	31
Sytuacja etniczna i religie w Chinach	33
Języki chińskie i języki mniejszości etnicznych w Chinach	35
Uwagi o transkrypcji pisma chińskiego	37
Bibliografia	38
<i>Joanna Jurewicz</i>	
Indie	39
Rys historyczny	41
Rozwój kultury i sztuki	43
Religie	45
System kastowy	48
Współczesne Indie	50
<i>Agata Marek</i>	
Islam	51
Islam na świecie	53
Narodziny islamu	55
Podstawy religii	58

Spis rzeczy

Obyczaje w islamie	62
Prawo w islamie	63
Islam w Polsce	64
<i>Piotr Kuspys</i>	
Oblicza współczesnej Ukrainy	67
Kultura ukraińska	69
Zarys historii	71
Religia na Ukrainie	72
Uwarunkowania polityczne	74
Uwarunkowania gospodarcze	76
Powody emigracji	78
<i>Teresa Halik</i>	
Wietnamskość — naturalna kolej rzeczy czy świadomy wybór	79
Wstęp	81
Historia	82
Kultura	87
Mniejszości etniczne w Wietnamie	97
<i>Izabela Czerniejewska</i>	
Scenariusze zajęć	99
Wprowadzenie	101
Wartości w każdej kulturze	103
Różnorodność we mnie, odmienność w tobie?	107
Stereotypy duże i małe	111
Wyrzucmy z siebie stereotypy!	114
Goście i gospodarze	118
Kto pyta — nie błądzi?	121
Zwierzęta świata	123
Religie świata	126
Warsztaty artystyczne: tydzień z różnorodnością	129
Dziennik: spotkanie z Innymi	136

O projekcie

Stowarzyszenie Vox Humana realizuje projekt „Imigranci w polskiej szkole c.d.”, który jest finansowany przez Europejski Fundusz na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich oraz Budżet Państwa. Został on również dofinansowany przez m.st. Warszawa.

Projekt składa się z następujących działań:

1. Wydanie tej właśnie książki — *Imigranci w mojej klasie*. Naszym celem było przygotowanie pomocy dydaktycznej dla nauczycieli ze szkół, w których uczą się dzieci imigrantów. Są w książce scenariusze lekcji, które mają pomóc wprowadzić ucznia z odmiennej kultury do społeczności klasowej, a także przygotować polskich uczniów na spotkanie z kolegami z innego kręgu kulturowego. Zamieściliśmy w niej opisy kultur najczęściej przybywających do nas imigrantów — Wietnamu, islamu, Ukrainy, Armenii, Indii i Chin. To opisy kultur „w pigułce”, które mają dostarczyć nauczycielowi podstawowej wiedzy o kraju czy kulturze, z której pochodzi nowy uczeń. Książka zostanie rozdana podczas wykładów i warsztatów, a także wysłana do szkół, w których uczą się dzieci imigrantów.
2. Lekcje nt. sześciu kultur — Wietnamu, islamu, Ukrainy, Armenii, Indii i Chin. To działanie jest skierowane do uczniów. W szkołach podstawowych i ponadpodstawowych, w których uczą się dzieci imigrantów, przeprowadzimy 300 lekcji nt. ww. kultur. Pokażemy i wyjaśnimy różnice i odmiennie kody kulturowe. Lekcje mają na celu pogłębienie wiedzy uczniów dotyczącej kultury kolegów z innych stron świata. Dzięki pogłębieniu wiedzy, a zarazem wrażliwości polskich uczniów, łatwiejsza stanie się integracja cudzoziemskich dzieci z naszym społeczeństwem.
3. i warsztaty dla nauczycieli i rodziców polskich uczniów. Do spotkania z inną kulturą chcemy również przygotować nauczycieli i rodziców. Mamy do zaproponowania wykłady nt. wymienionych wyżej kultur, a także warsztaty, na których pokażemy, jak przeprowadzać lekcje wg przygotowanych przez nas scenariuszy i jak przygotować się do przyjęcia dzieci z innych kultur do szkoły.

O projekcie

4. Poradnik prawny dla imigrantów. To działanie jest skierowane do obywateli państw trzecich — legalnych imigrantów. Chcemy pomóc im w poszukiwaniu pracy, a przez to w integracji. Poradnik zostanie przetłumaczony na język rosyjski (który znają Ormianie i Ukraińcy oraz wietnamski — język największej grupy imigrantów). Poradnik zostanie zawieszony na naszej stronie i będzie go można z niej ściągnąć. Wyślemy go też do organizacji pomagających znaleźć pracę obcokrajowcom.
5. Zostanie przygotowana podstrona projektu, z której będzie można pobrać poradnik w jednym z trzech języków — po polsku, wietnamsku i rosyjsku. Będzie również można ściągnąć w formie PDF-u książkę *Imigranci w mojej klasie*.

Projekt trwa od 01.05.2010 do 30.06.2011 r. Po tym terminie pozostanie podstrona projektu z elektronicznymi wersjami wydanych w trakcie projektu publikacji.

Maciej Bohosiewicz
Armenia

Informacje ogólne

Armenia — kolebka prastarej kultury, ojczyzna sławnych artystów — szczyli się zachowanymi wspaniałymi zabytkami kultury. W Armenii, leżącej obecnie na obszarze trzech nowożytnych państw (dzisiejszej Armenii, Turcji i Iranu), łączyły się, często w gwałtownych starciach, dwa światy: Europa i Azja. Trudno dzisiaj nie doceniać, jak i nie dostrzegać znaczenia wartości kultury oraz sztuki wytworzonej przez Ormian, od wieków zamieszkujących ten zakątek świata. Dysponujemy wszak wystarczającymi dowodami, by uznać tytuł Armenii do zaszczytnego miana jednej z kolebek naszej cywilizacji.

Rys. 1. Święta góra Ormian Ararat (Masis) i klasztor Chor Wirap

Centrum Armenii zawsze był Ararat — biblijna góra, na której według zapisów w Starym Testamencie miała osiąść Arka Noego, a Noe wraz ocalonymi ludźmi i zwierzętami miał zejść na ormiańską ziemię — prawdopodobnie na ziemię leżące w dzisiejszym Nachiczewaniu.

Święta góra Ormian Ararat — po ormiańsku Masis (jej wizerunek widniał na godle Armenii radzieckiej) znajduje się obecnie na terenie Turcji, ale od zawsze jest symbolem Armenii.

W rozwoju oraz konsolidacji tożsamości narodowej Ormian ważną rolę odegrał język. Umożliwił Ormianom, podobnie jak ich sąsiadom — Gruzinom,

przetrwanie w tragicznych chwilach ich dziejów. Na bazie własnego alfabetu opracowanego przez Mesropa Masztoca prawdopodobnie już w roku 401 lub 406 n.e., zaczęła rozwijać się ormiańska literatura.

Otrzymałszy swój alfabet, Ormianie rozpoczęli tłumaczenie na swój język i kopiowanie dzieł greckich, rzymskich, perskich, egipskich, arabskich, a nawet chińskich. Najpierw przetłumaczona została Biblia, a po niej ormiańscy tłumacze przyswoili Ormianom wiele pism Ojców Kościoła, a także najwybitniejszych uczonych, na przykład już w VI w. przetłumaczono na ormiański wszystkie pisma Arystotelesa, a do X w. — większość pism filozofów greckich i rzymskich oraz liczne inne dzieła literatury antycznej. Okazuje się, że dzięki tym tłumaczeniom ocalały do dziś pewne księgi, które nie zachowały się w innych językach, choćby spora część dzieł Arystotelesa. Przepisywaniem ksiąg zajmowali się mnisi, pracujący w usytuowanych przy klasztorach skryptoriach. Ówczesne księgi rękopiśmienne były bogato ilustrowane miniaturami, a ich poziom graficzny przewyższał to, co w tym czasie tworzono w innych regionach chrześcijańskiego świata. Ormiańska sztuka miniatury osiągnęła światowe wyżyny, a do najwybitniejszych artystów-miniaturzystów należą m.in. Toros Roslin (XIII w.) i Sarkis Picak (XIV w.).

Okres od IV do VII w. jest określany jako złoty okres w kulturze średniowiecznej Armenii. W tym czasie powstało wiele wspaniałych zabytków architektury, a także oryginalnych dzieł literatury ormiańskiej, do których należą m.in. *Historia Armenii* Mojżesza Choreńskiego (475–480), oraz powstały w V w. wielki epos ormiański *Dawid z Sasunu* (*Dawid Sasuński*). Oprócz wspaniałych zespołów klasztornych rozsianych po całej Armenii (do najwspanialszych należą wpisane na listę dziedzictwa światowego UNESCO zespół świątyni Eczmiadzyn, ruiny katedry w Zwartnoc, klasztory w Sanahin i Haghpat), cechą charakterystyczną kultury Ormian od wieków pozostają kamienne krzyże — chaczkarzy. Są to pionowe kamienne płyty z krzyżem jako jej centralnym motywem, który otaczają stylizowane wzory roślinne i geometryczne oraz inskrypcje. Chaczkar jest „kwitnącym krzyżem”, ponieważ — według tradycji ormiańskiej — krzyż, na którym skonał Chrystus, oplotły pędy rozkwitłych roślin. Chaczkar jest tradycyjną formą upamiętnienia ważnych wydarzeń historycznych, jak również osób żyjących i zmarłych.

Na terenie Armenii zachowało się ponad kilkadziesiąt tysięcy chaczkarów, ale żaden nie jest podobny do innego. Chaczkarzy ustawiano także na wschodnich terenach Rzeczypospolitej, głównie w dużych skupiskach Ormian (największy zespół chaczkarów i krzyży wotywnych zachował się w katedrze or-

Informacje ogólne

miańskiej we Lwowie), jednakże na ogół były one skromniejsze od tych ustanowionych w rdzennej Armenii. W ciągu ostatnich kilku lat w Polsce ustawiono kilka nowych chaczkarów (w Krakowie, Elblągu, Wrocławiu, Rzeszowie, Gdańsku).

Współczesna Armenia to najmniejsze z trzech państw Zakaukasia (obszar 29 800 km², czyli zaledwie 1/10 terenu dawnego państwa), jako jedyna nie ma dostępu do morza. Na tym obszarze mieszka ok. 3,8 mln ludności. Kraj leży w północno-wschodniej części Wyżyny Armeńskiej, która od północnego wschodu i wschodu jest otoczona górkimi grzbieciami Małego Kaukazu. Armenia jest krajem górzystym i prawie 90% powierzchni kraju leży powyżej 1000 m n.p.m. Najwyższą górą jest wulkaniczny szczyt Aragac (4090 m n.p.m.). Najniższym zaś punktem kraju jest rzeka Debed (400 m n.p.m.). Na wysokości 1900 m n.p.m. znajduje się największe na Kaukazie jezioro Sewan (1240 km²) o głębokości dochodzącej do 93 m.

Rys. 2. Armenia — podział administracyjny (www.armenica.org)

W południowo-zachodniej części kraju na wysokości 850–1000 m leży bardzo żyzna i o łagodnym klimacie śródgórska Kotlina/Dolina Araracka, będąca swoistym spichlerzem kraju. Wypływający z Turcji Araks (994 km) jest najdłuż-

szą rzeką Armenii. W swym środkowym biegu wyznacza granicę z Turcją i Iranem, a następnie kieruje się do Azerbejdżanu i wpada do Kury. Nad Araksem leży też Erywań — stolica kraju. Inne rzeki Armenii to: Achurian, Razdan, Arpa, Worotan. Na terenie Armenii znajdują się liczne, nadal eksploatowane bogactwa naturalne, są to: złoża rudy miedzi, cynku, molibdenu, ołowiu oraz wysokiej jakości (o dużej zawartości żelaza) ruda żelaza. W niektórych regionach kraju wydobywane jest złoto, sjenit, apatyt, platyna.

Armenia, granicząca na północy z Gruzją (164 km), na wschodzie i południowym zachodzie z Azerbejdżanem (566 km oraz Nachiczewań 221 km, na zachodzie z Turcją (268 km), na południu z Iranem (35 km), administracyjnie podzielona jest na 11 historycznych regionów (marzów) — Argacotn, Ararat, Armawir, Gegharkunik, Kotajk, Lori, Szirak, Sjunik, Tawusz, Wajoc Dzor i Erywań — stolica. W Erywaniu mieszka połowa (1,5 mln) wszystkich mieszkańców współczesnej Armenii. Jest to jedno z najstarszych miast świata. W 782 r. p.n.e. władca Urartu Argiszti I wznosił twierdzę Erebuni, od której dzisiejsza stolica Armenii przybrała nazwę. We wrześniu 2010 r. obchodzona była 2792 rocznica powstania Erywania.

Ormianie są narodem emigrantów, na co miało wpływ wiele elementów, w tym ucieczka przed prześladowaniami i fizycznym wyniszczeniem. Ormiańska diaspora jest bardzo liczna. Ormianie mieszkają w różnych krajach na wszystkich kontynentach — głównie w Rosji, Stanach Zjednoczonych, Francji, Iranie, Libanie, Gruzji, Bułgarii, Rumunii, Grecji, Argentynie, na Ukrainie, w Turcji oraz w Polsce.

Święto Narodowe Armenii jest obchodzone 21 września i upamiętnia referendum 1991 r. w sprawie niepodległości.

Rys historyczny

Przyjmuje się, że pierwszą wzmianką na temat plemion zamieszkujących tereny dzisiejszej Armenii jest asyryjska inskrypcja opisująca walki Salmanasara I (1280–1261 p.n.e.), władcy Asyrii, przeciwko ludom Uruatri, które swoje siedliska ulokowały wokół jeziora Wan. Sytuacja zagrożenia doprowadziła do konsolidacji plemion (884–880 p.n.e.), co sprzyjało powstaniu silnego królestwa Urartu, które odegrało znaczną rolę w tym regionie.

Według ormiańskich legend, utrwalonych przez narodowego kronikarza Ormian — Mojżesza z Chorenu, potwierdzonych przez wcześniejsze asyryjskie inskrypcje, założycielem i pierwszym królem Urartu był Aram — potomek legendarnego Hajka, praojca narodu. Od Hajka (wnuka biblijnego Jafeta) pochodzi nazwa ormiańska kraju — Hajastan, a sami Ormianie to Hajowie.

Po największym okresie rozkwitu państwa Urartu (IX–VI w. p.n.e.) na części jego terytorium osiedliły się indoeuropejskie plemiona Hajów, które po zmieszaniu się z plemionami lokalnymi zaczęły dominować w tym regionie

Sytuacja geopolityczna Armenii zawsze była niekorzystna, otaczały ją silniejsze i większe państwa, które dążyły do jej podboju, a to za sprawą jej strategicznego położenia między regionem Morza Śródziemnego a Azją Środkową. Jej historia to pasmo nieustannych walk Ormian z Persami, Rzymianami, Grekami, Turkami, Kurdami, Rosjanami. Po ukształtowaniu się narodu Armenia została opanowana przez Persów. Z kolei po podboju Persji przez Aleksandra Macedońskiego (331 r. p.n.e.) Armenia, chociaż nigdy nie została zdobyta przez jego wojska, weszła w orbitę oddziaływania jego potęgi. I chociaż nominalnie była uzależniona od Aleksandra Wielkiego, przez cały czas zachowała niezależność. Następnie (do II w. p.n.e.) pozostawała pod zwierzchnością Seleucydów i została podzielona na Armenię Wielką i Armenię Małą, która w I w. p.n.e. stała się częścią rzymskiej prowincji Kapadocji.

Pod rządami króla Artaszeza I (189–159 p.n.e.) udało się Armenii (w 189 r. p.n.e.) odrzucić polityczne zwierzchnictwo Persji. Nowa dynastia Artaszesydów przez wiele wieków rządziła pomyślnie niepodległym krajem, który w okresie hellenistycznym stał się wręcz lokalną potęgą. Największy rozkwit Armenii to okres panowania Tigranesa Wielkiego (95–55 r. p.n.e.) — jej teryto-

rium rozciągało się od Kaukazu, poprzez obszary współczesnej centralnej Turcji, aż po północno-zachodni Iran, Syrię i Liban.

Był to jeden z nielicznych, choć krótkich okresów historii Armenii Wielkiej, kiedy pozostawała ona w pełni niezależnym i silnym państwem, potrafiącym skutecznie narzucać swą zwierzchność sąsiadom. Ormiański władca czuł się na tyle silny, że przybrawszy tytuł króla królów, zdecydował się przeciwstawić potędze Rzymu — odmówił wydania swojego teścia Tirydatesa. Doprowadziło to do upadku jego potęgi. Lukullus pokonał Tigranesa w bitwie pod Tigranocertą (69 p.n.e.), stolicą jego monarchii, i zmusił go do rezygnacji z części zdobyczy. Rzymska wyprawa na Artaksatę (68 p.n.e.) z zamiarem podbicia całej Armenii nie powiodła się tylko dlatego, że mieszkańcy kraju zbrojnie wystąpili przeciwko najeźdźcom.

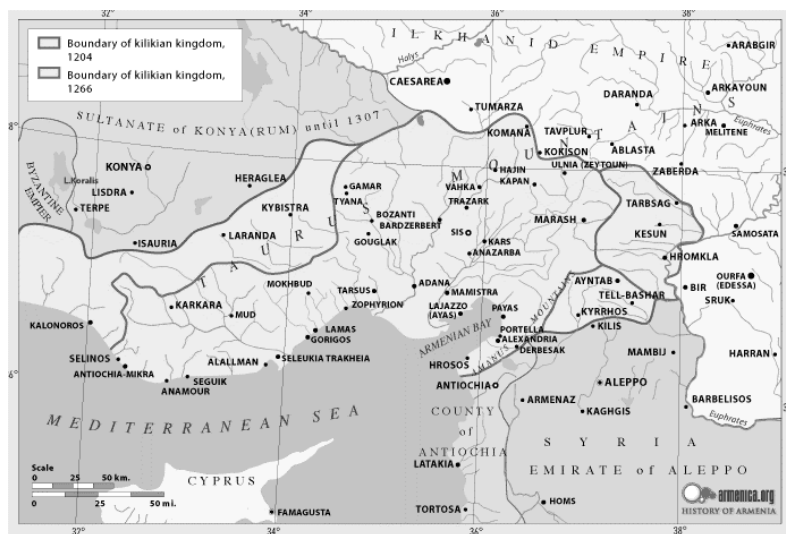
Kres staroarmeńskiego państwa nastąpił u schyłku IV w. W 387 r. Armenia została podzielona pomiędzy najbliższych sąsiadów: Iran i Rzym.

Rys. 3. Imperium Tigrana Wielkiego (95–66 p.n.e.) (www.armenica.org)

Rys historyczny

Armenia została podbita przez Arabów w VII w. Pomimo utraty państwowości żywo rozwijała się ormiańska kultura, zostały położone podwaliny pod rozwój narodowej, staroarmeńskiej literatury. Dość szybko (ok. 885 r.) na terenie większości kraju udało się uniezależnić od Arabów, co doprowadziło do powstania kolejnego królestwa Armenii, rządzonego przez rodzimą dynastię Bagratydów. Jednakże już w X w. na arenę wkroczyło Bizancjum, którego władcy dokonywali stopniowego podboju Armenii. Bizancjum pokonało (w 1054 r.) Armenię, a już pod koniec XI w. została ona opanowana przez Turków Seldżuczkich. Wtedy też nastąpił proces masowej emigracji Ormian, którzy, w obawie przed represjami i zniewoleniem przez muzułmanów, szukali schronienia w różnych krajach — ormiańscy wychodźcy dotarli nawet na południowe ziemie Rzeczypospolitej. Duża liczba uchodźców z Armenii osiadła na terenie Cylicji, gdzie z czasem utworzyli kolejne państwo armeńskie — Armenię Małą, zwane Armenią Cylicyjską, Istniało ono w latach 1080–1375, a jego władcy czynnie wspierali m.in. krzyżowców.

Rys. 4. Cylicja Armeńska (1199–1375), (www.armenica.org)

Armenia właściwa została podbita w latach 1235–1243 przez wojska Mongołów, a następnie spustoszona przez oddziały Timura (Tamerlana, 1336–1405). W kolejnych stuleciach kraj stał się obszarem rywalizacji między Turcją

a Persją. Ostatecznie (w l. 1555 i 1639) wschodnia część Armenii przypadła Persji, której władcy przeprowadzili wiele akcji przesiedleńczych ludności ormiańskiej w głąb swego imperium.

Tereny Armenii zachodniej pozostające pod rządami Turcji podpadły gospodarczo i kulturalnie. W XVIII w. Ormianie mieszkający w tych rejonach zaczęli występować z dążeniami narodowowyzwoleńczymi. Na początku XIX wieku wzmogła się rywalizacja Rosji, Persji i Turcji o posiadanie krajów zakaukaskich. Państwa zachodnioeuropejskie były również zainteresowane tym rejonem. Przyłączenie Gruzji do Rosji (w 1804 r.) odbyło się w zasadzie bez walki, ale zaostrzyło stosunki rosyjsko-perskie, wskutek czego wkrótce wybuchła wojna. W jej wyniku Rosjanom udało się wyprzeć (jesienią 1826 r.) wojska perskie z rejonów Zakaukazia, ale dopiero rok później (1 X 1827 r.) zdobyli Erywań. Po wojnie rosyjsko-perskiej wschodnia część Armenii została przyłączona ostatecznie do Rosji, która (po wojnie z Turcją w r. 1878) zajęła ostatecznie część północną.

W Turcji cały czas rosły silne napięcia narodowościowe, a prześladowania dotknęły przede wszystkim ludność ormiańską. W latach 1895–1896 Turcy oraz Kurdowie dokonali masowych rzezi Ormian, co spowodowało ucieczkę tych ostatnich na ormiańskie ziemie opanowane przez Rosję.

Władze Turcji zdecydowały się na ostateczne rozwiązanie trudnej i niewygodnej dla nich tzw. kwestii ormiańskiej wiosną 1915 r. Doprowadziło to do pierwszego w XX w. w pełni zorganizowanego ludobójstwa, którego celem było zlikwidowanie całego narodu. Bezpośrednim powodem mordów były informacje, że w działaniach wojennych Ormianie sprzyjają i pomagają wojskom rosyjskim. Ludność, która nie została zabita od razu, była pędzona w długich i morderczych marszach na pustynię Del-el-Dzor, przekształconej w naturalny obóz zagłady. Efektem okrutnych akcji pacyfikacyjnych było wymordowanie w ciągu zaledwie kilkunastu tygodni ok. 1,5 mln Ormian. Wypadki roku 1915, do dzisiaj nieuznane przez władze Turcji za zaplanowane ludobójstwo, stały się jedną z przyczyn późniejszych, antytureckich akcji terrorystycznych, organizowanych przez ormiańskich ekstremistów.

Turcja i Armenia nie utrzymują stosunków dyplomatycznych. Granica ormiańsko-turecka jest zamknięta i pilnowana dodatkowo przez stacjonujące na terenie Armenii wojska rosyjskie. W ciągu ostatnich lat coraz więcej państw decyzjami swoich parlamentów uznało zbrodnię na Ormianach za zbrodnię ludobójstwa i potępiło ją. W kwietniu 2005 r. polski Sejm w specjalnej rezolucji uznał ludobójstwo dokonane na Ormianach w Turcji w 1915 r.

Działania rewolucji 1917 r. nie ominęły też i Armenii. Ormianie bronili swej niepodległości, udało im się nawet w 1918 r. proklamować Republikę Armenii. Jednak nie przetrwała długo — we wrześniu 1920 r. ormiańscy bolszewicy obalili rząd i proklamowali własny. Zacięte walki toczyły się do lipca 1921 r., na pomoc zostali wezwani bolszewicy rosyjscy. To zadecydowało o losach państwa — w grudniu 1921 r. została utworzona Federacja Zakaukaska, która po wcieleniu do komunistycznego państwa była jednym z podmiotów tworzących ZSRR. Zakaukaska FSRR istniała do 1936 r. Wcześniej w jej ramach zostały wyznaczone granice pomiędzy Gruzją, Armenią i Azerbejdżanem, do którego decyzją Moskwy włączono stare ormiańskie prowincje — Górski Karabach i Nachiczewan.

Od 1936 do 1991 r. Armeńska SRR była jedną z piętnastu republik związkowych w składzie ZSRR. W okresie panowania Stalina w Armenii, podobnie jak i w innych republikach, miały miejsce liczne akty państwowego terroru. Tylko w 1936 r. wywieziono do Azji Centralnej ponad 25 tys. Ormian sprzeciwiających się radzieckiej kolektywizacji gospodarstw wiejskich.

Za czasów politycznego przywództwa Michaiła Gorbaczowa zaczęło się ożywienie świadomości narodowej wśród wielu mieszkańców republik związkowych. Skrajnym i tragicznym przykładem tego przebudzenia były pogromy Ormian w azerbejdżańskim Sumgaicie, które miały miejsce 20 lat temu.

Dla rozpadu Związku Radzieckiego i ponownej konsolidacji narodowej Ormian nie bez znaczenia były krwawe zamieszki narodowościowe w Azerbejdżanie, które przyniosły pogromy dokonywane na mieszkających tam od lat Ormianach. Najbardziej tragiczne okazały się mordy Ormian w Sumgaicie (27–29.02.1988), miejscu oddalonym o pół godziny jazdy od Baku. Jesienią 1988 roku miały miejsce rozruchy na tle etnicznym w samej Armenii. W ich wyniku zginęły 32 osoby narodowości azerskiej. Kolejną tragedię zgotowała natura — 7 grudnia 1988 r. podczas trzęsienia ziemi w Leninakanie (obecnie Giumri) i Kirowokanie (Wanadzor) — drugim i trzecim co do wielkości miastach Armenii — zginęło 25 tys. osób.

Armenia, będąca jeszcze republiką związkową, zbojkotowała ogólnozwiązkowe referendum 17 marca 1991 r. w sprawie przynależności do ZSRR. W republikańskim referendum o niepodległości 21 września 1991 r. wzięło udział 95% uprawnionych do głosowania i aż 99% spośród nich opowiedziało się za odłączeniem Armenii od Związku Radzieckiego. Dwa dni później została przyjęta „Deklaracja o państwowej niezależności Armenii”. W wyborach prezy-

Maciej Bohosiewicz, Armenia

denckich 16 października 1991 r. Lewon Ter-Petrosjan uzyskał 83% głosów i został pierwszym prezydentem Armenii.

Z kolei sytuacja panująca w Arcachu (Górskim Karabachu) stała się zarzewiem wojny ormiańsko-azerbejdżańskiej. Mieszkańcy tego regionu postanowili bronić się przed atakami wrogo nastawionych Azerbejdżan oraz ogłosić secesję. Na wspólnej sesji 2 września 1991 r. Rad Górskiego Karabachu i Regionu Szaumiańskiego ogłoszono powstanie Republiki Górskiego Karabachu w granicach byłego Górsko-Karabaskiego Okręgu Autonomicznego i Rejonu Szaumiańskiego. Została przyjęta „Deklaracja o Niepodległości Republiki Górskiego Karabachu”. W referendum z udziałem grupy międzynarodowych obserwatorów (10 grudnia 1991 r.) zdecydowana większość ludności (99,89%) opowiedziała się za pełną niepodległością i odłączeniem Górskiego Karabachu od Azerbejdżanu. Trwały zacięte walki w warunkach całkowitej międzynarodowej blokady kraju. Wojna trwała od jesieni 1991 r. do maja 1994 r.

Walki na froncie ormiańsko-azerbejdżańskim pochłonęły wiele ofiar po obu stronach. Wiele setek tysięcy Ormian w obawie przed prześladowaniami i utratą życia, uciekło z Azerbejdżanu — przede wszystkim do Armenii.

Religia i skład etniczny

Armenia jest państwem chrześcijańskim, z czego w swej większości Ormianie są dumni. Gorzej jednak jest z ich religijnością i praktykami, bo, jak sami to ujmują, dziesięciolecia sowietyzacji zrobiły swoje. Wszelako powszechna jest w Armenii świadomość, że przez wiele stuleci Ormianie, otoczeni przez wyznawców innych religii, właśnie dzięki wierze i językowi byli w stanie oprzeć się próbom wynarodowienia.

Chrześcijaństwo ze swoimi ideami już w I w. dotarło do Armenii z Syrii i Kapadocji. Jak głosi ormiańska tradycja — na ziemie te przybyć mieli Apostołowie Tadeusz, Juda i Bartłomiej. W przyjęciu chrześcijaństwa w Armenii ogromną, choć różną rolę odegrało dwóch ludzi — ormiański monarcha Tirydates III (287–330) i Grzegorz Oświeciciel (ur. ok. 257 r.). Zaczęło się od poważnego konfliktu między nimi, w wyniku którego Grzegorz, jako chrześcijanin, był prześladowany, a następnie wtrącony na kilkanaście lat przez króla do lochu. Podania głoszą, że loch, w którym miał być więziony św. Grzegorz Oświeciciel znajdował się na terenie klasztoru Chor Wirap niedaleko granicy z Turcją, skąd doskonale widoczna jest góra Ararat.

W tym czasie Tirydates — wkrótce po tym, gdy zamordował świętą, dziewicę Rypsymę, która nie chciała mu ulec — dostał obłądu. Siostra króla nakazała wówczas wypuścić św. Grzegorza, a ten przywrócił królowi zmysły. Po swym cudownym ozdrowieniu Tirydates wraz z całym dworem przyjął chrzest i w r. 301 uczynił chrześcijaństwo religią państwową.

Chrześcijanie ormiańscy — członkowie Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego — należą do tradycji wschodniej. Nie są jednak — jak się powszechnie sądzi — prawosławnymi, jak Grecy, Rosjanie, Gruzini, Bułgarzy czy Rumuni. Kościół ormiański reprezentuje tzw. nurt monofizycki. Jest to jednak daleko idące uproszczenie. Monofizytyzm głosi bowiem naukę o jednej — boskiej naturze Chrystusa. Zasady wypracowane na Soborze Chalcedońskim (451 r.) głoszą, iż od początku w Chrystusie były i są obecne dwie natury boska i ludzka. W 1999 r. przedstawiciele Kościołów prawosławnych i niechalcedońskich (w tym także ormiańskiego) po wieloletnich rozmowach i konsultacjach uzgodnili, że w sprawach chrystologicznych nie ma między nimi różnicy.

Ormiański Kościół Apostolski pomimo prześladowań w czasach radzieckich wyszedł z tej próby zwycięsko.

Jest dziś podzielony na 2 katolikaty i 2 patriarchaty. Najważniejszym z nich jest katolikat z siedzibą w Eczmiadzynie. Obejmuje on 5 diecezji w Armenii, po jednej w Gruzji, Azerbejdżanie, Rosji i Iraku oraz 17 diecezji w diasporze, czyli rozrzuconych na całym świecie, od Australii przez Europę, USA, po Amerykę Południową. Na jego czele stoi Karekin (Garegin) II Nersisjan, noszący tytuł patriarchy wszystkich Ormian. Rangę ormiańskich patriarchatów mają Jerozolima (do tego patriarchatu należy też Amman) oraz Konstantynopol. Podległe są one katolikosowi w Eczmiadzynie.

Ormiański katolikat Cylicji (z siedzibą w Antelias koło Bejrutu) obejmuje 7 diecezji na Bliskim Wschodzie — w Libanie, Syrii, Iranie, Grecji i na Cyprze. Na jego czele stoi patriarcha Aram I Keszisjan.

Najważniejszą rolę w Kościele Ormiańskim pełni katolikos. Tylko on ma prawo konsekrowania nowych biskupów oraz święcenia tzw. myronu (krzyżma). Względy historyczne sprawiły, że obecnie jest dwóch katolikosów. Na razie nie powiodły się próby zmiany tej osobliwej sytuacji. Osobliwej, gdyż choć jest dwóch katolikosów, Kościół zachowuje pełną jedność.

Wszyscy Ormianie, choć wychowani w czasach radzieckich na ateistów, uważają się za członków Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego. Według danych statystycznych aż 94% populacji Armenii należy do tego kościoła.

W Armenii mieszkają także wyznawcy innych religii — przede wszystkim chrześcijanie, z czego 4% to katolicy obrządku ormiańskiego z siedzibą patriarchatu w Bzommar, w Libani, a także Jezydzi (1,3%). Ci ostatni w swoim wyznaniu synkretycznie łączą elementy mazdaizmu, judaizmu, chrześcijaństwa oraz islamu. Wprawdzie Jezydzi na co dzień posługują się językiem kurdyjskim (przez co często mylnie określani bywają jako Kurdowie), ale w liturgii używają języka arabskiego — w tym języku zostały zapisane ich dwie święte księgi.

Kalendarz Kościoła ormiańskiego oparty jest, podobnie jak w innych Kościołach wschodnich, na kalendarzu juliańskim, toteż większość świąt obchodzonych jest przez Ormian dwa tygodnie później niż w kościele rzymskokatolickim.

Rachuba lat w kościele ormiańskim zaczyna się od 7 grudnia 552 r., czyli od II synodu w Dvin i nosi nazwę Wielkiej Ery Armenii.

Najważniejsze święta ormiańskie to:

- *Amanor kam Nor Tari* (Nowy Rok) — 31 grudnia spożywana jest w Armenii tradycyjna, noworoczna kolacja. Przy stole zbiera się cała rodzina, wraz

z przywitaniem Nowego Roku zaś głowa rodziny wznosi toast, życząc całej rodzinie pomyślności w nadchodzącym roku. Po złożeniu życzeń następuje rozdanie prezentów zostawionych pod choinką. W tym dniu goście są szczególnie mile widziani.

- *Surb Cnund (Dzrorhneq)* 6 stycznia (Boże Narodzenie) — obchodzi się je 6 stycznia jako Narodziny i Chrzciny Jezusa. Między 1 a 6 stycznia w domach zostawia się płomyk na znak jedności między Nowym Rokiem a Bożym Narodzeniem. W Kościele Apostolskim już 5 stycznia podczas mszy świętej podaje się promyk światła. Natomiast 6 stycznia po mszy świętej w wodach Jordanu obchodzi się symboliczne Chrzciny Syna Bożego, pod nazwą *dzrorhneq* (święcenie wody). Podczas tej ceremonii ksiądz umieszcza w wodzie krzyż i dodaje krople *myronu* (mikstura przygotowana z oleju wielokwiatowego). Następnie święconą wodę rozdaje wśród wszystkich wiernych.
- *Trndez* — 13 lutego wieczorem ludzie palą ogniska i skaczą nad ogniem, w taki sposób jakby wyrzucali problemy, choroby itp. do ognia, w ten sposób oczyszczając się zarówno duchowo, jak i fizycznie. Tradycja ta pochodzi jeszcze z czasów przedchrześcijańskich. Po chrzcie Armenii w 301 r. przekształciła się w uroczystość Witania Pana.
- *Wardananc Ton* (Święto Wardananc) — Święto Wardananc obchodzi się pierwszego tygodnia Barekiendana (początek Wielkiego Postu) pierwszego tygodnia w czwartek (tzw. tłusty czwartek). *Wardananc Ton* jest nie tylko obchodzony jako święto kościelne, lecz jest również świętem państwowym. W tym dniu organizowane są uroczystości patriotyczne w rocznicę bitwy pod Awarajrem.
- *Cechaspanutjan Zoheri Hishataki* (Dzień Pamięci Ofiar Ludobójstwa) — 24 kwietnia tysiące Ormian na całym świecie oddają hołd ofiarom ludobójstwa Ormian z 1915 r.
- *Surb Zatik (Harutjun)* (Zmartwychwstanie) — tradycją towarzyszącą temu świętu jest malowanie jajek. Jajko maluje się czerwonym barwnikiem. Według Świętego Grzegorza z Tatev jajko jest symbolem świata. Skorupa zewnętrzna jest metaforą nieba, białko — wody, żółtko — ziemi. Czerwony barwnik zaś przypomina, że cały świat został ocalony krwią Chrystusa.
- *Hajastani jerkrasharži zoheri hiszataki or* — 7 grudnia — dzień pamięci ofiar trzęsienia ziemi.

Armenia jest krajem w zdecydowanej większości zamieszkaną przez Ormian; stanowią oni 97,9% wszystkich mieszkańców kraju, chociaż mieszkają w niej jeszcze Rosjanie, ich liczba jest znikoma (0,5%) oraz Jezydzi (1,3%). Obec-

nie mieszka w niej ok. 1 tys. Kurdów — muzułmanów oraz ok. 40 tys. Kurdów — jezydów. Jezydzi uznają siebie za pierwszych monoteistów, a równocześnie sami nazywają swój naród czcicielami słońca. Na terenie Armenii pojawili się wraz z falą uchodźców 1915 r., wypędzeni z ojczystego Iraku, gdzie znajduje się ich świątynia.

Na terenie Armenii mieszkają również Asyryjczycy, Grecy, Kurdowie, Gruzini i Białorusini oraz nieliczna grupa Azerbejdżan, gdyż większość przedstawicieli tego narodu w wyniku wojny azerbejdżańsko-ormiańskiej zdecydowała się na emigrację. Istnieje także nieliczna grupa osób przyznająca się do polskiego pochodzenia.

Do słynnych Ormian i osób pochodzenia ormiańskiego należą:

- kompozytor Aram Chaczaturian,
- bard Bułat Okudźawa,
- pisarz amerykański William Saroyan,
- piosenkarz francuski Charles Aznavour,
- malarz Iwan Ajwazowski,
- aktorka i piosenkarka amerykańska Cher,
- muzycy zespołu rockowego System of a Down — Daron Malakian, Serj Tankian, Shavo Odadjian i John Dolmayan,
- szachista Garri Kasparow,
- tenisista Andre Agassi (wł. Andre Kirk Agassian),
- kanadyjski reżyser Atom Egoyan,
- malarz Arshile Gorky,
- radziecki artysta Siergiej Paradżanow,
- argentyński tenisista David Nalbandian,
- amerykański multimiliarder Kirk Kerkorian,
- przedsiębiorca i filantrop Calouste Gulbenkian,
- kanadyjski piosenkarz i aktor Garou,
- konstruktor radzieckich samolotów MIG — Artiom Mikojan.

Wśród polskich Ormian i osób pochodzenia ormiańskiego warto wymienić takie postaci jak:

- Ignacy Łukasiewicz — wynalazca lampy naftowej i przemysłu naftowego,
- poeta Zbigniew Herbert,
- reżyser filmowy Jerzy Kawalerowicz,
- malarz Teodor Axentowicz,
- ks. Grzegorz Piramowicz,
- kompozytor Krzysztof Penderecki,

Religia i skład etniczny

- krytyk kulinarny Robert Makłowicz,
- poseł Wojciech Mojzesowicz,
- muzyk Robert Amirian,
- aktorka Sonia Bohosiewicz,
- poeta, przedstawiciel polskiego romantyzmu Juliusz Słowacki.

Maciej Bohosiewicz — potomek ormiańskiej książęcej rodziny Mamikonianów. Prawnik, działacz społeczny, animator kultury ormiańskiej. Prezes Koła Zainteresowań Kulturą Ormian w Warszawie. W latach 2005–2009 Przedstawiciel Mniejszości Ormiańskiej w Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych, a także Współprzewodniczący tej Komisji — reprezentujący wszystkie mniejszości narodowe i etniczne przed stroną rządową. Założyciel i Przewodniczący Rady Fundacji Ormiańskiej KZKO.

Paweł Kornacki
Chiny: profil kulturowy

Podstawowe informacje historyczne

Słowo „Chiny” oznacza cywilizację rozwijającą się od czasów starożytnych na znacznym obszarze Azji Wschodniej i Środkowej, a także kraj oraz wielonarodowościowe państwo zamieszkane przez 56 grup etnicznych. Współcześnie nazwy dwóch państw zawierają słowo „Chiny”. Są to:

- Powstała w 1949 roku Chińska Republika Ludowa (ChRL) ze stolicą w Pekinie (obecna liczba mieszkańców miasta to ok. 12 mln), zwana także Chinami kontynentalnymi lub Chinami ludowymi. Jej międzynarodowa nazwa angielska to People’s Republic of China (PRC), a oficjalna nazwa chińska (w transkrypcji *pinyin*) to *Zhōnghuá Rénmín Gònghéguó*. Obecna liczba mieszkańców ChRL jest szacowana na ok. 1,3 mld osób, a powierzchnia lądowa zajmuje 9 mln 600 tys. km², co stanowi czwarte miejsce na świecie. ChRL jest podzielona na 22 prowincje, 5 regionów autonomicznych, 4 miasta wydzielone oraz 2 specjalne regiony administracyjne (Hong Kong od 1997 r. i Makau od 1999 r.). ChRL to państwo konstytucyjnie socjalistyczne, a faktyczną władzę pełni Komunistyczna Partia Chin (KPCh). Konstytucja z 1982 r. stanowi, że najwyższym organem władzy ustawodawczej i ustrojodawczej jest Ogólnochińskie Zgromadzenie Przedstawicieli Ludowych o 5-letniej kadencji. Bierne i czynne prawo wyborcze przysługuje obywatelom po ukończeniu osiemnastego roku życia.
- Powstała w 1912 roku Republika Chińska na Tajwanie ze stolicą w Tajpej (obecna liczba mieszkańców miasta to ok. 2,6 mln), zwyczajowo nazywana Tajwanem, to państwo obecnie nieuznawane przez większość społeczności międzynarodowej. Jej międzynarodowa nazwa angielska to Republic of China (ROC), a oficjalna nazwa chińska (w transkrypcji *pinyin*) to *Zhōnghuá Mínguó*. Obecna liczba mieszkańców Tajwanu wynosi ok. 23 mln, a jego całkowita powierzchnia zajmuje obszar 35 980 km². Tajwan jest uznawany przez ChRL za jej 23. prowincję, której zależność wyraża się m.in. poprzez to, że nie może otwierać ambasad oraz występować pod nazwą Republiki Chińskiej w różnych agendach międzynarodowych.

Liczba Chińczyków zamieszkałych na stałe poza granicami Chin jest obecnie szacowana na około 55 mln osób (mieszkają oni zwłaszcza w takich krajach

jak Indonezja, Tajlandia, Malezja, USA, Rosja, Australia). Liczba Chińczyków w Europie jest oceniana na ok. 1,7 mln osób.

Chiny to kraj o cywilizacji mającej pięć tysięcy lat. Historyczna era Chin imperialnych rozpoczyna się w 221 p.n.e., kiedy to władca Qin Shi Huang ogłosił się pierwszym cesarzem, dając początek pierwszej dynastii cesarskiej Qin (221–206 p.n.e.). Podczas swego panowania dokonał reform mających na celu ujednoczenie pisma chińskiego i systemu miar w państwie. Okres cesarski w historii Chin obejmował panowanie dwudziestu czterech dynastii, z których ostatnią była dynastia Qing (1644–1911 r.) Toczona się walka o wyzwolenie Chin zakończyła się detronizacją dynastii Qing i proklamowaniem Republiki Chińskiej pierwszego stycznia 1912 roku. Następujący po nim okres zbrojnych konfliktów międzynarodowych i wewnętrznych kończy się proklamowaniem Chińskiej Republiki Ludowej pierwszego października 1949 r. przez Mao Zedonga i politycznym odłączeniem Tajwanu od Chin kontynentalnych. Narzucony Chinom kontynentalnym przez Mao autokratyczny ustroj komunistyczny, mimo że zapewniał im suwerenność, oznaczał ścisłą kontrolę społeczeństwa i kosztował życie dziesiątek milionów osób.

Po śmierci Mao i klęsce maoizmu kolejni przywódcy Chin zapoczątkowali odchodzenie od gospodarki planowej, wprowadzając gospodarkę rynkową i otwierając Chiny na świat. W latach 80. i 90. XX wieku nastąpiła liberalizacja życia społecznego i kulturalnego, np. wprowadzono wolność podróżowania. Następstwem sukcesywnie wprowadzanych reform ekonomicznych było podniesienie standardów życia ludności oraz największa w historii świata migracja ze wsi do miast, obejmująca ok. 140 mln osób. Bezprecedensowe w dziejach Chin jest obecne otwarcie tego kraju na świat, a jego gospodarka jest najdynamiczniej rozwijającą się w skali globalnej. Obecnie Chiny uprawiają niezależną i samodzielną politykę zagraniczną, kierując się pięcioma zasadami pokojowego współistnienia: wzajemnego poszanowania suwerenności i integralności terytorialnej, wzajemnej nieagresji, wzajemnej nieingerencji w sprawy wewnętrzne, równości i wzajemnych korzyści oraz pokojowego współistnienia. Z historycznego punktu widzenia, chiński obszar kulturowy rozciąga się na cały obszar Azji Wschodniej. Chińskie obyczaje, praktyki społeczne i religijne oraz system pisma zostały w różnym stopniu przejęte przez kraje sąsiednie: Japonię, Koreę i Wietnam. Cywilizacja chińska jest źródłem wielu powszechnie używanych wynalazków (takich jak np. kompas, papier, techniki druku, proch strzelniczy) oraz jednego z najstarszych i nieprzerwanie używanych systemów pisma na świecie. Chiński Wielki Mur i Wielki Kanał (najdłuższy kanał żeglowny na świecie) są uznawane za jedne ze szczytowych osiągnięć sztuki inżynierskiej w historii ludzkości.

System wartości kultury chińskiej

Liczni badacze kultury i społeczeństwa chińskiego są zgodni, że Chińczycy szczególnie respektują wartości rodzinne i moralne, podtrzymują hierarchię w życiu społecznym i wysoko cenią ciężką pracę oraz sukcesy zawodowe. Kultura chińska bywa określana mianem „kolektywistycznej”, co oznacza, że potrzeby i preferencje grupy społecznej dominują nad potrzebami jednostki, a system pokrewieństwa i rodzina mają wyjątkowe znaczenie. Ważnym czynnikiem jest tradycyjny szacunek wobec przedsiębiorczości i kult pracy, a oczekiwane cechy to powściągliwość, umiarkowanie i posłuszeństwo. Tradycyjnie bardzo dużą wagę przywiązuje się do zdobywania wykształcenia, którego znaczenie jest wpajane dzieciom od najmłodszych lat. Chińska edukacja składa się z następujących etapów: przedszkole, szkoła podstawowa, szkoła średnia i szkoła wyższa. Szacuje się, że ponad 200 mln osób uczy się w różnych szkołach. Obecnie w Chinach jest około 2300 uniwersytetów i szkół wyższych.

Chińczycy są dumni z bardzo długiej i bogatej historii kultury, na którą składają się piśmiennictwo historiograficzne i literatura, obejmująca poezję, dramat i powieść, kaligrafia i malarstwo, dzieła filozoficzne konfucjanizmu, taoizmu i buddyzmu, tradycyjna medycyna chińska artystyczna sztuka ludowa, oraz jedna z najstarszych tradycji muzycznych na świecie, posiadająca swoje własne instrumentarium. Należy podkreślić szczególne znaczenie kaligrafii jako sztuki wyjątkowo wysoko cenionej (często bardziej niż malarstwo czy sztuki teatralne), związanej z zapisywaniem dziesiątków tysięcy dokumentów. Manuskrypty klasyków oraz inne teksty konfucjanizmu, taoizmu i buddyzmu były kaligraficznie zapisywane pędzelkiem. Wysoko cenione są sprawność i kultura fizyczna. Powszechnie uprawiane są takie formy aktywności ruchowej jak *taijiquan* (forma sztuk walki o miękkich, pełnych gracji, wykonywanych powoli ruchach) oraz *qigong* (zestaw ćwiczeń zdrowotnych dążących do opanowania energii życiowej), które uprawiają zarówno starsi, jak i młodszy, indywidualnie lub zbiorowo. Popularnymi grami są szachy i warcaby chińskie.

Wszystkich Chińczyków narodowości Han łączą tradycyjne święta, zwyczaje i kuchnia. Tak jak Zachód obchodzi Święto Bożego Narodzenia, dla Chińczyków najważniejszym i obchodzonym najbardziej uroczyscie jest Święto Wios-

Paweł Kornacki, Chiny: profil kulturowy

ny, przypadające na pierwszy dzień pierwszego miesiąca w tradycyjnym rolniczym kalendarzu chińskim. Innym ważnym obyczajem jest Święto *Qingming* (dosłownie „czystości i jasności”), połączone z odwiedzaniem cmentarzy i czczeniem pamięci przodków. Kuchnia chińska zaliczana jest do najstarszych kuchni świata i najbardziej popularnych w Azji. Nierozerwalnie łączy się z każdą dziedziną życia Chińczyków, również z ich filozofią i medycyną naturalną.

Sytuacja etniczna i religie w Chinach

Większość społeczeństwa ChRL jest bezwyznaniowa, niemniej jednak Chiny są krajem znacznej różnorodności religijnej. Choć władza w ChRL jest ateistyczna, to obecna konstytucja ChRL uznaje „wolność religii”, a oficjalnie ocenia się, że w ChRL jest ponad 100 mln wyznawców różnych wierzeń religijnych. Państwo wymienia w tym kontekście pięć wyznań: buddyzm, taoizm, islam, katolicyzm oraz protestantyzm. Władze ChRL szacują łączną liczbę wszystkich miejsc kultów religijnych na ok. 85 tysięcy, całkowitą liczbę kapłanów wszystkich wyznań na ok. 300 tysięcy oraz wymieniają liczbę 3 tysięcy wszystkich organizacji religijnych (w tym 74 szkoły religijne). Kult przodków jest elementem spajającym wyznawców wszystkich religii w Chinach, a konfucjanizm, taoizm i buddyzm łączy szacunek dla starszych, rodziców i przodków.

Konfucjanizm — który jest raczej systemem myśli filozoficzno-społecznej niż religią — był nie tylko oficjalną doktryną filozoficzną i religią państwową dawnych Chin, ale także zdominował chińskie myślenie o relacjach społecznych aż po czasy współczesne. Jego podstawą jest system zależności społecznych oraz wartości, dla których modelem były związki rodzinne (np. podwładny–panujący, młodszy–starszy, syn–ojciec, żona–mąż) Nacisk na elementy etyczne, moralne i społeczne sprawia, że jest on często postrzegany jako fundament kultury chińskiej. Od początku XXI wieku konfucjanizm jako zasadniczy element kultury chińskiej jest aktywnie promowany przez Chiny na świecie (poprzez tzw. Instytut Konfucjusza).

Taoizm oznacza zbiór tradycji filozoficznych i praktyk religijnych sięgających VI w. p.n.e., łączonych z postacią jego założyciela Laozi. Praktyka taoizmu religijnego zwraca się ku problemom długowieczności, zdrowia, nieśmiertelności, oraz „nie-działania” (a raczej „działania spontanicznego, bez wysiłku”, chiń. *wúwéi*). W Chinach jest obecnie ponad 1500 świątyń taoistycznych i ok. 25 tysięcy mnichów i mniszek taoistycznych.

Buddyzm, który pojawił się w Chinach za czasów dynastii Han (206 p.n.e. — 220 n.e.), stał się z czasem największą zorganizowaną religią w Chinach, znajdując licznych wyznawców wśród wszystkich warstw społecznych. Obecnie jest w Chinach ok. 13 tysięcy świątyń i ok. 200 tysięcy mnichów i mniszek

buddyjskich. Wielu Chińczyków uważa się jednocześnie za wyznawców buddyzmu i taoizmu. Buddyzm tybetański (lamaizm) jest praktykowany przez mieszkańców prowincji Tybetu oraz Mongolii Wewnętrznej.

Islam pojawił się w Chinach prawdopodobnie około VII w. n.e. Największe znaczenie religia ta zdobyła w czasach dynastii Yuan (1271–1368), a liczba obecnie istniejących meczetów jest szacowana na około trzydzieści tysięcy, liczba imamów zaś wynosi ok. 40 tysięcy.

Katolicyzm dotarł do Chin w VII w. n.e., a protestantyzm na początku XIX wieku. Obecnie w Chinach znajduje się ok. 4600 kościołów katolickich, liczba wyznawców jest oceniana na ok. 4 miliony osób, a liczba kapłanów wynosi ok. 4 tysiące.

Liczba kościołów protestanckich jest szacowana na ok. 12 tysięcy, liczba wyznawców na ok. 10 milionów, a liczba duchownych protestanckich na 18 tysięcy.

Języki chińskie i języki mniejszości etnicznych w Chinach

Chiny (ChRL) są krajem wielonarodowościowym składającym się z 56 oficjalnie uznanych grup etnicznych. Liczebną większość (91,6 proc.) stanowi narodowość Han. Pozostałe grupy są zwyczajowo nazywane „mniejszościami etnicznymi” (ang. *ethnic minorities*, chiń. *shǎoshù mínzú*). Całkowita liczebność ich populacji wynosi ok. 105 mln osób, w tym osiemnaście narodowości posiada populację przekraczającą milion osób, a najliczniejsza z nich to grupa etniczna Zhuang, licząca ok. 16 mln osób. Ponadto do mniejszościowych zaliczają się narodowości takie, jak np. Mandżurowie, Hui, Ujgurzy, Yi, Mongołowie, Tybetańczycy. Siedemnaście z pozostałych narodowości ma populację od 100 tys. do 1 mln osób, np. Lisu, Lahu, Naxi, Qiang, Salar. Populację liczącą pomiędzy 10 a 100 tys. osób ma dwadzieścia grup etnicznych, m.in. takie narodowości jak Tadzycy, Achang, Uzbekowie, Rosjanie, Tatarzy. Najmniejszą zarejestrowaną grupą etniczną są Lhoba o populacji liczącej ok. 2900 osób. Ponad 20 z 55 mniejszości etnicznych zamieszkuje w prowincji Yunnan, która jest terytorium o największej różnorodności etnicznej w ChRL.

Oficjalnym językiem Chin jest standardowy język chiński, określane jako *Pǔtōnghuà* (dosłownie „język powszechny”) w ChRL lub *Guóyǔ* (dosłownie „język państwowy”) na Tajwanie. Wytworzył się on na podstawie północnych dialektów chińskich (tzw. języki mandaryńskie) — stąd też angielska nazwa tego języka — *Mandarin Chinese*. Dialektami grupy mandaryńskiej (tj. północnej) posługuje się ok. 70 proc. etnicznych Chińczyków (narodowość Han). Językoznawcy chińscy wyróżniają siedem odrębnych odmian w obrębie języka chińskiego. W międzynarodowej terminologii językoznawczej są one coraz częściej nazywane językami sinickimi (ang. *Sinitic languages*), a nie jak uprzednio „dialektami” języka chińskiego. Poniżej przedstawiono informacje o nazwie, miejscu występowania oraz liczbie użytkowników tych odmian językowych:

języki północne:	Pekin, północne Chiny (ok. 1,3 mld użytkowników),
języki wu:	Szanghaj, prow. Zhejiang (ok. 90 mln użytkowników),

języki yue:	Hong Kong, Kanton, prow. Guangdong (ok. 80 mln użytkowników)
języki min:	prow. Fujian (ok. 50 mln użytkowników)
języki xiang:	prow. Hunan (ok. 35 mln użytkowników)
języki hakka (kejia):	prow. Jiangxi (ok. 35 mln użytkowników)
języki gan:	prow. Jiangxi (ok. 31 mln użytkowników)

Zdaniem specjalistów, postulowana jedność ogólnochińskiego języka oficjalnego (ang. *Modern Standard Chinese*, MSC), umiejscowionego niejako ponad lokalnymi odmianami językowymi, jest jednym z filarów jedności państwowej Chin. Według językoznawców faktyczny stopień zróżnicowania pomiędzy powyższymi odmianami języka chińskiego przypomina taki stopień różnorodności językowej, jaki można współcześnie zaobserwować pomiędzy odmiennymi (choć historycznie blisko spokrewnionymi) językami romańskimi (np. francuski, włoski czy hiszpański). Oprócz wymienionych powyżej głównych odmian języka chińskiego, na obszarze Chin występuje wiele innych języków niespokrewnionych z żadnym z języków sinickich.

Większość języków występujących w Chinach (włącznie z językiem chińskim) należy do sino-tybetańskiej rodziny językowej. Posługuje się nimi 29 z 56 oficjalnie uznawanych w ChRL „mniejszości etnicznych” (chiń. *shǎoshù mínzú*). Główne języki Chin niespokrewnione z językiem chińskim to język zhuang (spokrewniony z tajskim, ok. 16 mln), ujgurski (ok. 8 mln), mongolski (ok. 5 mln), tybetański (ok. 5,5 mln), jęz. hmong, zwany też miao (ok. 8 mln), koreański (ok. 1,9 mln).

Klasyczny pisany język chiński był językiem wielowiekowej kultury, oficjalnym językiem cesarskiej administracji, a ponadto umożliwiał porozumiewanie się pomiędzy użytkownikami wzajemnie niezrozumiałych (lub słabo zrozumiałych) lokalnych mówionych odmian języka chińskiego. Warto zauważyć, że klasyczny język chiński jest wciąż jednym ze szkolnych przedmiotów nauczania nie tylko w Chinach, ale także w innych krajach Dalekiego Wschodu, a jego znajomość nadal jest jednym z atrybutów osoby dobrze wykształconej.

Uwagi o transkrypcji pisma chińskiego

Istnieje kilka sposobów oddawania ideograficzno-sylabicznego pisma chińskiego przy użyciu pisma łacińskiego (czyli tzw. romanizacji). Obecnie najpowszechniej stosowanym w świecie systemem jest system *pinyin* (pełna nazwa *Hànyǔ Pīnyīn*) opracowany w Chińskiej Republice Ludowej w latach 1956–1982. Istnieją również lokalne konwencje transkrypcji w różnych krajach np. niemiecka, francuska, czeska itp., także oparte na alfabecie łacińskim. Brak jest transkrypcji uniwersalnej, co sprawia, że w polskim piśmiennictwie nie istnieje ujednolicona pisownia nazw chińskich. Utrudnia to osobom nieobeznającym z tą problematyką porównywanie źródeł drukowanych w różnych językach. Na przykład nazwa stolicy ChRL zapisana znakami chińskimi to 北京, a w transkrypcji *pinyin* to *Běijīng* (lub uproszczonej wersji pomijającej oznaczenia tonów to Beijing), podczas gdy w przyjętej polskiej pisowni to Pekin. Nazwa jednej z chińskich prowincji zapisana znakami chińskimi to 云南, a w transkrypcji *pinyin* to *Yúnnán*, natomiast w przyjętej pisowni polskiej to Junnan. Pełna nazwa Chińskiej Republiki Ludowej zapisana znakami chińskimi to 中華人民共和國, w pełnej transkrypcji *pinyin* to *Zhōnghuá Rénmín Gònghéguó*, a w uproszczonej to *Zhonghua Renmin Gongheguo*. Obecnie w większości publikacji sinologicznych w Polsce jest używana transkrypcja *pinyin*.

Bibliografia

Bond Michael H., 1994. *Beyond the Chinese Face. Insights from Psychology*, Hong Kong: Oxford University Press.

Gannon Martin J., 2001. *Understanding Global Cultures*, London: Sage Publications, Inc.

Liou C., Cambon M., English A., 2000. *China*. Melbourne: Lonely Planet Publications.

Paweł Kornacki — dr, adiunkt w Instytucie Anglistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Jego główne zainteresowania badawcze koncentrują się wokół komunikacji międzykulturowej, a zwłaszcza semantyki i antropologii emocji. Wśród ważniejszych publikacji znajdują się: *Concepts of Anger in Chinese*, w: Jean Harkins, Anna Wierzbicka (red.), *Emotions in crosslinguistic perspective*, 2001, Berlin — New York, Mouton de Gruyter, *Drogi do Dao. Symbolika pojęcia „Drogi” w traktacie Huainanzi (epoka Han)*, w: Elżbieta Przybył (red.), *Ostatnie przed wielkim milczeniem. Język i religia*, 2001, Kraków, Nomos.

Joanna Jurewicz
Indie

Rys historyczny

Początków cywilizacji indyjskiej należy szukać w pierwszej połowie drugiego tysiąclecia p.n.e., kiedy grupy koczowniczych indoeuropejskich plemion, nazywające siebie Arjami, zaczęły spływać przełęczami Hindukuszu w doliny dzisiejszego Pendżabu. W regionie tym, w okresie 2600–1900 p.n.e., rozwinęła się cywilizacja miejska (gł. jej centra to Mohendźo-Daro i Harappa); znająca obróbkę miedzi i brązu, posługująca się pismem piktograficznym (jak dotąd nieodczytanym). Do dziś dnia trwają spory dotyczące tego, jaką grupę etniczną reprezentowali jej mieszkańcy, jak również tego, co przyczyniło się do jej upadku.

Arjowie przynieśli ze sobą znajomość użytkowania konia i rydwanu. Ich językiem był sanskryt w najstarszej jego postaci, w której ułożony był pierwszy tekst hinduskiej cywilizacji, *Rygweda* (patrz: *Teksty*). Z jej świadectw wynika, że na terenie Pendżabu prowadzili oni półosiadły tryb życia. Przesuwali się wzdłuż Gangesu na wschód, zajmując coraz to nowe ziemie, przy czym ich aneksja nie zawsze dokonywała się w dziele wojennym, lecz była również stopniową, kulturową infiltracją.

Od X–IV w. p.n.e. powstawały księstwa na północ od Gangesu, z których największym była Magadha. W III w. p.n.e. powstało imperium Maurjów, z których najważniejszym władcą był król Aśoka. Był to pierwszy władca, który zjednoczył prawie całe Indie: jego władanie rozciągało się aż po stan Tamil Nadu w południowych Indiach. Po upadku Maurjów w I w. p.n.e. nastąpił okres rozdrobnienia. Do zjednoczenia większej części subkontynentu pod jedną władzą doszło dopiero w IV w. n.e., pod władaniem dynastii Guptów, która upadła w połowie VI w. n.e. Po stu latach, w VII w., król Harsza panował nad północną częścią półwyspu. Od VIII w. nabierają znaczenia księstwa w Indiach północnych, zyskujące siłę i niezależność, w Indiach południowych proces ten zaczyna się wcześniej, już od VI n.e.

Na przełomie X/XI w. północne Indie zostały podbite przez Muhammada z Ghazni, odtąd rozpoczyna się okres panowania muzułmańskiego w Indiach. W XIII w. na północy Indii powstał Sułtanat Delhijski, którego upadek rozpoczął się od najazdu Tamerlana w XIV w., Jego potomek, Babar, założył w XVI

dynastię Wielkich Mogołów, której państwo obejmowało cały subkontynent, największym zaś władcą był Akbar Wielki (1556–1605).

Już w XVI w. do Indii napływać zaczęli Europejczycy, tworząc kompanie handlowe i układając się z książętami indyjskich państw. Najsilniejszą stała się brytyjska Kompania Wschodnioindyjska, której działalność przekształcała się z handlowej w polityczną, zmierzającą do podporządkowania Indii Wielkiej Brytanii. Formalnie ostateczne podporządkowanie nastąpiło w 1858 r., kiedy królowa Wiktoria została ogłoszona cesarzową Indii.

Już od końca XIX w. w Indiach zaczęły działać ruchy na rzecz odzyskania niepodległości, zarówno hinduskie (Indyjski Kongres Narodowy, 1885 r.), jak i muzułmańskie (Liga Muzułmańska, 1905 r.). Najważniejszą dla odzyskania niepodległości postacią był Mohandas Karamchad Gandhi (nazywany Mahatmą), który propagował pozbawioną przemocy aktywność, opartą na biernym oporze i bojkocie brytyjskich towarów. Innymi ważnymi postaciami w ruchu niepodległościowym byli Jawaharlal Nehru i Muhammad Ali Jinnah. Gandhi pragnął, by Indie odzyskały niepodległość w niepodzielnym kształcie, jednakże zarówno Nehru, jak i Jinnah byli zwolennikami podziału Indii na Indie i Pakistan wedle kryterium religijnego: Indie miały być państwem hinduskim, Pakistan — państwem muzułmańskim. W 1947 r. Brytyjczycy wycofali się z subkontynentu i powstały dwa państwa: Indie i Pakistan (podzielony na Wschodni i Zachodni). Podział zaowocował wielkimi religijnymi pogromami (zginęło ok. 500 tys. osób); jego skutkiem jest również nieuregulowana do dziś sytuacja Kaszmiru. W 1972 r. Pakistan Wschodni przekształcił się w niezależne państwo Bangladesz.

Charakterystyczną cechą wczesnej historii Indii (do XVI w. n.e.) są cykliczne okresy zjednoczenia i rozpadu, poczynając zaś od XVI w. Indie były pod władaniem najeźdźców. Są dwa najważniejsze skutki takiego rozwoju. Po pierwsze, dużą niezależnością, zarówno polityczną, jak i kulturową, cieszyły się poszczególne prowincje, zarządzane przez książęce dynastie. Po drugie, władanie obcych religijnie i kulturowo najeźdźców wymusiło na indyjskim społeczeństwie skuteczne sposoby ochrony własnej tożsamości, dzięki którym nie uległo ono ani islamizacji, ani chrystianizacji (patrz: *Religie, System kastowy*). Dopiero współczesne procesy globalizacji wywierają istotny wpływ na kształt indyjskiego społeczeństwa, choć, jak dotąd, proces ten przede wszystkim dotyczy miast.

Rozwój kultury i sztuki

Najstarszymi zabytkami kultury indyjskiej są święte teksty hinduizmu. Pierwszym tekstem jest *Rygweda* (ok. XIII p.n.e.), zbiór hymnów do bogów recytowanych przy ofiarach. Zarazem już w tym tekście znaleźć można fundamenty późniejszego hinduizmu, takie jak przekonanie o istnieniu ostatecznej, absolutnej rzeczywistości przejawiającej się pod różnymi postaciami. *Rygwedę* uzupełniają trzy inne zbiory tekstów (*Samaweda*, *Jadźurweda* i *Atharwaweda*), które razem tworzą korpus czterech Wed. Kolejną grupą tekstów są brahmany (ok. X–VIII p.n.e.), stanowiące egzegezę Wed, będące wykładnią prawidłowego odprawiania rytuałów, uzasadniającą ich konieczność teoriami kosmogonicznymi i kosmologicznymi. Tzw. teksty leśne (aranjaki) i upaniszady, powstałe po brahmanach (ok. VIII–III p.n.e.), świadczą o pogłębiających się zainteresowaniach miejscem człowieka w świecie i jego zbawieniem. Wszystkie te teksty stanowią wielki zbiór zwany tym, co zostało usłyszane (śruti), zgodnie bowiem z tradycją teksty te pierwsi wieszczowie usłyszeli bezpośrednio od Boga. Do śruti zalicza się również grupę tekstów zajmujących się zagadnieniami językoznawczymi, astronomicznymi oraz różnymi aspektami związanymi z odprawianiem rytuałów (tzw. wedangi).

Kolejną wielką grupą tekstów są teksty „zapamiętane” (smryti). Należą do nich dwa eposy, *Mahabharata* i *Ramajana*. Przyjmuje się, że kompilacja *Mahabharaty* trwała 800 lat (IV p.n.e. — VI n.e.), *Ramajany* — 400 lat (II p.n.e. — II n.e.). Zasadniczym wątkiem jest rywalizacja dwóch rodów, Pandawów i Kaurawów, zakończona bratobójczą, wyniszczającą obie strony wojną. Jej część zwana *Bhagawadgitą*, będąca metafizyczno-etycznym traktatem wyłożonym przez Krysznę, wcielenie boga Wisznu, stanowi istotną podstawę hinduizmu w jego religijnym i społecznym wymiarze (patrz: *Religie, System kastowy*). Głównym wątkiem *Ramajany* są dzieje króla Ramy, będącego również wcieleniem boga Wisznu, i jego żony Sity porwanej przez demona Rawanę. Do tekstów „zapamiętanych” należą również tzw. stare opowieści (purany, ok. IV–X n.e.), stanowiące kompendium ówczesnej wiedzy o świecie, społeczeństwie i kulturowej tradycji.

Joanna Jurewicz, Indie

Nazwy „śruti” i „smryti” zdradzają sposób przekazu tych dzieł literackich, które aż do połowy pierwszego tysiąclecia n.e. były przekazywane ustnie: teksty śruti w rodzinach bramińskich, teksty smryti — przez nadwornych bardów i wędrownych pieśniarzy. Nawet gdy powstały ich wersje pisane, wersje ustne cieszyły się wielkim szacunkiem. Tradycja przekazu ustnego zachowała się w niektórych regionach Indii (np. Benares na północy, stan Kerała na południu), gdzie istnieją szkoły tradycyjnie uczące tekstów śruti na pamięć. Natomiast teksty smryti do dziś dnia są żywe w powszechnej pamięci, odgrywane są w teatrach, ludowych przedstawieniach, a także w serialach telewizyjnych.

Już od przełomu er powstawała w sanskrycie bogata literatura filozoficzna w ramach sześciu szkół filozoficznych (sankhja-joga, njaja-wajśeszika, mima-sa-wedanta), które proponowały teorie kosmogoniczne, kosmologiczne, rytualne, soteriologiczne oraz logiczno-epistemologiczne. Równocześnie żywy był nurt literatury naukowej, obejmującej zagadnienia związane z problematyką prawną (dharmasāstry, z których najważniejsze jest *Manusmryti*), z polityką (nitiśāstry, z których najważniejsza jest *Arthasāstra*), z erotyką (*Kamasutra*), powstawały traktaty matematyczne, astronomiczne, astrologiczne, medyczne oraz dotyczące szeroko rozumianych sztuk pięknych. Równolegle rozwijała się literatura piękna, zarówno epika, jak i poezja i dramat. Jednym z najważniejszych jej przedstawicieli, uprawiającym wszystkie gatunki, był Kalidasa (datowanie niepewne, IV, V lub VI w. n.e.). Do wielkich dramatopisarzy należy zaliczyć Bhasę (datowanie niepewne, między I a IV n.e.); rękopisy jego trzynastu dramatów znaleziono na początku XX w. w jednej ze świątyń południowych Indii. Rozwijano również teorie estetyczne (najważniejszym autorem był Dandin, w VII w. n.e.). Ten rozwój literatury filozoficznej, naukowej i pięknej trwał w swym największym nasileniu do XVI w. Tradycja teatralna żywa jest do dziś, najbardziej znane formy to kathakali i kudijattam.

Podczas gdy najstarszy okres rozwoju kultury indyjskiej nie zostawił po sobie żadnych materialnych zabytków, poczynając od przełomu er rozwija się sztuka architektury sakralnej, zarówno hinduskiej, jak i buddyjskiej oraz dżinijskiej. Na północy Indii rozwój ten przerwany został najazdem muzułmanów, którzy stawiali meczety i mauzolea (np. Tadź Mahal), natomiast na południu trwał on dalej (np. świątynia Minakshi w Maduraju, XVI–XVII w.).

Religie

Indie są kolebką czterech religii: hinduizmu, buddyzmu, dżinizmu i sikhizmu.

Hinduizm

Początki hinduizmu sięgają *Rygwedy* i całej literatury śruti, którą wyznawcy hinduizmu uznają za kanoniczną, ale bliższych jego źródeł należy szukać w eposach i puranach. Jest to nie tyle religia, ile cały system społeczny, bardzo zróżnicowany lokalnie, jeśli chodzi o szczegóły doktryny. Tym, co łączy wszystkich hindusów, jest odwoływanie się do autorytetu literatury śruti (nawet w wypadku jej zupełnej nieznajomości), uznanie, że istnieje ład regulujący życie kosmosu i społeczeństwa, którego należy przestrzegać; reguły jego przestrzegania nazywane są zbiorczo dharmą (patrz: *System kastowy*), przyjęcie koncepcji transmigracji, czyli przekonania, że po śmierci człowiek odradza się na ziemi pod postacią odpowiednią do czynów, jakie popełnił za życia. Hinduizm zakłada, iż absolutna rzeczywistość jest w swym ostatecznym wymiarze niewyraźna, manifestuje się jednak pod niezliczonymi postaciami, z których każda może stać się „ukochanym bóstwem” (*ishtadewata*) dla wyznawcy. Manifestacje cieszące się największym kultem to Wisznu, Śiwa i Bogini (Dewi, najczęściej małżonka Śiwy), wszelako wiele bóstw czczonych jest jedynie lokalnie.

Wisznu jest bóstwem ładu, trwania i opieki, dokonuje cyklicznych wcieleń, gdy zagrożona jest dharmą; jego najważniejsze wcielenia to Kryszna i Rama, pod których postaciami najczęściej jest czczony. Postać Kryszny sięga *Mahabharaty*, a zwłaszcza *Bhagawadgity*, gdzie przedstawiony jest jako najwyższy absolut wcielony w ludzkie ciało, z którym możliwe jest nawiązanie bezpośredniej religijnej relacji, na wzór bliskich relacji międzyludzkich (taka religijna postawa nazywa się *bhakti*). Postać Ramy opisana jest w *Ramajanie*, w którym Wisznu wciela się w sprawiedliwego króla, obrońcę dharmy; idea tego wcielenia współcześnie stała się również pożywką dla hinduskiego nacjonalizmu, co znalazło swój wyraz w konflikcie o meczet Babara w Ajodhji, stojącym — jak się wierzy — w miejscu narodzin boga Ramy.

Śiwa jest bóstwem ambiwalentnym, z silnym aspektem ascetycznym i niszczycielskim, łaskawym i groźnym zarazem. Jego najpopularniejszym wizerunkiem w południowych Indiach jest postać Pana Tańca, która wyraża nieustanny proces powstawania, istnienia i destrukcji świata, dokonujący się dzięki Śiwie, a zarazem jego nieustanną obecność w duszy wyznawcy. Podobnie ambiwalentna jest małżonka Śiwy, czczona pod postaciami dobrotliwej Parwati i groźnej Durgi czy Kali. Hinduizm uznaje również świętość niektórych zwierząt (krowy, małpy) i roślin (niektóre rodzaje drzew), jak i rzek (przede wszystkim Ganges).

Istotą kultu są nabożeństwa (pudża), będące oddawaniem czci wizerunkowi bóstwa (zapalanie lampek i kadzideł, ofiarowanie owoców, słodyczy, wody) z recytacją odpowiednich strof (mantr); nabożeństwa te są odprawiane zarówno w domu, jak i w świątyniach, w czasie różnych świąt dedykowanych danemu bóstwu. Zalecane są pielgrzymki do świętych miejsc (np. Benares, Tandżawur, Puri), również w obliczu zbliżającej się śmierci. Istotnym elementem codziennej religijności są codzienne ablucje i kąpiele w rzekach, nad którymi leżą święte miejsca; przynoszą one oczyszczenie z przewin. Życie człowieka regulują odpowiednie sakramenty (sanskara), odprawiane w istotnych jego momentach, będących ważnym wydarzeniem rodzinnym. Do najważniejszych należą sakrament mający zapewnić szczęśliwe poczęcie, sakrament narodzin, nadania imienia, pierwszego posiłku, pierwszego wyjścia z domu, rozpoczęcia nauki, małżeństwa i tzw. ostatniej ofiary, czyli związany z obrzędami pośmiertnymi. Hinduizm wyznaje ok. 80 proc. mieszkańców Indii.

Hinduizm powstawał w procesie asymilacji lokalnych wierzeń i kultów, co dało tej religii charakterystyczny rys otwarcia i gotowości do włączania nowych nurtów. Umożliwiło to jego lokalne wzbogacanie o różne religijne koncepcje i praktyki bez konieczności porzucania własnych. Stanowiło to jeden z czynników pozwalających na zachowanie hinduskiej tożsamości.

Buddyzm i dżinizm

Są to dwie religie powstałe na kontynencie indyjskim w VI w. p.n.e. Założycielem buddyzmu był Siddhartha Gautama, zwany Buddą („Przebudzony”), który w swym przesłaniu odrzucał metafizyczne i społeczne postulaty hinduizmu, a w zamian proponował wycofanie się z aktywnego życia i poszukiwanie wyzwolenia — niewyraźnego w żadnych kategoriach stanu absolutnego. Za panowania Aśoki (patrz: *Rys historyczny*) buddyzm stał się religią państwową, a jego popularność zmuszała teologów hinduskich do ciągłej reinterpretacji własnych koncepcji, co z kolei było motorem nowych idei w łonie buddyzmu.

Religie

Buddyzm zniknął z Indii ok. X–XI wieku; jak się uważa, przyczyniły się do tego najazdy muzułmanów, którzy zniszczyli buddyjskie klasztory na północy Indii, stanowiące centra życia gmin buddyjskich. Dziś wyznawców buddyzmu w Indiach jest mniej niż 1 proc., część spośród nich stanowią uchodźcy z Tybetu, część — nawróceni niedotykalni (patrz: *System kastowy*).

Założycielem dżinizmu był Wardhamana Mahawira, zwany Dżiną („Zwyczajca”); odrzucał on — podobnie jak Budda — podstawowe założenia hinduizmu, sformułował bardzo rygorystyczną etykę opartą o zasadę niewyrządzania krzywdy (ahinsa) żadnej żywej istocie. Prawdopodobnie właśnie rygoryzm moralny stał się przyczyną, dla której religia ta nigdy nie zyskała popularności (dziś wyznawców dżinizmu w Indiach jest mniej niż 1 proc.).

Sikhizm

Jest to synkretyczna religia, założona w XVI w. przez Guru Nanaka, pendżabskiego mistrza duchowego, czerpiącego w swych metafizycznych i społecznych postulatach z hinduizmu i islamu: koncepcja niewyrażalnego w wizerunkach Boga pochodzi z islamu, wiara w skuteczność medytacji oraz w transmigrację z hinduizmu. Wyznawany jest głównie w Pendżabie (ok. 1,9 proc. populacji Indii).

Inne religie

I s l a m jest drugą po hinduizmie religią w Indiach pod względem liczby wyznawców (ok. 13,5 proc. mieszkańców). Mimo że początki obecności muzułmanów w Indiach naznaczone są aktami agresji (jak niszczenie świątyń), to kolejne stulecia cechowała współpraca z hindusami i wzajemne poszanowanie, znajdujące niekiedy swój wyraz w synkretycznych ruchach i wierzeniach (patrz: *Sikhizm*). Dopiero w XIX w., w łonie obu religii, narodziły się fundamentalistyczne nurty sprzeciwiające się idei hindusko-muzułmańskiej wspólnoty. Trzeba jednak dodać, że w znakomitej większości przypadków (poza punktami zapalnymi, takimi jak Kaszmir czy meczet Babara w Ajodhji) współżycie hindusów i muzułmanów w Indiach układa się dość harmonijnie; jak dotąd, żaden terrorysta islamski nie pochodził z Indii.

C h r z e ś c i j a ń s t w o wyznaje w Indiach ok. 2,3 proc. ludności, część z nich mieszka na południu Indii, uznając się za potomków tych, których nawrócił św. Tomasz, część z nich to nawróceni niedotykalni.

System kastowy

Specyficzną cechą społeczeństwa jest system dzielący je na zamknięte grupy zwane kastami (sanskryckie: dźati). Są to dziedziczne grupy, których zasięg ograniczony jest do danego regionu, uprawiające tradycyjne zajęcia i zajmujące określone miejsce w hierarchii. Kasty posiadają własne samorządy (pańćajat), nierzadko odróżniają się dialektem, tradycją czy ubiorem. Każda kasta zawiera małżeństwo i je wyłącznie z członkami własnej grupy społecznej i ma określony reżim żywieniowy; im wyższa grupa społeczna, tym więcej ma ograniczeń. Możliwość zmiany pozycji w hierarchii na wyższą zarezerwowana jest tylko dla całych grup, dokonać się to może np. poprzez ograniczenie rodzajów spożywanego pożywienia. Złamanie reguł podziałów społecznych (tradycyjne zajęcia, endogamiczność, dieta) skutkuje dla jednostki spadkiem w hierarchii. Hinduscy prawodawcy interpretują narodziny w danej grupie społecznej jako skutek czynów popełnionych w poprzednich żywotach: dobre uczynki pozwalają na narodziny w wyższej grupie, złe skutkują narodzinami w niższej.

Na podział wedle przynależności do kasty nakłada się podział szerszy na cztery stany społeczne (sanskryckie: warna), również definiowane na podstawie wykonywanej pracy. Są to 1) kapłani (bramini), 2) wojownicy (kszatrijowie), 3) kupcy, hodowcy bydła, rzemieślnicy (wajśjowie) i 4) warstwa służebna (śudrowie). Przynależność do warna — podobnie jak do kasty — zdobywa się przez urodzenie. Podczas gdy pojęcie „kasta” odnosi się do rzeczywistych podziałów społecznych, pojęcie „warna” jest pojęciem ogólnego modelu społeczeństwa, ma zasięg ogólnindyjski i pozwala na wzajemną identyfikację osób pochodzących z kast z różnych stron kraju. Ten model znalazł swoją religijną legitymizację w *Bhagawadgicie*, gdzie Krysna wyjaśnia jego metafizyczne podstawy i zaleca dążenie do zachowania dharmy, czyli ładu społecznego w nim się wyrażającego (patrz: *Religie*).

Poza systemem kastowym istnieje wielka rzesza ludzi zwanych niedotykalnymi (aspriśja, znani też jako pariasi, haridźanie, dalici). Ich powstanie wyjaśnia się pozbawianiem ziemi lokalnych grup społecznych, dokonującym się w trakcie ekspansji cywilizacji hinduskiej. Niedotykalni zajmują się czynnościami najbardziej pogardzanymi w społeczeństwie, których wspólnym mianowni-

System kastowy

kiem jest kontakt z nieczystością (m.in. czyściciele toalet, sprzątacze, prace, golibrody, obsługujący kremację itp.).

Mimo świadectw, że już od przełomu er członkowie kast z różnych porzucali swe tradycyjne zajęcia, jak również łamali reguły podziałów społecznych, system ten był na tyle rygorystyczny, że jednostka właściwie nie miała możliwości wyjścia poza jego ramy bez narażenia się na ostracyzm. Jedyną społecznie akceptowalną jego formą było porzucenie życia w społeczeństwie i podjęcie drogi duchowego rozwoju poza jego obrębem. Mogło to być podjęcie ascetycznej aktywności w duchu hinduizmu lub przyjęcie innej religii, przede wszystkim islamu lub chrześcijaństwa. W drugiej połowie XX w. powstał ruch pod wodzą B.R. Ambedkara, postulujący masowe nawrócenia niedotykalnych na buddyzm.

System kastowy tworzył sieć wzajemnych ekonomicznych powiązań, przechodzących z ojca na syna, co sprawiało, że był on systemem stabilnym, zapewniającym wielu jego członkom bezpieczeństwo ekonomiczne. Nie można też wykluczyć, że — bazując na założeniu niemożliwych do przekroczenia lokalnych podziałów społecznych — przyczynił się do zachowania hinduskiej tożsamości, umożliwił bowiem w miarę bezkolizyjne współistnienie wyznawcom różnych wierzeń i kultów. Warto dodać, że wyznawcy islamu i chrześcijaństwa również nierzadko definiują swe wewnętrzne różnice w terminach kastowości.

Konstytucja Indii formalnie znosi kastowość i wprowadza parytety dla niedotykalnych we władzach lokalnych, stanowych i centralnych. Nie sposób jednak odgórnym zarządzeniem zmienić wielowiekowe przyzwyczajenia, toteż problem kastowości, a przede wszystkim niedotykalności, nadal istnieje. Szacuje się, że niedotykalnych w Indiach jest ok. 200 mln, a ich działania dążące do uzyskania należnych im praw spotykają się nierzadko z przemocą. Wiele konfliktów religijnych (np. ataki na chrześcijan) ma wyraźne podłoże kastowe: wyższe kasty hinduskie atakują kasty niższe, wyznające chrześcijaństwo. Kwestia dyskryminacji kastowej w Indiach stała się przedmiotem dyskusji na Światowej Konferencji przeciwko Rasizmowi, Rasowej Dyskryminacji, Ksenofobii i Pochodnym Formom Nietolerancji (Durban 2001), gdzie uznano ją za ukrytą formę apartheidu.

Współczesne Indie

Republika Indii to demokratyczna, świecka republika federacyjna (to największa demokracja na świecie). Głową państwa jest prezydent, organem ustawodawczym — dwuizbowy parlament, władzę wykonawczą sprawuje rząd z premierem na czele. Indie podzielone są na 28 stanów, na ogół zgodnie z historycznymi podziałami. Językiem urzędowym jest hindi i angielski, ponadto są 22 języki urzędowe obowiązujące w danym stanie. W Indiach mieszka ponad miliard ludności, bardzo zróżnicowanej pod względem etnicznym, językowym, religijnym, wykształcenia, dochodów, a także kastowym. Kraj ten należy do najszybciej rozwijających się gospodarek świata (ok. 8 proc. rocznie), od 1974 dysponuje bronią atomową, a równocześnie ponad 60 proc. jego mieszkańców mieszka na wsi, wytwarzając jedynie ok. 20 proc. PKB. Łagodzenie napięć związanych z wielorakiego rodzaju sprzecznościami jest jednym z największych wyzwań, przed jakimi staje każdy indyjski rząd. Wydaje się, że to właśnie demokracja, dla której poparcie Indusi wyrażają m.in. w bardzo aktywnym udziale w wyborach, jest najmocniejszym gwarantem zachowania stabilności państwa.

Dr hab. Joanna Jurewicz, prof. UW — indolog (Katedra Azji Południowej Wydziału Orientalistycznego). W centrum jej zainteresowań leży filozoficzna myśl hinduska wyrażana w najstarszych indyjskich zabytkach literackich (teksty Objawienia, eposy, ok. XIII p.n.e. do przełomu er). Autorka trzech książek (*O imionach i kształtach Jednego. Monizm indyjskiej filozofii Tradycji, Kosmogonia Rygwedy, Fire and cognition in the Rgveda*) oraz licznych artykułów.

**Agata Marek
Islam**

Islam na świecie

Islam to najmłodsza z trzech monoteistycznych religii. Słowo „islam” znaczy po arabsku „poddanie się Bogu”. Muzułmanów jest na świecie ok. 1,2 miliarda. Dokładna liczba wyznawców islamu nie jest znana, gdyż w wielu krajach, w których mieszkają nie przeprowadza się spisów ludności. Muzułmanów można spotkać wszędzie — mieszkają na wszystkich kontynentach, mówią kilkudziesięcioma językami. Państw z większością muzułmańską jest na świecie ponad 20. Arabowie to najliczniejsza grupa etniczna wyznająca islam — jest ich ok. 230 milionów i prawie wszyscy są muzułmanami, bo aż 96 proc. (pozostałe 4 proc. to chrześcijanie). Kolejną, bardzo liczną nacją wyznającą islam są Indonezyjczycy — jest ich prawie 210 milionów. Indonezja jest zresztą największym państwem muzułmańskim. Muzułmanie mieszkają na wszystkich kontynentach, ale państwa z większością ludności muzułmańskiej leżą przede wszystkim w Azji i Afryce i tam też mieszka większa część wszystkich żyjących dziś na świecie muzułmanów. W Europie w kilku krajach muzułmanie stanowią większość: w Albanii, Bośni-Hercegowinie, w Kosowie (jeśli uznajemy je za państwo) oraz w Turcji, która leży na dwóch kontynentach. Poza tym w Europie mieszka ok. 40 milionów muzułmanów — głównie na Bałkanach (autochtoni) i we Francji, Niemczech, Wielkiej Brytanii, Holandii, Włoszech i Austrii. Do państw Europy Zachodniej muzułmanie przybyli jako obywatele byłych państw kolonialnych (np. do Wielkiej Brytanii, Francji, Holandii), z powodów ekonomicznych lub jako uchodźcy.

Językiem liturgicznym, czyli językiem modlitwy, dla wszystkich muzułmanów jest literacki język arabski. Koran został objawiony i spisany po arabsku. Choć język Koranu różni się nieco od współczesnego literackiego języka arabskiego, to w świadomości muzułmanów jest to ten sam język. Według muzułmanów Koran nie powinien być tłumaczony na inne języki, w modlitwie powinien być używany literacki język arabski. Jednak ze względu na to, że większość muzułmanów nie jest Arabami i na co dzień nie używa tego języka, Koran wydawany jest dwujęzycznie — obok strony po arabsku jest strona w języku używanym w danym kraju.

Agata Marek, Islam

W codziennym życiu muzułmanie używają bardzo wielu języków. Arabowie w różnych krajach arabskich mówią różnymi dialektami języka arabskiego. Dialekt to pierwszy język, którego dziecko arabskie uczy się w domu. Dialekty bardzo często nie mają formy pisanej, a tylko mówioną. Pozostali muzułmanie, czyli znacząca większość wyznawców islamu, na co dzień używa swoich etnicznych języków.

Państwa z większością muzułmańską bardzo różnią się od siebie, czasem jedyną wspólną cechą jest wyznawana religia. Niektóre z nich są bardzo bogate, jak np. Arabia Saudyjska, Katar, Kuwejt czy Emiraty Arabskie, inne bardzo biedne, np. Somalia czy Sudan. Panują w nich różne ustroje polityczne, od monarchii, przez republikę do państwa teokratycznego, czyli takiego, w którym życie obywateli jest uregulowane przez prawo religijne — takim państwem jest Iran. W części państw z większością islamską nie ma demokracji, w niektórych od lat trwają wojny, jak np. w Czeczenii czy Afganistanie. Jedno z państw z większością muzułmanów, Turcja, chce wstąpić do Unii Europejskiej. O przestrzeganiu praw człowieka, praw kobiet, praw mniejszości również niewiele da się powiedzieć, co byłoby prawdziwe w odniesieniu do wszystkich państw muzułmańskich, prócz tego, że bardzo często nieprzestrzeganie tych praw nie ma wiele wspólnego z islamem, lecz z biedą, złą sytuacją ekonomiczną czy zacofaniem społecznym.

Narodziny islamu

Islam narodził się na terenie Azji Mniejszej, w Mekce, na terenie dzisiejszej Arabii Saudyjskiej, w VII wieku naszej ery. Pierwszym i najważniejszym prorokiem islamu był Mahomet, który urodził się ok. 570 r. w Mekce w rodzinie politeistycznych Arabów. Ojciec Mahometa zmarł przed narodzeniem syna, a matka, gdy miał zaledwie sześć lat. Mahomet wychowywał się w rodzinie swego stryja. Gdy dorósł, zaczął pracować u bogatej wdowy Chadidży jako agent trudniący się handlem z Syrią. Gdy miał dwadzieścia pięć lat, ożenił się z nią. Chadidża była starsza od niego o ok. 15 lat. Ich małżeństwo było bardzo szczęśliwe, mieli kilkoro dzieci, z których wieku dorosłego dożyła jednak tylko jedna córka, Fatima. Mahomet dzięki majątkowi żony zyskał wysoką pozycję społeczną. Miał też czas na rozmyślenia i co roku spędzał na nich miesiąc na górze Hira, niedaleko Mekki. Tam właśnie pewnej nocy, w 610 roku, we śnie nawiedził Mahometa archanioł Gabriel i objawił mu pierwszy fragment Koranu, świętej księgi muzułmanów. Gabriel na rozkaz Boga nawiedzał Mahometa jeszcze wielokrotnie, aż do samej śmierci Mahometa w 632 r. i w ten sposób objawił mu, fragment po fragmencie, cały Koran. Archanioł Gabriel nakazał Mahometowi głoszenie nowej religii. Pierwszymi osobami, które dały wiarę jego objawieniom, były żona Chadidża, stryj Abu Talib oraz jego syn Ali i niewolnik Zajd, któremu Mahomet darował wolność. Wtedy Mahomet zaczął nawracać na islam mieszkańców Mekki. Nowa religia szybko zdobywała wyznawców.

Mekkańczycy w większości byli politeistami, czyli, jak byśmy dziś powiedzieli, poganami, i dopóki Mahomet nie potępiał ich bóstw, dopóty odnosili się do nowej religii tolerancyjnie. Ale gdy Mahomet zaczął nastawać, by wyrzekli się swoich bogów oraz by bogaci dzielili się swoim bogactwem z biednymi (to jeden z filarów islamu), a także otwarcie ogłosił, że ludzie są równi wobec Boga, doszło do konfliktu. Sytuacja stała się dla muzułmanów na tyle niebezpieczna, że Mahomet udał się w poszukiwaniu schronienia dla siebie i swoich zwolenników do Jasribu (obecnie Medyna). Tam sytuacja społeczno-polityczna była inna niż w Mekce — istniała władza centralna, mieszkało tam też stosunkowo dużo wyznawców religii monoteistycznych — chrześcijan

i żydów. Mahomet uzyskał od władz Medyny gwarancje bezpieczeństwa dla wyznawców nowej religii, po czym wrócił do Mekki i nakazał swoim zwolennikom udać się do Medyny.

Mahomet nie do razu wyruszył do Medyny, lecz dopiero wtedy, gdy w kolejnym objawieniu Bóg mu na to pozwolił. Było to w roku 622. Ten rok uznawany jest za początek ery muzułmańskiej — według muzułmańskiego kalendarza jest to rok pierwszy. Jak wiadomo, dla chrześcijan pierwszym rokiem nowej ery, punktem, od którego mierzy się czas, jest rok narodzenia Chrystusa. Kalendarz muzułmański różni się od używanego w znaczącej części świata, czyli kalendarza gregoriańskiego. Rok muzułmański składa się z 12 miesięcy po 29 lub 30 dni i jest o 11 dni krótszy od używanego w naszym kręgu kulturowym. Święta muzułmańskie w stosunku do naszego kalendarza są ruchome, nie ma też np. miesięcy zimowych czy letnich, miesiące przesuwają się co roku właśnie o 11 dni. 6 grudnia 2010 roku dla muzułmanów skończy się rok 1431 i następnego dnia rozpocznie się rok 1432, rok 1433 zaś rozpocznie się w listopadzie 2011 r.

Właśnie w Medynie założył Mahomet pierwszą gminę muzułmańską, *ummə*. Tam też mieszkał do swojej śmierci w 632 roku. Do *ummy* należeli wszyscy, którzy wierzyli w Boga, należeli więc do niej również chrześcijanie i żydzi, jeśli tego chcieli. Według zasad islamu muzułmanie wierzą w tego samego, co żydzi i chrześcijanie, Boga, toteż muzułmanie nie robili żadnych przeszkód wyznawcom religii monoteistycznych w przyjęciu do społeczności. Podstawą przynależności do *ummy* była bowiem właśnie wiara w tego samego Boga. Zjednoczenie się wokół wiary było wówczas ideą rewolucyjną, gdyż w tamtych czasach liczyła się przede wszystkim więź plemienna i klanowa. Dla porządku dodajmy, że napięcia na tle religijnym z plemionami żydowskimi się zdarzały, część Żydów bowiem nie chciała uznać, że Bóg wybrał swego ostatniego proroka spośród plemienia arabskiego — Żydzi uważali się za „naród wybrany”.

Mahomet był nie tylko przywódcą religijnym, ale również wojskowym i politycznym. Prowadził nieustające wojny z zewnętrznymi wrogami, starał się też zdobyć jak najwięcej zwolenników dla nowej religii. Był zdolnym dowódcą — bitwy jakie stoczył, były w większości wygrane. Udało mu się z czasem podbić Mekkę i symbolicznie przejąć dla islamu Al-Kabę, najważniejszą świątynię w islamie, niszcząc znajdujące się w niej posągi pogańskich bożków, związane z politeistyczną tradycją arabską. Po podbiciu Mekki, nadal mieszkał w Medynie, ale w ostatnim roku swego życia odbył pielgrzymkę do Mekki,

Narodziny islamu

ustanawiając tym samym ten zwyczaj. Zmarł u szczytu kariery politycznej i religijnej. Po jego śmierci spośród najbardziej zasłużonych i bogobojnych wyznawców islamu wybrano przywódcę wspólnoty muzułmańskiej — kalifa. Po śmierci Mahometa nastąpił podział jaki istnieje w islamie do dziś — na sunnitów i szyitów. Podstawą podziału nie jest religia, lecz polityka. Sunnici uważali, że kalifem powinien zostać najzaciejszy z muzułmanów, a szyici byli zwolennikami Alego, stryjecznego brata Mahometa, a zarazem męża Fatimy, jego jedynej córki. Zwyciężyli sunnici, choć Ali też został na krótki czas jednym z kalifów. Współcześnie wśród muzułmanów jest ok. 10 proc. szyitów — mieszkają głównie w Iranie, Libanie, są znaczącą mniejszością w Iraku, jednak zdecydowaną większość stanowią sunnici — 90 proc.

Mahomet nawrócił Arabów na monoteizm i jednocześnie był twórcą pierwszego państwa łączącego cały naród arabski.

Podstawy religii

Pięć dogmatów wiary

Co to znaczy być muzułmaninem?

Aby nim być, trzeba wierzyć w podstawowe dogmaty islamu, przekazane ludziom przez Boga za pośrednictwem proroków i wysłanników oraz wykonywać ściśle określone rytualne obowiązki.

Podstawowe dogmaty islamu to wiara w

- 1) jednego Boga;
- 2) aniołów;
- 3) święte księgi — Torę, Ewangelie, Koran;
- 4) wysłanników i proroków — od Adama po Mahometa;
- 5) dzień Sądu Ostatecznego — a po nim raj i piekło.

Wiara w jednego Boga

Słowo „Allah” po arabsku znaczy po prostu: Bóg. W islamie Bóg ma jeszcze 99 innych pięknych imion, np. Miłosierny, Litościwy. Według islamu jest to ten sam Bóg, który czczony jest w judaizmie i chrześcijaństwie, tylko inaczej rozumiany. Muzułmanie uważają, że ich rozumienie Boga jest jedynym właściwym, a chrześcijanie i Żydzi nie zrozumieli do końca lub wypaczyli Słowo Boże. Bóg jest jeden i jedyny, a zaprzeczanie temu jest najcięższym grzechem. To, co muzułmanie zdecydowanie i jednoznacznie odrzucają z chrześcijaństwa to dogmat Trójcy Świętej. W islamie można się modlić tylko do Boga. Mahomet jest dla ludzi wzorem do naśladowania, ale jest tylko człowiekiem, toteż nie wolno się np. do niego modlić. Islam odrzuca chrześcijański kult Matki Boskiej czy świętych.

Aniołowie

Istnienie aniołów jest zapisane w Koranie. Aniołowie zostali stworzeni przez Boga ze światła i są istotami bezcielesnymi. Tak jak ludzie są istotami

rozumnymi. W dniu Sądu Ostatecznego będą trzymać tron Boży, odczytywać księgi z zapisanymi w nich ludzkimi uczynkami i wykonywać wyroki Boże. Na ziemi aniołowie wspierają ludzi w trudnych sytuacjach i ich chronią. Aniołowie przekazują też ludziom Boże posłannictwo.

Święte księgi

To księgi przekazane przez Boga ludziom w drodze objawienia, czyli księgi objawione. Muzułmanie uznają za święte Pięcioksiąg, czyli Torę (często uważa się, że pod tą nazwą kryje się cały Stary Testament), Psalmy Dawidowe, Ewangelie i sam Koran. Koran jest jednak uznawany za księgę najdoskonalszą; mułmanie uważają, że wcześniejsze księgi zawierały błędy i zniekształcenia Boskiego objawienia. Koran to spisane objawienia Mahometa, których doznawał przez 22 lata. Został spisany w literackim języku arabskim i nie powinien być tłumaczony na inne języki, by tłumaczenie nie wypaczyło jego sensu. Biblii i Tory mułmanie właściwie nie czytają.

Wysłannicy Boga i prorocy

Od zarania ludzkości Bóg przysyłał ludziom swoich posłańców. Przekazywali oni ludziom zasady wiary w Boga i ostrzegali ich przed popełnianiem grzechów. Muzułmanie uznają wszystkich proroków uznawanych przez judaizm i chrześcijaństwo, tylko inaczej ich przedstawiają. Wysłannik tym różni się od proroka, że przynosi „księgę”, prócz tego, że tak jak prorok głosi Słowo Boże. Wysłannikami Boga byli Mahomet, Jezus (po arabsku Isa) i Mojżesz (po arabsku Musa).

Dzień Sądu Ostatecznego, raj i piekło

Śmierć według islamu jest czymś nieuniknionym, ale nie jest końcem ostatecznym. Jest przejściem do innego życia. Śmierć nie jest zła, gdyż jest to powrót do Boga. Zmartwychwstanie nastąpi dopiero na końcu istnienia wszechświata. Wtedy ludzie powstaną z martwych, by udać się na Sąd Ostateczny, który jest tak samo nieunikniony jak śmierć i koniec świata. Grzesznicy pójdą do piekła, a dobrzy ludzie do raju.

Islam uznaje również coś w rodzaju czyśćca — tam znajdą się ludzie, których złe i dobre uczynki się równoważą. W czyścicu dusze będą przebywały, dopóki nie odpokutują swoich grzechów — wtedy mają szansę dostać się do nieba.

Raj jest nagrodą za dobre uczynki. Przedstawiany jest jako ogród. Są w nim rzeki z najczystszą wodą, a także strumienie mleka, miodu i wina, którego spożywanie na ziemi było zabronione. Ludzie w raju noszą pięknie zdobione szaty, mogą odpoczywać na brokatowych dywanach i wyściełanych poduszkami łożach. Usługują im hurysy (mężczyznom) i piękni młodzieńcy (kobietom).

Pięć filarów wiary

Każdy muzułmanin ma do wypełnienia określone obowiązki:

- 1) wyznanie wiary w jednego Boga (*szahada*);
- 2) modlitwę (*salat*);
- 3) post (*saum*);
- 4) jałmużnę (*zakat*);
- 5) pielgrzymkę do Mekki (*hadżdż*).

Wyznanie wiary w jednego Boga (*szahada*)

Szahada to formuła, powtarzana w rozmaitych sytuacjach, będąca potwierdzeniem dwóch dogmatów wiary: „Nie ma innego bóstwa prócz Boga (arab. Allaha), a Mahomet jest jego wysłannikiem”. Jej wypowiedzenie w obecności świadków jest warunkiem zostania muzułmaninem.

Modlitwa (*salat*)

Każdy muzułmanin powinien odmawiać modlitwę pięć razy dziennie o wyznaczonych porach dnia. W krajach muzułmańskich o porach modlitwy przypomina *azan*, czyli wołanie muezina z minaretu. Do modlitwy, w czasie której bije się pokłony, muzułmanin używa maty lub modlitewnego dywanika. Muzułmanie modlą się w kierunku Mekki. Szczególne znaczenie ma modlitwa piątkowa, odmawiana w południe podczas wspólnych modłów całej gminy. Piątek jest dla muzułmanów świętym dniem tygodnia i jest to dzień wolny od pracy.

Post (*saum*)

Post jest jednym z obowiązków każdego dorosłego muzułmanina. Post odbywa się w ramadanie, dziewiątym miesiącu kalendarza arabskiego. Nie wolno w czasie jego trwania jeść ani pić od wschodu do zachodu słońca. Dzięki postowi w ramadanie człowiek oczyszcza się z grzechów i występków. W poś-

cie nie powinny brać udziału osoby, którym mógłby on zaszkodzić, czyli np. kobiety w ciąży, osoby chore, starsze czy też dzieci. Po zachodzie i przed wschodem słońca można jeść i pić.

Jałmużna (*zaka*t)

Jałmużna to właściwie podatek na biednych. Zasady obowiązkowej jałmużny są zapisane w Koranie i dodatkowo regulowane są przez prawo muzułmańskie. Każdy muzułmanin, którego na to stać, powinien oddawać część swoich dochodów, które przeznacza się dla wszystkich ludzi potrzebujących wsparcia. W czasach współczesnych jest to 2,5 proc. dochodów, dawniej było to 10 proc. plonów. Oprócz obowiązkowej jałmużny muzułmanie mogą i często oddają jałmużnę dobrowolną.

Pielgrzymka do Mekki (*hadźdź*)

To obowiązek, który każdy muzułmanin powinien wypełnić przynajmniej raz w życiu, jeśli spełnione są po temu odpowiednie warunki (zdrowie i fundusze). W pielgrzymkę nie powinny udawać się kobiety, które nie mają prawnego opiekuna. Osoby, które nie są w stanie osobiście odbyć pielgrzymki, mogą wysłać kogo innego w zastępstwie. Rocznie do Mekki pielgrzymuje około trzech milionów wiernych. Osoba, która odbyła pielgrzymkę, jest w swojej społeczności szczególnie szanowana i otrzymuje tytuł *hadźdźi*.

Zakazy w islamie

Muzułmanom nie wolno pić alkoholu, używać narkotyków, jeść wieprzowiny, uprawiać hazardu, stosować w biznesie lichwy (czyli pożyczać pieniędzy na procent), oddawać czi bóstwom innym niż jedyny Bóg, ludziom i jakimkolwiek przedmiotom oraz używać strzał wróżbiarskich.

Obyczaje w islamie

Mężczyzna i kobieta są równi wobec Boga, natomiast na ziemi mężczyzna powinien się kobietą opiekować. Najpierw dziewczynką opiekuje się ojciec, potem mąż, a jeśli go zabraknie — syn lub inny męski krewny. Owa „opieka” oznacza m.in. obowiązek łożenia na jej utrzymanie.

W islamie ślub ma znaczenie religijne, ale — inaczej niż w chrześcijaństwie — nie jest sakramentem, którego nie można zerwać. Ślub jest również kontraktem. Małżeństwa w świecie muzułmańskim są aranżowane, w społecznościach tradycyjnych również w naszych czasach. Kontrakt negocjują ojcowie rodzin. Ustalają przede wszystkim wysokość *mahr*, czyli daru ślubnego, który mężczyzna składa kobiecie. W połowie *mahr* jest wypłacany w momencie zawarcia małżeństwa, a druga połowa jest zabezpieczeniem dla kobiety na wypadek ewentualnego rozwodu. Rozwód w islamie jest rzeczą dozwoloną, lecz z dozwolonych taką, która najmniej się Bogu podoba. Mężczyzna może się rozwieść, wyrażając trzykrotnie taką wolę. Wtedy wypłaca żonie *mahr*. Musi też utrzymywać dzieci narodzone z tego związku. Rozwód dla kobiety jest trudniejszy, wprawdzie Koran mówi, że mężczyzna nie powinien zatrzymywać kobiety wbrew jej woli, ale rozwód niesie dla niej szereg negatywnych konsekwencji. Jeśli do rozwodu dochodzi z winy mężczyzny na życzenie kobiety, to nie zatrzymuje ona *mahr*. Wtedy musi ją utrzymywać rodzina, co może być dużym obciążeniem i powodem do niezadowolenia, albo musi ona sama pracować. Kobieta może się rozwieść i zatrzymać *mahr*, jeśli mąż złamie warunki kontraktu małżeńskiego — jeśli np. zostanie tam zapisane, że ma nie mieć więcej żon, a weźmie kolejną, lub jeśli nie utrzymuje żony na poziomie zagwarantowanym w kontrakcie lub przynajmniej takim, jaki miała w rodzinnym domu. Kolejnymi powodami do rozwodu mogą być choroba zakaźna lub psychiczna męża lub bicie w taki sposób, że pozostają tego widoczne ślady. W islamie kobiety rzadko występują o rozwód — prócz kłopotów finansowych, jakie on powoduje, znacząco spada ich prestiż społeczny.

Prawo w islamie

Prawo w islamie ma inny charakter niż prawo w świecie zachodnim. We współczesnym świecie zachodnim prawo jest stanowione przez ludzi, a w islamie prawo wywodzi się z boskiego objawienia. Oparte jest na Koranie i nie wolno go zmieniać, gdyż jest wyrazem woli boskiej. Prawo muzułmańskie obejmuje wszystkie sfery życia człowieka — nie tylko związane z religią, ale również z życiem ziemskim. Prawo w islamie ma bardzo ścisły związek z teologią — często decyzje teologiczne mają konsekwencje prawne. Prawo traktowane jest jako nauka, ale również jako etykieta, czyli zbiór wskazówek dla muzułmanów, jak się powinni zachowywać w codziennym życiu. Prawo określano jako ścieżkę, którą powinien kroczyć pobożny muzułmanin. Stąd pochodzi jego nazwa *szariat* (lub *szaria* — w jęz. arab.: „droga”).

Najważniejszym i podstawowym źródłem prawa jest Koran. Zawiera on przepisy dotyczące funkcjonowania społeczności muzułmańskiej, obyczajowości, rodziny i powinności członków wspólnoty. Ale sam Koran nie wystarcza do podjęcia wszystkich decyzji życiowych, nie daje odpowiedzi na wszystkie pytania, jakie człowiek może sobie stawiać. Aby muzułmanie wiedzieli, co należy czynić, by uniknąć grzechu i jak dokonać właściwych wyborów, potrzebny był jeszcze jakiś wzór do naśladowania. Takim wzorem był i jest dla nich Mahomet, jego postępowanie, sposób życia i dokonywane wybory. Wkrótce po śmierci Mahometa zostały spisane *hadisy*, czyli relacje o czynach, zachowaniach i wypowiedziach Proroka. *Hadisy* składają się na *sunnę*, drugie po Koranie najważniejsze źródło prawa muzułmańskiego. Jeśli Koran i *sunna* nie dostarczają odpowiedzi, co zrobić w danej sytuacji, muzułmanin ma jeszcze jedno wyjście — może zwrócić się do *kadiego* (lub *muftiego*), czyli muzułmańskiego sędziego, teoretyka prawa i znawcy teologii, i zapytać go o radę lub poprosić o wydanie opinii. *Kadi* w muzułmańskim społeczeństwie cieszą się dużym autorytetem i rozstrzygają sprawy państwowe, religijne, małżeńskie, dziedziczenia i obyczajowe.

Islam w Polsce

Tatarzy to pierwsi muzułmanie jacy osiedlili się na ziemiach polskich. Ich osadnictwo ściśle wiąże się z podbojami Mongołów (XIII w.) i z powstaniem Złotej Ordy, która była państwem ogromnym, lecz niejednorodnym politycznie i religijnie. W wyniku walk o władzę i wewnętrznych sporów przegrani musieli z niej uciekać wraz z całymi rodzinami, klanami i wojskiem. Część osadników tatarskich to jeńcy, którzy zostali wzięci do niewoli w czasie wojen książąt litewskich ze Złotą Ordą. Polska była w XIV i XV w. krajem tolerancyjnym religijnie, nowi przybysze mogli bez przeszkód zachować swoją religię i w niej wychowywać dzieci. Dozwolone były małżeństwa z kobietami, wyznającymi prawosławie lub katolicyzm. Zakładano cmentarze, na których chowano zgodnie z nakazami islamu. Po otrzymaniu odpowiedniej zgody budowano meczety. W XVI w. Tatarzy ztratili swój rodzimy język i zaczęli używać na co dzień języka, którym mówiło ich otoczenie w przybranej ojczyźnie, a zatem cała kultura pisana Tatarów jest w językach polskim, litewskim albo białoruskim. W obecnych granicach Rzeczypospolitej Tatarzy mieszkają od ponad 300 lat. W Bohonikach i Kruszynianach w województwie podlaskim meczety i cmentarze są czynne do dzisiaj. Tatarzy uczestniczyli we wszystkich powstaniach i zrywach niepodległościowych po rozbiorach. Czynnie wspierali działania niepodległościowe Polski w XX w. Okres międzywojenny był bardzo dobrym czasem dla islamu w Polsce — nastąpił wówczas rozkwit działalności religijnej i kulturalnej. W 1925 r. powołano funkcję muftiego, który kierował życiem religijnym społeczności muzułmańskiej. W tym samym roku utworzono również Muzułmański Związek Religijny skupiający wszystkich muzułmanów w Polsce, oraz Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej.

Zmiana wschodnich granic Polski po II wojnie światowej zmieniły sytuację Tatarów, gdyż większość wielowiekowych osad tatarskich pozostała poza Polską. W 1947 r. reaktywowano Muzułmański Związek Religijny. Pozostały trzy gminy wyznaniowe w Kruszynianach, Bohonikach i w Warszawie, a z czasem kolejne trzy: w Białymstoku, Gdańsku i Gorzowie Wielkopolskim. Jednak działalność kulturalna i kontakty z współwyznawcami za granicą były ograniczane przez władze PRL. Tatarzy ztracali niektóre własne obyczaje i coraz bardziej upodabniali się do ogółu ludności polskiej.

Przemiany ustrojowe w 1989 r. rozpoczęły nowy trwający do dziś okres w dziejach islamu na ziemiach polskich. Do Polski zaczęli przyjeżdżać muzułmanie z różnych krajów (najczęściej z krajów arabskich, Turcji i Bośni) nie tylko na studia, ale również po to, by tu pracować i zamieszkać. Wielu przyjezdnych uznawało Polskę za dobry kraj do otwarcia własnego biznesu. Liczba „nowych” muzułmanów szybko przewyższyła liczbę Tatarów. Są to muzułmanie z różnych stron świata, których bardzo często z Tatarami łączy tylko wiara, a różni praktycznie wszystko — łącznie z kręgiem kulturowym, do którego należą. Kolejna grupa muzułmanów, jaka po 1989 roku zaczęła przybywać i nadal przybywa do Polski, to uchodźcy. Spośród tych, którzy starali się o azyl w naszym kraju byli muzułmanie z Bośni, Afganistanu, i Iraku. W ostatnich latach ponad 90 proc. osób starających się o azyl pochodzi z Czeczenii. Ich sytuacja jest często dramatyczna — opuścili swój kraj z przymusu, pod groźbą śmierci, prześladowań, wojny. Nie mają pieniędzy ani żadnego dobytku. Nie mają pomysłu na to, co by chcieli w Polsce robić. Uciekli, bo ich życie było zagrożone i nie mieli innego wyjścia. Nie są przygotowani do życia w innej kulturze. Zazwyczaj przybywają całe rodziny lub jedno z rodziców wraz z dziećmi. Potrzebują pomocy różnego rodzaju — finansowej, psychologicznej, prawnej, lekarskiej, edukacyjnej, językowej. Potrzebują też pomocy, by zaaklimatyzować się w całkowicie różnym kulturowo społeczeństwie, o którym zazwyczaj niewiele wiedzą.

Następna grupa muzułmanów w Polsce to imigranci. Najliczniejsi wśród nich to Turcy, ale są także dość liczni Tunezyjczycy, Algierczycy oraz inni mieszkańcy Afryki Północnej, a także Palestyńczycy i Pakistańczycy. Imigranci przyjeżdżają do Polski szukając lepszego życia — zazwyczaj mają pomysł, co chcieliby w naszym kraju robić. Państwo polskie nie musi się nimi w jakiś szczególny sposób opiekować, chociaż warto dołożyć wszelkich starań, żeby nasze społeczeństwo ich zaakceptowało, gdyż stanowią oni większość muzułmanów mieszkających w Polsce. Wspominaliśmy wcześniej o tolerancji Polaków w stosunku do Tatarów, nasza wspólna historia układała się i układa wzorowo.

Jednak społeczeństwo polskie nie jest przygotowane do życia w szybko zmieniającym się świecie. Mało wiemy o innych kulturach, w tym również o islamie, i nieco się ich obawiamy. Postawę, jaką przyjmuje wobec muzułmanów nasze społeczeństwo, najlepiej pokazują badania. Badania *Przejawy dystansu społecznego wobec innych narodów i religii*, na które tu się powołuję, zostały przeprowadzone w 2007 i 2008 r. przez Centrum Badania Opinii Społecznej. Kluczowym jest w nich pojęcie „dystansu społecznego”, rozumianego jako gotowość do wchodzenia w bliskie relacje z przedstawicielami danej nacji czy wyznania. Dla określenia dystansu wobec innych narodów za najmocniejszy wskaźnik uważa się pytanie o stosunek do małżeństwa syna lub córki z osobą wybranej narodo-

Agata Marek, Islam

wości lub wyznania. Tu widać bardzo wyraźnie, że Polacy najbardziej dystansują się wobec wyznawców islamu. Ponad połowa (55%) sprzeciwiłaby się temu, żeby ich syn lub córka poślubił muzułmankę czy muzułmanina. Badacze uznali, że czynnikiem wzmacniającym sprzeciw przeciwko poślubieniu przez córkę muzułmanina jest pozycja kobiety w islamie. Ciekawe jest porównanie tych badań z deklarowaną otwartością. Choć deklarujemy tolerancję wobec odmienności, w tym przypadku w stosunku do muzułmanów żyjących w naszym kraju, to trudno mówić o rzeczywistym zaciekawieniu czy faktycznej otwartości. Mało wiemy o tym, co tak naprawdę chcemy tolerować czy też zaakceptować. Jesteśmy gotowi zaakceptować odmiennosc, ale z dala od naszego środowiska, nasza tolerancja rośnie wraz z okazjonalnością kontaktu. Najmniej przeszkadza nam odmiennosc na wycieczce, wakacjach czy podczas okazjonalnych kontaktów.

Podsumowując, największy dystans w stosunku do przedstawicieli wszystkich wyznań mamy właśnie do muzułmanów. Nie znamy ich, boimy się ich i postrzegamy jako odmiennych od nas na tyle, że trudno przyjąć ich do rodziny i uznać za swoich. Czujemy niechęć do muzułmanów mieszkających w naszym kraju, choć trzeba zaznaczyć, że chodzi tu o przyjezdnych, o imigrantów właśnie, których kulturę mało znamy. Znacznie przychylniejszy stosunek i więcej do nich sympatii mają te osoby, które zetknęły się z imigrantami lub mieszkały w wielokulturowym społeczeństwie bądź też same były na emigracji. Nie postępujemy konsekwentnie — to, że przez 600 lat istnienia islamu w Polsce nie było żadnych konfliktów i wrogości, nie skłania nas do wniosku, że współcześnie także można tak ułożyć współistnienie w jednym państwie, żeby ograniczać pola konfliktów. Nie skłania również do uznania islamu za część naszej kultury, mimo że przeważająca większość kultury polskich Tatarów jest tworzona po polsku. Jednak, czy nam się to podoba czy nie, migracje i zjednoczenie Europy nie są czymś chwilowym czy przemijającym. Żyjemy i w coraz większym stopniu będziemy żyć w zglobalizowanym, wielokulturowym i wielowyznaniowym świecie i musimy się do tego jak najlepiej przygotować. Musimy, jeśli chcemy uniknąć konfliktów i zbudować otwarte społeczeństwo obywatelskie.

Agata Marek — filozof i kulturoznawca. Od 2005 roku wiceprezes Stowarzyszenia Vox Humana. Pomysłodawczyni i koordynator wszystkich projektów Stowarzyszenia Vox Humana związanych z edukacją międzykulturową, integracją imigrantów i uchodźców, popularyzowaniem wiedzy o innych kulturach, wsparciem działań przeciwdziałających dyskryminacji, propagowaniem budowy otwartego, tolerancyjnego i wielokulturowego społeczeństwa. Autorka książek i artykułów nt. islamu i edukacji dzieci uchodźców. Prowadzi lekcje i wykłady nt. islamu.

Piotr Kuspys
Oblicza współczesnej Ukrainy

Kultura ukraińska

Chociaż Ukraina odzyskała niepodległość dopiero w 1991 roku, kraj ten ma bogatą historię i kulturę. Zaczynając od Rusi Kijowskiej, ukraińskie ziemie przechodziły z rąk do rąk, z niewoli do niewoli, co jednak nie przerwało procesu kulturotwórczego. Wręcz odwrotnie, wyzwoliło to nowe pokłady energii w walce o niepodległość, w tym także w działalności pisarzy i twórców ludowych. Wielowiekowe kształtowanie języka zwieńczyło opracowanie w 1829 roku gramatyki języka ukraińskiego. W 1907 roku powstał pierwszy słownik języka ukraińskiego. W okresie istnienia Związku Radzieckiego (1922–1991) język ukraiński został zepchnięty na margines. Po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości sytuacja zmieniła się. Współczesny język ukraiński jest bardzo dynamiczny, ciągle się rozwija. Pojawiają się nowe i wracają stare słowa, które w poprzednich latach były zastępowane rosyjskimi odpowiednikami.

Bogactwo dziedzictwa narodowego, które zachowało się do naszych dni, stawia Ukrainę na równi ze starymi kulturami europejskimi. Bliskość geograficzna z Polską sprawia, że Polacy i Ukraińcy mają wiele wspólnych zwyczajów i obrzędów, z czego niejednokrotnie nie zdają sobie sprawy. Chodzi zarówno o święta chrześcijańskie, jak i zwyczaje ludowe.

Powiedzmy zatem parę słów na temat historii Ukrainy, niektórych cech kultury ukraińskiej, a także uwarunkowań politycznych, religijnych i gospodarczych obecnej sytuacji społeczno-kulturowej w tym kraju.

Otóż o ile żartobliwie mówi się, że cechą narodową Polaków jest narzekanie, Ukraińców, mieszkających zarówno na zachodzie, jak i na wschodzie kraju, łączy zamiłowanie do śpiewu. Śpiew jest wszechobecny w ukraińskiej kulturze, zwyczajach i życiu codziennym. Piosenka pojawia się podczas spotkań towarzyskich, imprez rodzinnych, w obrzędach ludowych i religijnych. Jest to ważna forma rozrywki i spędzania wolnego czasu. Ukraińska młodzież, jak również osoby starsze często spotykają się na pogawędki, które spontanicznie przechodzą we wspólne śpiewanie pieśni ludowych. Podczas wieczery wigilijnej oraz pozostałych posiłków świątecznych wspólne kolędowanie jest czymś obowiązkowym.

Najwięcej jest ballad i legend śpiewanych, podobnych w stylu do *Dumki na dwa serca*, którą znamy z filmu *Ogniem i mieczem*. Nie brakuje także wesołych

i skocznych piosenek w stylu *Hej, sokoły*. Bez większej przesady można powiedzieć, że mało który Ukrainiec nie śpiewa. Lekcje muzyki w szkole, zwyczajnie towarzyskie i bogate obrzędy religijne w cerkwiach sprawiają, że piosenka towarzyszy Ukraincom od najmłodszych lat, aż do ostatniej drogi życiowej. W ukraińskich zwyczajach orszakowi pogrzebowemu towarzyszą bliscy i znajomi, którzy odśpiewują pieśni żałobne. Zwyczaj ten możemy spotkać nawet dzisiaj w małych miejscowościach i wioskach, które są kolebką pradawnych ukraińskich rytuałów, będących mieszanką wierzeń ludowych, przesądów i obrzędów religijnych. Na ukraińskiej wsi można także posmakować tradycyjnych ukraińskich dań.

O ile w Polsce do takich dań zalicza się bigos czy żurek, najważniejszymi ukraińskimi daniami narodowymi są pierogi i barszcz ukraiński. Pierogi po ukraińsku to *warenyky* od rzeczownika *waryty*, co znaczy gotować. Na Ukrainie zachodniej funkcjonuje spolszczona nazwa pierogi. Właśnie tutaj we wsiach pierogi są typowym daniem niedzielnym, tak jak w Polsce rosół. Gospodynie wyrabiają ciasto z mąki pszennej, nadziewając pierogi różnymi nadzieniami. Najczęściej do środka daje się zmielone ziemniaki. Są także pierogi z kapustą, z grzybami, z fasolą, z mięsem, z twarogiem, z makiem, z różnymi kaszami lub owocami. Pierogi je się na Ukrainie ze śmietaną albo z tłuszczem i podsmażaną cebulą. *Warenyky* są bardzo ważnym elementem ukraińskiej kultury i tradycji. Na wigilijnym stole należą one do głównych dań. O nich powstały legendy, na cześć pierogów napisano wiele wierszy, pieśni i przyśpiewek. W miasteczku Czerkasy, 200 km od Kijowa, wybudowano nawet pomnik pieroga.

Drugim narodowym daniem na Ukrainie jest barszcz ukraiński. Nie będzie przesadnym stwierdzenie, że barszcz jest narodowym skarbem Ukraińców, a przepis na to danie ma ponadtysiącletnią tradycję. Każda gospodyni ma swój przepis. Regułą jednak jest, że barszcz to najbogatsza w dodatki zupa. Według ukraińskiej tradycji prawdziwy barszcz gotuje się z co najmniej dziesięciu składników. Najczęściej są to buraki, ziemniaki, kapusta, grzyby, pomidory, marchew, cebula, czosnek, fasola, serwatka, mięso, sadło. Tak przyrządzony barszcz podawany jest na gorąco z dodatkiem łyżki śmietany.

Tradycyjnym daniem kuchni ukraińskiej jest także słonina. Jeszcze za dawnych czasów na Ukrainie surową słoninę solono i tak przechowywano przez wiele miesięcy. Jest ona używana jako dodatek do zup i pierogów oraz jako przekąska biesiadna. Również obecnie w ukraińskich sklepach na stoisku z wędlinami można spotkać słoninę posypaną pieprzem lub papryką.

Zarys historii

Początkiem państwa ukraińskiego niewątpliwie było utworzenie Rusi Kijowskiej ze stolicą w Kijowie. Pierwsze wzmianki o Rusinach, bo tak nazywano mieszkańców Rusi, pochodzą z 839 roku. W kolejnych latach, za rządów księcia Włodzimierza Wielkiego, Ruś była jednym z największych państw w Europie. W 988 roku przyjęła chrześcijaństwo z Bizancjum. W wyniku walk między następcami tronu Ruś Kijowska została podzielona na mniejsze księstwa. Większość z nich podbili Tatarzy. Jedynym niezależnym sukcesorem Rusi stało się Księstwo Halicko-Wołyńskie ze stolicą w Łucku, utworzone na ziemiach zachodnich współczesnej Ukrainy. Gdy w XIV wieku wzrosła potęga Polski, król Kazimierz III po r. 1387 przyłączył Księstwo Halicko-Wołyńskie do korony polskiej. Pozostałe księstwa ruskie zostały wchłonięte przez Wielkie Księstwo Litewskie, a następnie stały się częścią Rzeczypospolitej. W obronie przed kolejnymi najazdami Tatarów w XV wieku nad Dnieprem powstał ruch kozacki — Sicz Zaporoska. Gdy hetmanem został Bohdan Chmielnicki, kozacy zwrócili się przeciwko Rzeczypospolitej, domagając się zwrócenia niepodległości ziem ukraińskim. Po kilku starciach zbrojnych i braku porozumienia w 1654 roku kozacy podpisali układ z caratem moskiewskim. Wkrótce caryca Katarzyna II pozbawiła kozaków autonomii. Ruś została podzielona między Moskwę a Rzeczpospolitą. W warunkach ciągłych rozbiorów, pod koniec XVIII wieku na Ukrainie powstaje ruch odnowy narodowej. Na fali zamieszek w Rosji i rewolucji lutowej w 1917 roku, Ukraińcy powołali Ukraińską Republikę Ludową. Walka o niepodległość w latach 1917–1922 zakończyła się fiaskiem. Ukraina Zachodnia została wchłonięta przez Polskę, wschodnie ziemie zaś przyłączono do Związku Radzieckiego. Powołano Ukraińską Radziecką Republikę Socjalistyczną. W 1939 roku, na mocy Paktu Ribbentrop–Mołotow, również Ukrainę Zachodnią przyłączono do Ukrainy Radzieckiej. W takim kształcie państwo ukraińskie przetrwało aż do rozpadu ZSRR w 1991 roku.

Religia na Ukrainie

Ukraina, w odróżnieniu od Polski, nie jest państwem jednowyznaniowym. W kraju zamieszkanym przez 47 mln obywateli dominującą religią jest chrześcijaństwo, a zwłaszcza prawosławie. Świadczą o tym chociażby liczne cerkwie, obecne w każdej wsi i miastach. Dla wierzących cerkwie są szczególnym miejscem przebywania samego Boga. Dlatego też cerkwie, jako budynek, niejednokrotnie jest otoczona wielkim szacunkiem. Jednym z wyrazów tej czci są złote dachy na cerkwiach. Ikony, wszechobecne złoto i bogaty cerkiewny śpiew nadają temu miejscu szczególnego znaczenia.

Chociaż prawosławie jest największą religią, nie oznacza to, że Cerkiew prawosławna jest jedna i spełnia taką rolę, jaką w Polsce Kościół katolicki. We współczesnej Ukrainie funkcjonują aż cztery Cerkwie prawosławne, które skupiają około 45 proc. Ukraińców. Największa z nich jest Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego, formalnie podlegająca pod jurysdykcję patriarchy Rosji. Kolejne trzy Cerkwie są samodzielne i ich zwierzchnikami są patriarchowie mający swoje siedziby w Kijowie. Dotyczy to Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego, Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Autokefalicznej i Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Autokefalicznej Kanonicznej. Nie ma między nimi różnic ani od strony dogmatów, ani obrzędów. Chodzi głównie o zwierzchnictwo, autonomię i zasady dyscypliny wewnętrznej.

O ile na wschodzie i w centrum kraju dominuje prawosławie, na Ukrainie Zachodniej większość wyznawców chrześcijaństwa są wiernymi Cerkwi grekokatolickiej. Cerkiew ta zachowuje kalendarz i obrządek prawosławny, pozostaje natomiast w jedności z papieżem i wyznaje takie same dogmaty jak kościół katolicki. To właśnie odróżnia ją od pozostałych cerkwi chrześcijańskich na Ukrainie. Cerkiew ta nazywana jest także unicką, gdyż powstała na mocy unii części biskupów prawosławnych z kościołem katolickim.

Na Ukrainie są także chrześcijanie obrządku rzymskokatolickiego. Obecnie funkcjonuje kilkaset parafii. Znajdują się one głównie na dawnych Kresach polskich i w miejscach, gdzie kiedyś były skupiska Polaków. Na Ukrainie działają także kościoły protestanckie różnych odłamów, są gminy żydowskie, meczety i świątynie innych religii.

Religia na Ukrainie

Stosunek do religii na Ukrainie jest nieco inny niż w Polsce. Istnieje wyraźny rozdział cerkwi od państwa. Stąd też w szkołach nie ma lekcji religii, co najwyżej ogólny przedmiot nazywany etyką lub etyką chrześcijańską. Chociaż aż 70 proc. Ukraińców deklaruje się jako osoby wierzące, to faktycznie w życiu religijnym aktywnie uczestniczy zaledwie 11 proc. Oznacza to, że z 47 mln obywateli tylko ok. 5 mln Ukraińców jest osobami praktykującymi. Udział w sakramentach, jak również w niedzielnej mszy, nie jest praktyką powszechną. Najczęściej ludzie odwiedzają świątynie przy okazji największych świąt religijnych, takich jak Boże Narodzenie czy Wielkanoc oraz podczas uroczystości rodzinnych, jak chrzest czy ślub.

Religijność na Ukrainie jest w dużym stopniu wyrazem tradycji i zwyczajów. Cerkiew jest dla wielu wyłącznie miejscem modlitwy. Nie ma ona większego wpływu na podejmowane wybory życiowe. Nie angażuje się także w politykę. Duchowni na Ukrainie prowadzą inny tryb życia niż w Polsce — mają żony i zakładają rodziny. Oprócz obowiązków związanych z kultem, zajmują się także działalnością gospodarczą, aby móc utrzymać rodzinę.

„Ukraińska Częstochowa”

Jeśli chodzi o miejsca święte na Ukrainie, odpowiednikiem Częstochowy jest Kijowsko-Pieczerska Ławra. Jest to zespół klasztorów i świątyń, wybudowany na wzgórzu w Kijowie. Jeszcze w XI wieku powstał w tym miejscu monaster (prawosławny klasztor). Obecnie pod świątyniami są pieczary, w których spoczywają szczątki świętych. Liczni pielgrzymi przybywają do Kijowa, aby pomodlić się i przejść przez te pieczary. W związku z ruchem pielgrzymkowym na przestrzeni wieków powstało nawet porzekadło: „Język do Kijowa doprowadzi”. Pielgrzymi idąc bowiem z różnych stron świata, pytali o drogę do Kijowa. Po polsku powiedzielibyśmy: „Koniec języka za przewodnika”. Obecnie Ławra Kijowska znajduje się liście światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO i jako miejsce święte przyciąga zarówno osoby wierzące, jak i zwykłych turystów, którzy przybywają tutaj, aby podziwiać freski, malowidła i architekturę świątyń.

Uwarunkowania polityczne

W najnowszej historii politycznej Ukrainy możemy wyróżnić dwie przełomowe daty: rok 1991 — odzyskanie przez Ukrainę niepodległości oraz rok 2004 — „pomarańczowa rewolucja”.

Przed rokiem 1991 Ukraina była państwem członkowskim Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), który zrzeszał kilkanaście państw w Europie Środkowo-Wschodniej, na Kaukazie i w Azji. Stolicą tego mocarstwa była Moskwa. To imperium, zapoczątkowane jeszcze w 1922 roku, przetrwało niezmiennie aż do roku 1991. Wówczas kilka państw związkowych, w tym Ukraina, zdecydowało się odłączyć. Na fali odwilży politycznej w Europie Środkowej i zamachu stanu w ZSRR ukraiński parlament przyjął uchwałę o ogłoszeniu niepodległości państwa i wystąpieniu ze Związku Radzieckiego. Przeprowadzono demokratyczne wybory. Pierwszym prezydentem niepodległej Ukrainy został Leonid Krawczuk. W kolejnych latach urząd ten sprawowali: Leonid Kuczma i Wiktor Juszczenko. Od 2010 roku u steru państwa ukraińskiego stoi Wiktor Janukowycz.

Prekursorem ruchu niepodległościowego na Ukrainie była organizacja społeczna Ludowy Ruch Ukrainy, utworzona pod koniec lat osiemdziesiątych. Był to ukraiński odpowiednik polskiej Solidarności, który skupiał się nie tyle na prawach robotniczych, ile na wartościach patriotycznych. Pod przykrywką ruchu ekologicznego w związku z wybuchem elektrowni atomowej w Czarnobylu i strajkami robotniczymi w Donbasie podjęto szeroko zakrojoną kampanię reklamową na rzecz przywrócenia ukraińskich tradycji i kultury. W tym zakresie ukraińskie organizacje pozarządowe często współpracowały z polskimi, w tym także z Solidarnością.

Ukraina jest republiką ze stosunkowo młodą demokracją. Na czele władzy wykonawczej stoi premier. Do niedawna jednak pracami rządu kierował prezydent. Po „pomarańczowej rewolucji” jego kompetencje zostały nieco ograniczone na rzecz parlamentu. Niemniej prezydent wciąż ma wiele do powiedzenia zarówno w kreowaniu polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej.

O ile w Polsce prezydent pełni głównie funkcje reprezentacyjne, na Ukrainie głowa państwa ma szersze kompetencje. Kieruje pracami rządu (nie

Uwarunkowania polityczne

wprost), może zmieniać jego uchwały, nakładać zobowiązania, wydawać dekryty o mocy ustaw, wpływać na pracę gubernatorów (odpowiedników polskich wojewodów). W świetle niedoskonałej ukraińskiej konstytucji o potencjale urzędu prezydenta decyduje osobowość piastującego go człowieka, układ sił politycznych w parlamencie i współpraca na linii prezydent–premier.

Pod koniec 2004 roku na Ukrainie odbywały się wybory prezydenckie. Ustępujący prezydent Leonid Kuczma popierał Wiktora Janukowycza. W trakcie wyborów doszło do sfałszowania wyników głosowania. Wywołało to sprzeciw ze strony opozycji, na czele której stanął Wiktor Juszczenko. Na ulice wyszły tysiące Ukraińców. Tak oto powstała „pomarańczowa rewolucja”. Był to sprzeciw nie tylko wobec fałszerstw wyborczych, ale także przeciwko sposobowi rządzenia. Poprzedni prezydent sprawował bowiem władzę absolutną. Ograniczał także wolność mediów. Ukraińcy zdawali sobie sprawę, że zwycięstwo Wiktora Janukowycza oznaczałoby kontynuację „rządów silnej ręki”. Pod wpływem masowych protestów obóz Janukowycza uznał prawdziwy wynik wyborów i prezydentem został Wiktor Juszczenko. Niestety nie spełnił on oczekiwań Ukraińców. Nie podejmując żadnych działań, które mogłyby poprawić poziom życia, pogrążył się w walce politycznej z Julią Tymoszenko, nazywaną „pomarańczową księżniczką”. To właśnie ona stała u boku Juszczenki podczas „pomarańczowej rewolucji” i swoją charyzmatyczną osobowością przyciągała uwagę społeczeństwa i świata. W każdym razie ta walka doprowadziła do upadku koalicji i zmniejszenia poparcia wyborców. W konsekwencji podczas kolejnych wyborów prezydenckich, zwycięstwo zdobył rywal Wiktora Juszczenki z okresu „pomarańczowej rewolucji” — Wiktor Janukowycz.

„Pomarańczowa rewolucja” była rewolucją pokojową. Nie doszło do zamieszek ani do użycia siły. Jest to między innymi zasługa Polaków. Prezydent Aleksander Kwaśniewski udał się wówczas do Kijowa z misją negocjacyjną, która zakończyła się powodzeniem. Polska także popierała Ukrainę na arenie międzynarodowej. Wielu Polaków brało udział w pokojowych manifestacjach na Ukrainie. W Polsce organizowano wiece solidarności, co również było dużym wsparciem dla protestujących nad Dnieprem.

Uwarunkowania gospodarcze

Pod względem gospodarczym Ukraina jest mocno związana z przemysłem rosyjskim. Te powiązania są pozostałością polityki Związku Radzieckiego. Ukraina specjalizowała się wówczas w przemyśle zbrojeniowym — produkcji czołgów, samolotów, raket. Jeśli chodzi o przemysł cywilny, to wewnątrz ZSRR cykl produkcyjny był rozproszony po różnych republikach: w jednym państwie produkowano opony, w innym koła, a w kolejnym silniki. To sprawia, że ukraińskie przedsiębiorstwa skazane były — i są na — współpracę z rosyjskimi. Rosja oraz pozostali członkowie Wspólnoty Niepodległych Państw są głównymi odbiorcami ukraińskiej produkcji. Na Zachód Ukraina eksportuje głównie surowce chemiczne i metalurgiczne. Sama zaś sprowadza z Rosji duże ilości surowców energetycznych. Kijów importuje z Rosji ponad 80 proc. gazu, około 90 proc. ropy naftowej oraz całość paliwa jądrowego dla swoich elektrowni atomowych.

Gdy rozpadł się Związek Radziecki, wiele przedsiębiorstw straciło rację bytu. Część z nich upadła, a część przeszła w ręce prywatne. Wielu ludzi zostało bez środków do życia; utracili także wszystkie swoje oszczędności bankowe, które przepadły wraz z rozpadem ZSRR. Dodatkową trudnością była pędząca inflacja. W 1993 roku wskaźnik ten przekroczył 10 tys. proc. Taki skok oznaczał gwałtowne podwyżki cen podstawowych produktów. Ludzie zmuszeni byli szukać pracy i środków do życia poza granicami kraju. Część wyjechała na wschód do Rosji, a część do krajów zachodnich, w tym do Polski. Poprawa wskaźników gospodarczych w następnych latach wcale nie oznaczała poprawy sytuacji materialnej społeczeństwa. Obecnie zdecydowana większość Ukraińców żyje od wypłaty do wypłaty. Średnia emerytura wynosi niecałe 400 zł, a przeciętne wynagrodzenie 800 zł. Nie ma klasy średniej, która istnieje w Polsce.

Podstawą ukraińskiej gospodarki jest: metalurgia, elektroenergetyka, przemysł paliwowy, przemysł spożywczy, budowa maszyn i przemysł chemiczny. Sektor metalurgiczny obejmuje kilkaset przedsiębiorstw specjalistycznych — huty, fabryki przemysłowe, zakłady wytwarzające stopy żelaza i przetwarzające złom. Dzięki wielkim mocom produkcyjnym tych zakładów, Ukraina

Uwarunkowania gospodarcze

jest jednym z liczących się producentów stali i zajmuje 7 miejsce wśród eksporterów światowych tego surowca.

Wielkie znaczenie dla ukraińskiej gospodarki ma przemysł elektroenergetyczny. Produkcją energii elektrycznej na Ukrainie zajmują się elektrownie ciepłne, atomowe i wodne. Elektrownie te produkują znacznie więcej energii, niż zużywa ukraiński konsument. Dlatego też jej nadwyżka jest eksportowana między innymi do Polski, Węgier, Słowacji, Bułgarii, Rumunii, Białorusi i Mołdawii. Z handlu prądem Ukraina uzyskuje przychody do 500 mln dolarów rocznie.

Jeszcze w ramach ZSRR Ukraina była wiodącym dostawcą artykułów żywnościowych. Dzięki dobrym warunkom klimatycznym i wysokiej jakości gruntów uprawnych ukraińskie rolnictwo charakteryzuje się wysoką urodzajnością. Obecnie aż 33 proc. czarnoziemów na świecie znajduje się właśnie na Ukrainie. Pomimo tego że ukraińskie rolnictwo jest niedoinwestowane i opiera się w wielu wypadkach na starych technologiach, Ukraina jest liczącym się producentem światowym jęczmienia, innych zbóż i warzyw.

Na Ukrainie powstają także statki kosmiczne, rakiety wojskowe, satelity komunikacyjne, czołgi, samochody osobowe, autokary, samoloty, w tym największe na świecie samoloty transportowe An-124 i An-225. Ten drugi model, oznaczony nazwą „Mrija”, obecnie jest tylko w jednym egzemplarzu. Używają go ukraińskie linie lotnicze do przewozu bardzo dużych ładunków, o masie do 250 ton. Samolot ten lądował w 2005 roku w Polsce, na lotnisku w Pyrzowicach. Wówczas na jego pokładzie znajdowało się aż osiem helikopterów.

Powody emigracji

Ukraina jest państwem stosunkowo młodym, zwłaszcza w kontekście odzyskania suwerenności w roku 1991. Może właśnie dlatego boryka się z problemami natury politycznej i gospodarczej. To z kolei wpływa na poziom życia i szukanie rozwiązań alternatywnych, w tym także turystyki zarobkowej.

Głównym powodem migracji obywateli Ukrainy do Polski jest czynnik ekonomiczny. Wysokie bezrobocie i niskie wynagrodzenie zmusza wielu Ukraińców do wyjazdu za granicę. Według niektórych szacunków poza granicami kraju pracuje ponad 4 mln Ukraińców. Najwięcej z nich, bo aż 2 mln, podejmuje pracę w Rosji. Po 500 tys. Ukraińców pracuje we Włoszech i w USA. Z kolei w Polsce prace sezonowe i krótkoterminowe podejmuje około 400 tys. obywateli Ukrainy.

Drugim powodem przyjazdu do Polski są studia. Na Ukrainie większość studiów jest płatnych. W tym wypadku znów mamy do czynienia z czynnikiem ekonomicznym. Ukraińscy studenci wolą za te same pieniądze zdobyć wykształcenie w Polsce, gdyż są przekonani, że polskie uczelnie oferują wyższy, europejski poziom nauczania. Dla wielu z nich Polska jest przystankiem w migracji dalej na Zachód. Niektórzy natomiast na stałe pozostają w Polsce.

Nie jest to niczym nadzwyczajnym, gdyż obecnie również wielu Polaków podejmuje pracę w innych krajach i tam się osiedlają. Jest to unikalna okazja nie tylko dla migrantów, którzy w ten sposób chcą podreperować swój budżet domowy, ale również dla mieszkańców danego państwa, gdyż mogą poznać kulturę i zwyczaje innego narodu dzięki bezpośrednim kontaktom z cudzoziemcami.

Piotr Kuspys — politolog, tłumacz, publicysta, autor szeregu publikacji naukowych i komentarzy prasowych. W 2008 roku ukończył studia na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim. Uzyskał stopień doktora na podstawie pracy naukowej w zakresie stosunków polsko-ukraińskich. Komentator ukraińskiej sekcji radiowej BBC World Service. Ekspert ds. polityki międzynarodowej Fundacji Amicus Europae i Fundacji Pułaskiego. Jest tłumaczem dyplomatycznym języka ukraińskiego i rosyjskiego. Od kilka lat prowadzi wykłady w Katedrze UNESCO do Badań nad Przekładem i Komunikacją Międzykulturową na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Teresa Halik
Wietnamskość — naturalna kolej
rzeczy czy świadomy wybór

Wstęp

Wietnamskość jako konsekwencja urodzenia z wietnamskich rodziców jest tak dalece naturalna, że nie podlega dyskusji — nie pojawia się w dyskursie nad tożsamością. Pojawia się dopiero w sytuacji utraty wietnamskich kompetencji kulturowych przez młode pokolenie Wietnamczyków wychowanych i kształcących się w Polsce.

Niniejszy tekst pisany jest z intencją stworzenia materiału inspirującego do zainteresowania się historią i kulturą Wietnamu — chęcią przyjrzenia się motywom, jakie stoją za świadomym wyborem bycia Wietnamczykiem, czucia się Wietnamczykiem nie tylko z urodzenia.

Historia

Praprzodkowie Wietnamczyków, plemiona *giao chi*, zamieszkiwali basen rzeki Jangcy. Według mitów i legend początki państwowości Wietnamu związane są z księżniczką Au Co i księciem Lac Long Quanem. Mieli oni 100 dzieci, z których 50 matka zabrała w góry, a pozostałe 50 ojciec na niziny. Lac Long Quan przekazał swą władzę najstarszemu synowi, który zapoczątkował dynastię Hung liczącą 18 władców rządzących państwem *Van Lang*. Był to pierwszy związek plemienny, który nosił cechy struktury państwa, a jego utworzenie datuje się na połowę II tysiąclecia p.n.e. W 257 r. p.n.e. państwo *Van Lang* zjednoczyło się z sąsiednim — *Tay Au*, tworząc nowy organizm państwowy *Au Lac*. W konsekwencji ekspansji militarnej cesarstwa chińskiego, Wietnam od II wieku p.n.e. do połowy X w. pozostawał pod administracją cesarstwa chińskiego jako jedna z jego prowincji.

Od drugiej połowy X w. Wietnam stawał się silnym państwem feudalnym, które prowadziło ekspansję terytorialną w kierunku południowym (w XV w. dokonał podboju królestwa Czampa). Największy rozwój gospodarczy i kulturowy kraju przypadł na okres między XI a XVI w.

Od końca XVI w. nastąpiło znaczne osłabienie struktur władzy centralnej — przy nominalnym panowaniu dynastii Le, władzę realną sprawowały dwa skłócone rody: Trinh — na północy i Nguyen — na południu. Kres rozbiściu położyło powstanie Tajsonów (1771 r), którym kierowali trzej bracia: Nguyen Nhac, Nguyen Hue i Nguyen Lu. W latach 80. powstańcy położyli kres rządowi rodu Trinh i obalony został nominalnie panujący, ostatni władca dynastii Le. Zwycięstwa Tajsonów nie chcieli jednak uznać ani feudałowie z północy, ani z południa. Jeden z członków panującego na południu rodu Nguyen — Nguyen Anh zwrócił się o pomoc zbrojną do Syjamu, a następnie do Francji. Interwencja wojsk syjamskich została jednak udaremniona i dopiero przy wsparciu Francji Nguyen Anh w 1802 r. ustanowił ostatnią dynastię — dynastię Nguyen. Skierował do cesarza panującej w Chinach dynastii Qing poselstwo z prośbą o inwestyturę. W 1804 r. przybrał imię Gia Long, a stolicę ustanowił w Phu Xuan (dzisiejsze Hue). Zmieniono nazwę kraju na Dai Nam i przystąpiono do budowania silnego aparatu władzy opartego na wzorcach chińskich (konfucja-

nizm stał się ideologią legitymizująca władzę). Konsolidacji państwa służył, opublikowany w 1812 r., kodeks Gia Long — spis zasad i praw rządzenia krajem, które w dużej mierze stanowiły kopię przepisów i zasad chińskiej dynastii Qing. Sankcjonował nietolerancję wobec innych niż konfucjański systemów filozoficzno-religijnych i dawał cesarzowi w zasadzie nieograniczoną władzę.

Od połowy XIX w. nastąpił kryzys gospodarczy — mnożyły się wystąpienia i powstania chłopskie. Dodatkowy problem stwarzały relacje z sąsiadami: Syjmem, Kambodżą i królestwami laotańskimi. Najważniejszym jednak problemem dla dynastów Nguyen stała się ekspansja kolonialna państw zachodnich.

31 sierpnia 1858 r. do portu Da Nang (w okresie kolonialnym nazywanym Turane) przyplynieła eskadra okrętów francusko-hispańskich, która zbombardowała fortyfikacje i zajęła port. Lądowe wojska francuskie ruszyły na południe i zajęły Sajgon. 5 czerwca 1862 r. w Sajgonie został podpisany układ akceptujący żądania francuskie — tzw. Traktat Sajgoński.

Traktat Sajgoński był początkiem realizacji kolonialnych planów Francji. Wietnam został podzielony na 3 części: Annam — na północy, Tonkin — w części środkowej i Kochinchinę — na południu. Tonkin i Annam do 1887 r. miały status protektoratów zarządzanych łącznie przez francuskiego rezydenta generalnego (niektóre niższe funkcje urzędnicze obsadzono Wietnamczykami). Na terytorium Annamu zachowana została forma tradycyjnego organizmu państwowego. Nominalnie głową państwa pozostawał cesarz — nie miał on jednak zwierzchnictwa nad aparatem administracyjnym i jego decyzje zależały od zgody francuskiego rezydenta. Kochinchina miała status zamorskiej prowincji Francji.

Czasy obecności kolonialnej administracji francuskiej trwały aż do połowy XX w. Był to z jednej strony okres podporządkowania władców wietnamskich francuskiemu gubernatorowi, a z drugiej — okres narodzin ruchu narodo-wyzwoleńczego kształtowanego przez nową inteligencję wietnamską wykształconą w metropolii. Francja dążyła do zbudowania w Wietnamie administracji kolonialnej, która opierałaby się na elitach wietnamskich o profrancuskim nastawieniu. Dlatego też chętnie dawała młodym inteligentom wietnamskim możliwość uzupełniania wykształcenia w metropolii. To właśnie oni — studenci poznawali we Francji europejską myśl społeczno-polityczną, nowe prądy filozoficzne, stawali się elitą wykształconą na wzorcach myśli i kultury zachodniej i myśl tę — szczególnie jej nurt rewolucyjny — przynosili na grunt wietnamski. Zdobyte na Zachodzie doświadczenia konfrontowali z rozwijającym się ruchem niepodległościowym w Chinach i w środowiskach ruchu nie-

podległościowego w Japonii (Tokio). W 1927 r., pod dużym wpływem Kuomintangu, utworzono Partię Narodową, której program zakładał, między innymi, walkę o Republikę Wietnamską

Z kółek marksistowskich, które powstawały już we wczesnych latach 20. XX w., wyrosła w 1930 r. Komunistyczna Partia Indochin, a jej sekretarzem generalnym został Ho Chi Minh (Nguyen Ai Quoc). Z inicjatywy Komunistycznej Partii Indochin w 1941 r. utworzona została Liga Walki o Niepodległość Wietnamu — Viet Minh (skrót nazwy wietnamskiej). Na jej przewodniczącego wybrany został Ho Chi Minh. W 1944 r. siły zbrojne Viet Minh pod dowództwem generała Vo Nguyen Giapa wyzwoliły pierwsze rejony w górach północnego Wietnamu, a pod koniec roku oddziały partyzanckie zostały przekształcone w Wietnamską Armię Ludową (WAL).

Na początku sierpnia 1945 r. utworzono Komitet Wyzwolenia Narodowego. 19 sierpnia pierwsze jednostki WAL wkroczyły do Hanoi — ustanowiony pod auspicjami Japonii rząd został obalony. Cesarz Bao Dai abdykował (został mianowany doradcą tworzącego się rządu). 2 września 1945 r. Ho Chi Minh w imieniu Rządu Tymczasowego proklamował w Hanoi powstanie Demokratycznej Republiki Wietnamu (DRW). Zgromadzenie Narodowe powołało Ho Chi Minha na prezydenta i premiera nowego rządu, który to rząd przystąpił do przeprowadzania reform gospodarczych oraz podjął działania na rzecz likwidacji analfabetyzmu i upowszechnienia zlatynizowanego zapisu języka wietnamskiego *quoc ngu*.

Zgodnie z ustaleniami Konferencji Poczdamskiej do Wietnamu na północ od 16. równoleżnika wkroczyły wojska chińskie (kuomintangowskie), a na południe — angielskie. Wraz z wojskami angielskimi przybyli Francuzi. Oddziały wojsk francuskich, przy wsparciu wojsk angielskich, ustanowiły w Sajgonie własną administrację. Na początku 1946 r. na mocy porozumienia rządu francuskiego z rządem Czang Kaj-szeka Francja uzyskała zgodę na zastąpienie swoimi wojskami wojsk chińskich w północnym Wietnamie.

Na przełomie 1945/1946 r. rozpoczęły się rozmowy między przedstawicielami Francji i DRW, które doprowadziły do podpisania 6 marca kompromisowego układu. Francja uznała DRW za kraj wolny, posiadający własny parlament, rząd, armię i finanse. DRW godziła się na pozostanie w Unii Francuskiej i Federacji Indochińskiej oraz na czasowe stacjonowanie na jej terytorium ściśle określonej liczby wojsk francuskich. Sprawa jedności Wietnamu (opuszczenie Kochinchiny przez Francję) miała być rozstrzygnięta na drodze referendum.

W czerwcu 1946 r. Wysoki Komisarz w Indochinach Georges Argenlieu proklamował Kochinchinę autonomiczną republiką. Mnożyły się „incydenty” zbrojne, które z konfliktów lokalnych przekształciły się w działania wojenne. Trwały blisko 8 lat, aż do zwycięskiej bitwy pod Dien Bien Phu (7 maja 1954 r.) Klęska pod Dien Bien Phu do dziś jest symbolem klęski francuskiej polityki kolonialnej w Wietnamie i Indochinach. W dniach 20–21 lipca 1955 r. w Genewie, w czasie międzynarodowej konferencji, doszło do podpisania układów o zawieszeniu broni w Wietnamie, Laosie i Kambodży. Układy genewskie kładły kres konfliktowi zbrojnemu. Do nadzorowania realizacji układów powołano Międzynarodową Komisję Nadzoru i Kontroli (jednym z 3 państw wchodzących w jej skład była Polska).

Układ o zawieszeniu broni w Wietnamie postanawiał, że strony walczące wycofają się do dwóch odrębnych stref: Wietnamska Armia Ludowa na północ od 17. równoleżnika, a Francuski Korpus Ekspedycyjny — na południe. Po 2 latach (w lipcu 1956 r.) miały się odbyć ogólnowietnamskie wybory, a wyłoniony w tych wyborach parlament miał powołać rząd.

USA, które od początku niechętnie odnosiły się do ustaleń Konferencji Genewskiej, rozpoczęły działania na rzecz wyeliminowania w południowym Wietnamie politycznej i wojskowej obecności Francji. Proces ten zakończył się proklamowaniem 26 października 1955 r. Republiki Wietnamskiej. Koszty utrzymania administracji i sił wojskowych w Republice niemal w całości wzięły na siebie USA. Rząd Republiki Wietnamskiej podkreślając, że nie czuje się zobowiązany do przestrzegania układów genewskich, sabotował je. Podział kraju z nieformalnego i tymczasowego stał się podziałem formalnym i bezterminowym (bez określenia, nawet w przybliżeniu, czasu jego trwania). Z faktem tym nie mogły pogodzić się ani rząd DRW, ani Partia Pracujących Wietnamu (PPW). 20 grudnia 1960 r., z inspiracji DRW, powstał Narodowy Front Wyzwolenia Wietnamu Południowego (NFW WP). W programie NFW zwracano uwagę na fakt historycznego istnienia jednego, niepodzielnego państwa i narodu wietnamskiego. Na południu oddziały partyzanckie przystąpiły do działań zbrojnych. 16 lutego 1961 r. Komitet Centralny NFW przekształcił oddziały partyzanckie i grupy samoobrony — Viet Cong — w Armię Wyzwolenia Wietnamu Południowego. Rozpoczęła się wojna — wojna o zjednoczenie kraju, która trwała do 1975 r.

10 marca 1975 r. ruszyła ofensywa na południu. 30 kwietnia został zdobyty Sajgon. 2 lipca 1976 r. proklamowano Socjalistyczną Republikę Wietnamu

(SRW). Stolicą zostało Hanoi, herb, flaga i hymn państwowy pozostały takie same jak DRW, a nazwę miasta Sajgon zmieniono na Ho Chi Minh.

Celem, jaki przyświecał działaniom władz Wietnamu po zjednoczeniu, była odbudowa po zniszczeniach wojennych i umacnianie socjalistycznych stosunków społecznych i gospodarczych. Realizację tych celów znacznie komplikował rozmiar zniszczeń po wojnie i konflikty z sąsiadami. W grudniu 1978 r., po zakończonych fiaskiem negocjacjach z Kambodżą, Wietnam rozpoczął ofensywę, której celem było obalenie reżimu Pol Pota i ustanowienie nowego rządu w Kambodży. Ofensywa zakończyła się pełnym sukcesem. Wietnam nie wziął jednak pod uwagę interesów Chin w tym regionie. ChRL „udzieliła Wietnamowi lekcji” — zaatakowała północne terytoria przygraniczne SRW (1979 r.). Działania zbrojne trwały zaledwie kilka tygodni, jednak spowodowały dotkliwe straty — między innymi zniszczone zostały tarasowe pola ryżowe.

Rok 1980 był najgorszym, pod względem produkcji przemysłowej, w historii SRW. Rosło niezadowolenie ludności rozczarowanej nieskutecznością gospodarki socjalistycznej

Na VI zjeździe KPW (grudzień 1986 r.) przyjęto program *doi moi* — co można tłumaczyć jako „odnowa”. Program ten polegał na przeprowadzeniu reform gospodarczych (częściowo na wzór chiński) o charakterze wolnorynkowym. Celem nadrzędnym *doi moi* było stymulowanie wzrostu gospodarczego i w konsekwencji złagodzenie napięć w społeczeństwie. 15 kwietnia 1992 r. uchwalono nową konstytucję. Utrzymała ona polityczną dominację KPW i formalizowała wolnorynkowy charakter gospodarki Wietnamu.

Od 1986 r. rozpoczęły się również zmiany w polityce zagranicznej SRW. W 1989 r. Wietnam wycofał swoje wojska z Kambodży oraz doprowadził do spotkania na najwyższym szczeblu z ChRL — w Chengdu w 1990 r. (Chiny są obecnie 3. partnerem handlowym Wietnamu). W 1990 r. Wietnam nawiązał stosunki dyplomatyczne z Unią Europejską, a w 1994 r. podpisał traktat z Rosją o przyjaznych stosunkach.

W 1994 r. USA cofnęły embargo na handel z Wietnamem, a w lipcu 1995 r. nawiązały z nim pełne stosunki dyplomatyczne. Od 28 lipca 1995 r. Wietnam stał się członkiem Stowarzyszenia Państw Azji Południowo-wschodniej (ASEAN).

Kultura

Konfucjanizm

Przy przedstawianiu cech kultury wietnamskiej konieczna jest świadomość istnienia w niej dwóch głównych nurtów — nurtu tradycji związanych z wspólnotami wiejskimi *lang* i nurtu związanego z konfucjanizmem.

Z tekstów źródłowych wynika, że kultura konfucjańska była bardziej lub mniej świadomie akceptowana jako kultura uniwersalna — porównywalna do kultury łacińskiej w Europie. Rodził się etos ludzi wykształconych, mówiących po chińsku, czytających chińską klasykę (księgi konfucjańskie) erudytów wietnamskich — uczonych konfucjanistów, którzy byli w stanie rywalizować z chińskimi uczonymi — konfucjanistami.

W tradycyjnym społeczeństwie wietnamskim najważniejszą siłą w życiu politycznym, społecznym i kulturowym stanowiła właśnie warstwa uczonych — konfucjanistów. Byli oni depozytariuszami tradycji narodowych — kultów, obrzędów, zwyczajów wywodzących się z zasad obowiązujących w nieformalnych strukturach wspólnot wioskowych (głównie północnego Wietnamu), które wpływały na kształtowanie się świadomości narodowej i kulturowej Wietnamczyków. Z racji prestiżu społecznego i miejsca w strukturze państwa feudalnego stawali się propagatorami tych tradycji.

Obecność konfucjanizmu w Wietnamie jest nierozłącznie związana z historią i konsekwencjami ponad 10-wiekowej zależności państwa wietnamskiego od cesarstwa chińskiego

Włączenie w 111 r. p.n.e. królestwa Nam Viet do terytorium cesarstwa chińskiego jako prowincji rozpoczęło etap intensywnej sinizacji Vietów. Normy etyki konfucjańskiej stały się podstawą obowiązującego systemu wartości i zasadą stratyfikacji społecznej.

Po odzyskaniu państwowości w połowie X w. feudalne państwo stanęło przed problemem zbudowania sprawnego i silnego aparatu administracji, opartej na kadrach wykształconych urzędników państwowych, których wyłaniano, na wzór chiński, drogą 3-stopniowych konkursów urzędniczych. U schyłku XIII w. uczeni konfucjańscy stali się znaczącą grupą uczonych inte-

lektualistów, która aspirowała do rangi warstwy społecznej i wniosła swój wkład w rozwój kultury i umocnienie suwerenności państwa. Wywodziło się z niej wielu sławnych poetów, pisarzy, filozofów, strategów, którzy przez historyków nazwani zostali „dumą epoki Tran”.

U schyłku XVI w. uwidocznił się spadek znaczenia konfucjanizmu. Wprawdzie nadal zachował swoją pozycję doktryny aparatu władzy, jednak jego kreatywna rola społeczna stawała się coraz słabsza. Stopniowo redukowal się do płaszczyzny „naukowej” — tj. twórczości uczonych konfucjańskich, których pozycja wraz z upadkiem scentralizowanego państwa także słabła.

W 1802 roku rozpoczęła panowanie kolejna dynastia wietnamska — Nguyen. Konfucjanizm wrócił na uprzywilejowaną pozycję. Umacnianie konfucjanizmu miało swoje uzasadnienie jako droga utwierdzania poddanych w przeświadczeniu o legalności posiadanej przez dynastów Nguyen mandatu nieba.

Z czasem, wraz ze zmieniającą się sytuacją polityczną i ekonomiczną kraju, uczeni konfucjańscy przechodzili na pozycje intelektualnego zaangażowania w wypracowanie nowych, odpowiadających rzeczywistości, koncepcji społeczeństwa i państwa. Stawali się zalążkiem wietnamskiej inteligencji, świadomej dokonujących się przemian społecznych, ekonomicznych, politycznych i obyczajowych.

Obszary obecności konfucjanizmu

Rodzina

Prymat związków między krewnymi i powinowatymi nad wszelkimi innymi postaciami więzi społecznych sprawiał, że jednostka była przede wszystkim człowiekiem rodzinnym — członkiem określonej rodziny i rodu, a dopiero jako taka występowała w innych rolach społecznych

Rodzina wietnamska była (i w znacznym stopniu nadal jest) typem rodziny patriarchalnej, w której cały autorytet i władza — zarówno w sferze obyczajowej jak i prawnej skupione były w osobie ojca. Żona i dzieci w swych zachowaniach i rolach rodzinnych były mu całkowicie podporządkowane, traktowane jako część majątku. Żona i dzieci miały obowiązek pracować dla dobra męża i jego rodziny. Konfucjańska cnota synowska *xiao* zabraniała oceniania i dyskusowania postępowania i postanowień rodziców, przede wszystkim ojca. Obowiązkiem ojca było też czuwanie nad ustalonym przez tradycję porządkiem w rodzinie — przestrzeganiem właściwego wypełniania ról rodzinnych, okazy-

waniu szacunku starszym w rodzinie itp. Mąż i ojciec miał także prawo wymierzać żonie i dzieciom kary.

Kobieta zgodnie z konfucjańskimi normami moralnymi musiała stosować się do tzw. trzech typów posłuszeństwa *tam tong*: ojcu — przed zamążpójściem; mężowi — po zamążpójściu; najstarszemu synowi — po śmierci męża.

Najważniejsza i najbardziej eksponowana była rola żony i matki zapewniającej, przez danie mężowi potomstwa, kontynuację rodu i rodziny. Małżeństwo było zazwyczaj kontraktem rodzin. Miało charakter wirolokalny — żona wychodziła ze swej rodziny i od czasu zawarcia związku małżeńskiego stawała się członkiem rodziny męża.

Istniały dwie kategorie kobiet zamężnych: kobiety, które po zamążpójściu stawały się „pierwszymi żonami” i te, które stawały się „młodszyimi żonami”.

Żona pierwsza była tylko jedna. To przede wszystkim od niej rodzina męża oczekiwała urodzenia męskiego potomka. Liczba żon młodszych, które mógł poślubić mężczyzna, teoretycznie była nieograniczona. Poza kategorią kobiet zamężnych, panien i starych panien istniała też kategoria kobiet kupowanych przez mężczyzn, ale nie poślubianych — konkubin.

Nieco inna pozostawała sytuacja kobiety na wsi. Poza tym, że teoretycznie miała podlegać wszystkim rygorom konfucjańskiej koncepcji rodziny, często to jej głos w sprawach gospodarki rodzinnej, w którą i jako siła robocza, i jako zarabiająca — sprzedając produkty rolne na wiejskim rynku — dawała wymierny wkład, był decydujący.

Dzieci do siódmego roku życia — chłopcy i dziewczynki — wychowywali się razem pod opieką matki. Od chwili ukończenia siedmiu lat, tj. od „przyjęcia płci”, dziewczynki zaczynały przygotowywać do zamążpójścia, a chłopców do pełnienia męskich ról w rodzinie i społeczeństwie.

Obyczaje regulujące stosunki pomiędzy starszymi i młodszymi wiekiem w rodzinie, a w szerokim aspekcie — pomiędzy starszymi i młodszymi pozycją społeczną i stanowiskiem w społeczeństwie nakładały na młodych bardzo wiele obowiązków i ceremonii, które miały świadczyć o odczuwanym szacunku i respekcie wobec starszych. Powinność szacunku dla starszego, okazywanie mu posłuszeństwa było bardzo ściśle powiązane z kultem starców, a ten z kolei z kultem przodków.

Ludzie starzy byli depozytariuszami tradycji i strażnikami mądrości minionych pokoleń — za to należna im była cześć i szacunek.

Edukacja

Nauka, wykształcenie dawały człowiekowi status człowieka szlachetnego. W tradycyjnym społeczeństwie wietnamskim warstwa ludzi wykształconych cieszyła się wyjątkowym prestiżem. Ten, kto potrafił czytać i pisać, potrafił badać i rozumieć księgi konfucjańskie — ich sens, zasługiwał na głęboki szacunek i cześć. Na jeszcze wyższy piedestał społeczny wynoszono tych, którzy przystępowali do egzaminów i otrzymywali stopień urzędniczy w administracji państwowej. Ci, którzy uzyskali stopień najwyższy, stopień *tien su*, mieli prawo uczestniczyć w ceremoniach dworskich i przyjęciach cesarskich; dla nich przeznaczone były najwyższe stanowiska w administracji państwowej, największy szacunek i prestiż (ostatni egzamin oparty na znajomości kanonu konfucjańskiego zorganizowano w 1914 r.).

Wartość wykształcenia, wysoki prestiż uczonych i respekt dla nauczycieli ma w Wietnamie wielowiekową tradycję. Wykształcenie stanowiło zawsze wartość samą w sobie — obecnie coraz wyraźniej przekłada się na status majątkowy i pozycję społeczną.

Państwo wobec religii i wierzeń

Stały Komitet Zgromadzenia Narodowego Socjalistycznej Republiki Wietnamu przyjął 18 czerwca 2004 r. Prawo [odnośnie] Wierzeń i Religii, które weszło w życie 15 listopada 2004 r. — dokument, który definiuje odpowiedzialność państwa w zakresie zabezpieczenia osobom i organizacjom religijnym ich praw i możliwości realizowania obowiązków, a także organizacji i ochrony miejsc odprawiania kultów. W dokumencie zwrócono uwagę na konieczność podporządkowania się zasadzie nieingerowania w przekonania religijne wiernych oraz nieagitowania na rzecz jakiegokolwiek religii.

Odnosi się on także do tych wierzeń i kultów, które nie mają własnych organizacji i dopełniane są lokalnie, jak np. kult przodków, kult bohaterów. Podlegają one takiej samej ochronie jak wszystkie inne — państwo wietnamskie uważa, że są to bardzo ważne elementy rodzimej tradycji.

Obecnie w Wietnamie uznaje się 6 religii. Są to:

- Wietnamski Kościół Katolicki,
- Wietnamscy Buddyści Sangha,
- Powszechny Kościół Protestancki,
- Buddyjski Kościół sekty Hoa Hao,

- Święty Kościół Cao Dai,
- Muzułmanie Wietnamscy.

Największą grupę wyznawców stanowią buddyści. Religię tę wyznaje około 50% społeczeństwa. W następnej kolejności znajdują się katolicy — około 8%, cao dai — 1,5%, hoa hao — 1,3%, protestanci — 1,2%, oraz wyznawcy islamu — 0,1%. Poza wymienionymi, w Wietnamie są wyznawcy hinduizmu, lamaizmu i mormoni. Istnieje też wiele innych organizacji religijnych, głównie buddyjskich, jak np. Stowarzyszenie Buddystów Czystej Ziemi, które powstały stosunkowo niedawno, grupujących niewielką liczbę wyznawców. Ponad 30% Wietnamczyków określa siebie jako niewierzących.

Buddyzm

Buddyzm odgrywał i odgrywa szczególną rolę w życiu duchowym Wietnamczyków. Dotarł do Wietnamu z Indii za pośrednictwem mnichów i pielgrzymów. Czasy doktrynalnej introdukcji buddyzmu w Wietnamie przypadają na okres między III a VI w. n.e. W 580 r. hinduski mnich Viniternei założył w Phap van (prowincja Bac ninh), pierwszy klasztor buddyzmu Zen.

Między XI a XIV w. buddyzm osiągnął szczyt popularności i rozwoju. Doktrynę buddyjską wyznawali i popierali swym autorytetem władcy — został uznany za religię państwową, chociaż oficjalnie od XIII w. był traktowany równoprawnie z taoizmem i konfucjanizmem. To właśnie w tym czasie zaistniała koncepcja *trzech religii*, których znajomość wymagana była na egzaminach urzędniczych. Budowano świątynie buddyjskie, kwitła sztuka i literatura buddyjska. Jednocześnie dość szybko i sama doktryna, i sztuka buddyjska zaczęły przejmować wiele wątków tradycji lokalnych. W konsekwencji buddyzm stawał się ideowo niespójny, podzielony na sekty, a świątynie — ich wystrój i styl architektoniczny — bliższy stawał się modelowi birmańskiemu niż chińskiemu.

Od XV w. następuje wyraźny schyłek buddyzmu. Konfucjanizm powraca jako ideologia państwowa. W świątyniach uroczystości odprawiają mnisi taoistyczni oraz wyznawcy różnych kultów odwołujących się do buddyzmu. Postępuje podział buddyzmu na sekty i szkoły.

Krótki okres renesansu przeżył buddyzm między XVI a XVIII w., jednak od XIX w. znowu ustąpił miejsca konfucjanizmowi.

Buddyzm jest dziś w swej dość specyficznej, wietnamskiej formie najbardziej rozpowszechnioną religią w Wietnamie. Buduje się nowe pagody buddyjskie i restauruje stare, zabytkowe. Publikuje się filozoficzną literaturę buddyjską i albumy prezentujące buddyjskie miejsca kultu. Funkcjonują klasztory,

w pagodach odbywają się ceremonie kultowe, w których uczestniczy licznie młode pokolenie Wietnamczyków.

Kaodaizm

Oficjalna nazwa religii *Dai Dao Tam Ky Pho Do* w dosłownym tłumaczeniu znaczy: Trzecia Wielka Powszechna Religijna Amnestia. Doktryna kaodaizmu jest syntezą pięciu wielkich systemów filozoficzno-religijnych: taoizmu, konfucjanizmu, buddyzmu, islamu i chrześcijaństwa. Kaodaiści uważają, że kaodaizm stworzył sam Bóg — Cao Dai, a inne systemy filozoficzno-religijne zostały stworzone przez wysłańców Boga.

W przeszłości religie miały uwolnić świat od nienawiści i agresji, zjednoczyć go i uczyć życia w powszechnej harmonii. Jednak tak się nie stało i dlatego potrzebna była nowa religia, wykorzystująca esencję wszystkich pięciu wielkich religii — kaodaizm.

Kaodaiści wierzą w prawa ewolucji, reinkarnację, prawo karmy, boską sprawiedliwość i istnienie sfery duchów. Adorują Boga, Matkę Boską, Świętych i przodków.

Okres, w którym formował się kaodaizm, przypadał na czasy ruchu narodowowyzwoleńczego w Kochinchinie (południowa część Wietnamu). Młoda wietnamska elita intelektualna z północy, wykształcona w metropolii, ale pozostająca pod dużym wpływem rodzimych kultów i religii, szukała kontaktów i sposobów porozumienia z kręgami opozycyjnych intelektualistów z południa (konfucjanistów, taoistów, buddystów). Miejscem nawiązywania takich kontaktów stały się spotkania na seansach spirytystycznych wśród członków tajnych stowarzyszeń. To w tym środowisku powstała nowa doktryna religijna — kaodaizm.

28 (lub 29) września 1926 roku w Sajgonie, spotkała się grupa założycielska nowej religii, która wypracowała „Deklarację utworzenia nowej religii Cao Dai”.

7 października 1926 roku Le Van Trung — główny ideolog religii Cao Dai — przedłożył deklarację francuskiemu gubernatorowi Kochinchiny. Pod deklaracją podpisało się 247 członków (w tym 52 kobiety). 18 listopada 1926 roku się miała miejsce uroczysta ceremonia z okazji inauguracji spotkania religijnego Cao Dai. Uroczystość ta odbyła się w położonej na południe od Tay Ninh świątyni Tu Lam, zbudowanej przez mnicha buddyjskiego.

Kaodaizm w czasach swojego największego rozwoju w Wietnamie — w latach 40. XX w. — liczył ponad 2 miliony wiernych. Obecnie jest trzecią co do liczby wyznawców religią w Wietnamie.

Poza Wietnamem kaodaizm obecny jest w Laosie, Kambodży, Australii, USA oraz w Kanadzie.

Katolicyzm

Informacje o pierwszym misjonarzu zwanym Ignatio (I-ne-khu) pochodzą z 1533 r. Pierwszą misję katolicką w Kochinchinie — w Fai Fo, założyli Portugalczyk Carvalho i Włoch C. Borri. w 1615 r. W konsekwencji na południe Wietnamu zaczęli przybywać kolejni misjonarze katolicy. Ponieważ religia katolicka spotykała się z akceptacją zarówno społeczeństwa, jak i lokalnych władz, w latach 1926–1927 francuski jezuita Alexander de Rhodes rozpoczął organizację sieci hiszpańskich i portugalskich misji katolickich. W 1658 r. utworzony został Wikariat Apostolski Tonkinu.

Działalność misji katolickich napotkała jednak opór ze strony dworu cesarskiego. Władcy obawiali się, że doktryna, która nie jest spójna z ideologią władzy — konfucjanizmem, a która znajduje tak wielu zwolenników, może stać się zagrożeniem dla ustalonego ładu społecznego. Jednak pomimo oficjalnie negatywnego stosunku władców wietnamskich do religii katolickiej, obecność misjonarzy była mile przez nich widziana — korzystali z ich wiedzy i traktowali jako pomost w stosunkach z Europą. Niemniej wielu misjonarzy zostało zmuszonych do opuszczenia Wietnamu.

Represje w stosunku do katolików przybrały znacznie na sile w czasach panowania dynastii Nguyen, kiedy jedyną akceptowaną ideologią stał się konfucjanizm, a kultem — kult przodków. Tolerowano buddyzm i taoizm, natomiast inne religie, w tym chrześcijaństwo, były zabronione i obłożone surowymi karami, do kary śmierci włącznie.

Nieprzyjazny kurs wobec katolików umocnił się od lat 30. XIX w., kiedy katolikom zaczęto przypisywać udział w antycesarskich wystąpieniach. Na mocy edyktów z lat 1825 i 1833 nakazano burzenie katolickich miejsc kultu i pozbawiono księży kontaktów z wiernymi. W latach 40. nastąpiła kolejna fala represji — księży wietnamskich zsyłano w odległe „niekatolickie” regiony górskie, zamieszkiwane przez mniejszości etniczne, cudzoziemskich zmuszano do opuszczenia Wietnamu. Nieposłuszni piętnowani byli znakiem *Ta Dao* — Fałszywa Religia.

Pomimo represji, liczba wietnamskich katolików systematycznie wzrastała. Według danych wietnamskich w połowie XIX w. było ich około 100 tys., a w ocenie władz kościelnych — około 600 tys. Wzrastała również liczba księ-

ży i katechetów, jednak stopień katolicyzacji był bardzo zróżnicowany regionalnie — znacznie wyższy na południu kraju.

Prześladowanie katolików w Wietnamie nagłośnie zostało przez prasę katolicką w Europie — przede wszystkim we Francji. Ten fakt w kontekście obecności kolonialnej administracji francuskiej w Wietnamie umocnił — obecne przez następne dziesiątki lat — przekonanie władz wietnamskich (także w czasach republikańskich) o szczególnym powiązaniu katolików wietnamskich z Francją i traktowaniu ich jako sprzymierzeńców francuskich władz kolonialnych działających wbrew interesom państwa wietnamskiego.

Wielu katolików wietnamskich opuściło Wietnam zarówno po 1954 r., tj. wygranej wojnie z Francją, jak i po 1975 r. — wygranej wojnie z USA. Żyją na emigracji w innych krajach europejskich — między innymi w Polsce — i pozaeuropejskich

Katolicy stanowią dziś w Wietnamie drugą pod względem liczebności wyznawców grupę religijną.

Wierzenia, kultury

Poza najbardziej pierwotnymi kultami odnoszonymi do animizmu i totemizmu, najważniejszym i jednym z najstarszych jest kult przodków. Żyjący pozostają w bardzo silnej więzi duchowej z nieżyjącymi członkami rodziny i krewnymi i mają dla nich ogromny respekt.

Tabliczki z ich imionami umieszczają na ołtarzu przodków, składają im ofiary, palą trociczki, wspominają, proszą o pomoc w trudnych sytuacjach i wierzą w ich opiekę.

Kult przodków w Wietnamie jest bardzo silnie powiązany z kultem bohaterów — ludzi, którzy swymi czynami i życiem dali wzorzec do naśladowania następnym pokoleniom. Dawniej stawiano im świątynie, w których organizowano ceremonie kultowe — składano ofiary, układano na ich cześć poematy, śpiewano hymny. Dziś bohaterom buduje się pomniki, ich imionami nazywa się ulice, a fotografie stawia na ołtarzach świątyń. Wielkim respektem darzy się przywódczynię antychińskiego powstania z 40 r. — siostry Trung Trac i Trung Nhi, generała Tran Hung Dao, który w XIII w. zwyciężył Mongołów, Ho Chi Minha — pierwszego prezydenta Republiki, ale równie wielkim respektem i czcią darzy się bohaterów żyjących, np. generała Vo Nguyen Giapa — stratega i autora zwycięstwa w walce z francuską administracją kolonialną i w wojnie amerykańskiej.

Kolejną ważną grupę kultów stanowią tzw. kultury wiejskie/gminne, z których najważniejszym jest kult ducha opiekuńczego *thanh hoang*.

Duch opiekuńczy reprezentuje wspólne aspiracje społeczności wioskowej, zwyczaje, normy moralne, a także sankcje — wymierza karę lub nagradza. Jest więzią łączącą wszystkich członków wspólnoty, czyni z nich rodzaj osobowości moralnej, której wszystkie główne cele odnajdują się w każdej jednostce. Duch opiekuńczy może być osobistością historyczną lub legendarną, którą społeczność danej wsi/gminy wybrała lub uznała arbitralnie zgodnie z propozycją pomysłodawcy. Duch może być też wybrany z inspiracji mistycznych (sny, objawienia itp.), bądź w oparciu o historyczną rolę danego miejsca (okoliczności założenia wsi/gminy, sąsiedztwo słynnych gór, rzek itp.). Duchem opiekuńczym może być bóstwo z wierzeń ludowych lub zwierzę zamienione w bóstwo, upiór, duch — istoty, które objawiały się, po swej gwałtownej zazwyczaj śmierci, w „świętej godzinie” ,w cudach lub innych nadprzyrodzonych zjawiskach. Mogą to być także duchy niebiańskie, np. duch dobra, duch zmarłego bohatera, który dokonał wielkich, sławnych czynów. Rzadko natomiast zdarza się, by duchem opiekuńczym zostawała osoba żyjąca. Duch opiekuńczy, o ile nie potrafił okazać swej mocy i przydatności, może zostać zastąpiony innym. Przegania się go wtedy uroczą i powołuje nowego. Społeczność podporządkowuje się nowemu duchowi opiekuńczemu. Kult ducha opiekuńczego odprawiany jest w świątyni wioskowej *dinh*, która pełni też funkcję domu komunalnego — miejsca zbiorowego życia wspólnoty wioskowej.

Bardzo charakterystyczną grupę kultów stanowią tzw. kultury kobiece, z których najważniejszy jest kult Świętych Matek (nazywany także kultem trzech światów); każdym ze światów opiekują się boginie-matki: Thanh Mau Lieu Hanh — ziemią, Thanh Mau Thoai — wodą, Thanh Mau Thuong Ngan — górami i lasami. Kult Świętych Matek odprawiany jest w świątyniach *den*. Ceremonię celebrują kobiety. Głównym celebrazem jest kobieta-medium Ba Dong. Prowadzi ona zebrane przed świątynią w procesji wokół wsi/gminy. W procesji mogą uczestniczyć wszystkie kobiety danej społeczności, łącznie z dziewczynkami. Uczestniczki procesji niosą wyobrażenia bogini, którym przypisuje się najważniejsze role. Są to:

- Nang Ban — bogini, która nauczyła kobiety tkania i szycia,
- A Chuc — bogini, która uosabia ideał żony opiekującej się domem,
- Than Lua — bogini, która przyniosła ludziom ogień,
- Cuu Thien Huyen Nu — bogini, która nauczyła ludzi robić wyroby z drewna i bambusa,

- Au Co — bogini, która uważana jest za matkę wszystkich Vietów,
  - Thi Nhi — bogini, która nauczyła ludzi gotować i jest opiekunką kuchni.
- Za niosącymi wyobrażenia bogini idą kobiety najbardziej zasłużone dla danej społeczności, którym cnoty dają prawo do przebywania w pobliżu bogini — szanowane wdowy, laureatki konkursów gotowania, szycia itp., następnie członkinie chóru, tancerki i reszta uczestniczek procesji.

Procesja kończy się przed świątynią. Do środka wchodzi tylko wybrane przez prowadzącą procesję i składają na ołtarzu Świętych Matek ofiary. Kiedy zapalają trociczki i wychodzą ze świątyni, jest to znak dla zebranych kobiet, że mogą rozpocząć drugą część uroczystości. Rozkładają przygotowane wcześniej potrawy, wino, betel, pokazują nowe ubrania, ozdoby, kosmetyki, wymieniają się radami, opowiadają zabawne historie, śpiewają, tańczą, recytują wiersze.

Do północy mężczyźni pozostają poza terenem, na którym bawią się kobiety. Dopiero po północy, kiedy główny celebrans — Ba Dong — da znak, mogą dołączyć do grona kobiet.

Poza wymienionymi istnieje wiele popularnych kultów i wierzeń lokalnych, np. Świętych Nieśmiertelnych, którzy pojawiają się na ziemi pod różnymi postaciami, obserwują ludzi i ich zachowania, a następnie nagradzają ich lub karzą; powiązany z konfucjanizmem kult nauki i ludzi wykształconych; bliskie taoizmowi kultu ziemi, lasów, gór i wód. Najwięcej kultów było i jest odprawianych w świątyniach buddyjskich *chua*, popularnie nazywanych pagodami.

Mniejszości etniczne w Wietnamie

Wietnam jest państwem wieloetnicznym. Na jego terytorium żyje ponad 60 grup etnicznych, z których 54 jest oficjalnie uznanych za mniejszości. Grupy te różnicuje pochodzenie, język, historia i kultura.

Obecnie, grupą dominującą stanowią Wietnamczycy — Viet (Kinh) — ok. 87% populacji. Kolejne, liczniejsze mniejszości to: Tay, Thai, Muong, Hoa, Khmer.

Na kształtowanie się wieloetnicznego państwa wietnamskiego miały wpływ trzy cywilizacje: Chin, Indii i Indonezji. Uważa się, że antropologicznie, przodkowie dzisiejszych Wietnamczyków wywodzą się z grupy mongoloidów południowych. Od przybyłych później mieszkańców Indonezji pochodzą mniejszości: Meo, Lolo i Dao.

Kilkuwiekowa obecność Wietnamu w kręgu administracyjnie narzuconych wpływów chińskich zaowocowała obecnością mniejszości: Hoa, San Diu i Ngai.

Indie, a właściwie pozostające w kręgu kultury indyjskiej królestwo Czampa, pozostawiło mniejszości: Cham, Gia Rai i E De.

Do zróżnicowania etnicznego przyczyniła się także ekspansja terytorialna państwa wietnamskiego, która prowadziła do przejmowania terytoriów zamieszkałych przez Khmerów, plemiona Lao, Tay i Thai.

Z perspektywy kulturowej wyróżnia się dzisiaj w Wietnamie 4 główne regiony zamieszkałe przez mniejszości etniczne:

- północna część Tay Nguyen — bliska starej kulturze Vietów (Ho Re, Gie Trieng, So Dang),
- południowa część Tay Nguyen i wschodnia część Nam Bo — bliska kulturze Indii (królestwa Czampa) i Khmerów (Cham, Kho Me, Co Ho, Muong, XTiang),
- rejon górski Binh Tri Thien i QuangNam-Da Nang — bliski kulturze plemion Lao (Lao, Ta Oi, Co Tu),
- środkowa część Tay Nguyen — bliska (gł. językowo) kulturze Malajów i Polinezji (Chu Ru, Ra Glai, Gia Rai, E De).

Z materiałów źródłowych i badań terenowych opracowanych przez Komitet ds. Mniejszości Narodowych wynika, że grupy, szczególnie zamieszkujące

Teresa Halik, Wietnamskość — naturalna kolej rzeczy czy świadomy wybór

od wieków w bliskim sąsiedztwie lub bliskie sobie kulturowo, przenikają się wzajemnie i mieszają, np. Cham, Ra Gai i Chu Ru. Są też jednak i takie, które chronią swoją odrębność — kulturową, językową, a nawet antropologiczną.

Mniejszości etniczne zamieszkują (najliczniej) zachodnią część Wietnamu, tj. rejon górskie oraz rejon płaskowyżu Tay Nguyen. Gęstość zaludnienia jest zróżnicowana terytorialnie — większa w dolinach rzek i na terenach nadmorskich. Ludność zajmuje się głównie rzemiosłem — także ludowym, artystycznym (np. rejon górski okolic Sa Pa) i rolnictwem (np. rejon płaskowyżu Tay Nguyen), ale także handlem i rybołówstwem.

Państwo wietnamskie respektuje odmienności grup etnicznych mieszkających na terytorium kraju, a konstytucja SRW gwarantuje mniejszościom etnicznym zrównanie w prawach z grupą dominującą — daje im prawo do posługiwania się własnym językiem, rozwijania własnej kultury, pielęgnowania własnych obyczajów i tradycji. Państwo wietnamskie zobowiązuje się także do działań na rzecz niwelowania różnic w poziomie cywilizacyjnym między Vietami i grupami etnicznych mniejszości.

Dr Teresa Halik — wietnamistka i sinolog; badaczka historii i kultury Wietnamu i Chin; pracownik naukowy w Zakładzie Krajów Pozaeuropejskich PAN; wykładowca na filologii wietnamsko-tajskiej UAM oraz na Wydziale Orientalistycznym UW; autorka licznych prac z zakresu historii i kultury Wietnamu i Chin. Od ponad 10 lat zajmuje się badaniami nad migrancką społecznością Wietnamczyków w Polsce.

Izabela Czerniejewska
Scenariusze zajęć

Wprowadzenie

Przygotowanie ucznia do kontaktów z osobą odmienną pod różnymi względami — koloru skóry, innej religii, innych zwyczajów żywieniowych, innego systemu wartości — nie jest zadaniem łatwym. Wiele zależy od doświadczeń, postaw, a także światopoglądu ucznia, jego rodziców i najbliższego otoczenia. Nauczyciel może oddziaływać na ucznia swoją postawą — otwartością na doświadczenie inności, może inspirować do przemyśleń, dostarczać nową wiedzę na temat odmienności kulturowej. Niniejsza publikacja ma na celu pomóc nauczycielowi w podjęciu tematu zróżnicowania kulturowego w jego klasie.

Prezentowane scenariusze zostały skonstruowane w taki sposób, by warsztaty na ich podstawie mogły być realizowane zarówno w klasach, do których uczęszczają osoby pochodzące z innych kultur, jak i takich, do których chodzą tylko polscy uczniowie. Z uwagi na możliwość pojawienia się w szkole ucznia, który przybył z dowolnego kraju świata — prawo do bezpłatnej nauki w polskiej szkole mają bowiem wszystkie dzieci — scenariusze te poruszają pewne zagadnienia uniwersalne.

Tematyka proponowanych warsztatów dotyczy zagadnień ogólnych, takich jak: kultura, wartości kulturowe czy stereotypy; zagadnień szczegółowych dotyczących gościnności, wiedzy o innym kraju, znaczenia religii, symboliki zwierząt w innych kulturach. Kilka scenariuszy to także propozycja przeprowadzenia całego cyklu zajęć (*Warsztaty artystyczne: tydzień z różnorodnością*) lub wykorzystania szczególnej metody (dziennika).

Proponując uczniom warsztaty, należy dbać o ciekawe treści oraz formę. W niniejszym zestawie scenariuszy starałam się dostarczyć zarówno ciekawych, a czasem także trudnych treści w łatwej do zaakceptowania formie oraz sprawdzonych metod, które wielu nauczycielom mogą się wydać znajome (lub zapomniane).

Forma prezentowanych warsztatów pozostawia nauczycielowi dowolność, w jakim stopniu będzie chciał włączyć ucznia (uczniów) pochodzących z innego kraju w zajęcia. Jednakże warto mieć na uwadze, iż zaznaczenie obecności ucznia, wykorzystanie jego wiedzy i umiejętności w ćwiczeniach, w których

Izabela Czerniejewska, Scenariusze zajęć

uczestniczy cała klasa, sprzyja integracji społeczno-kulturowej. Działanie takie jest korzystne obustronnie: wzmacnia relacje grupowe, dostarcza uczniom wiedzy na temat kraju i odmiennych wartości, sposobu myślenia, a także wzmacnia poczucie własnej wartości i tożsamości ucznia, uczy funkcjonowania w naszym społeczeństwie ucznia pochodzącego z innego kraju.

Stąd prośba do nauczycieli, by korzystali (oczywiście w wyważony sposób) z doświadczeń międzykulturowych swoich uczniów. Inna kultura niesie ze sobą nie tylko odmienny język, tradycje, ale też wychowanie, inną perspektywę wobec naszego „stałego punktu odniesienia”, jaką jest własna kultura. Zachęcam nauczycieli, by zapraszali uczniów do wypowiedziania się na tematy związane z różnorodnością kulturową i ich kontaktem z innymi. To naturalne, że więcej doświadczeń w tej sferze mają ci, którzy migrowali, podróżowali lub spotykali się z osobami pochodzącymi z innych kultur, niż ci, którzy takich doświadczeń nie mieli. Zachęcam również do refleksji i wzmacniania krytycznego myślenia, które są niezależne od liczby naszych międzykulturowych spotkań.

Miłej lektury,
Izabela Czerniejewska

Wartości w każdej kulturze

Założenia

Ucząc o różnorodności kulturowej, nie możemy pominąć tematu samej kultury i wartości będących jej ważną częścią. „Kultura” jest pojęciem trudno definiowalnym (istnieje ponad 150 definicji kultury), a dla niektórych wręcz nieuchwytnym (kultura jest jak powietrze, choć nią oddychamy, to nie możemy jej zobaczyć). Poniższy scenariusz jest propozycją, jak w sposób przystępny przedstawić, czym jest kultura i czym są wartości kulturowe.

Cele

- Zdefiniowanie pojęcia „kultura”.
- Uświadomienie sobie znaczenia kultury w naszym życiu.
- Przedyskutowanie wartości wynikających z naszej kultury.

Metody pracy

- Burza mózgów, praca w grupach, dyskusja, pisanie listu.

Źródła

Martinelli S., 2000, *Uczenie się międzykulturowe*. „Pakiet szkoleniowy nr 4”, Rada Europy i Komisja Europejska, Strasburg, http://youth-partnership-eu.coe.int/youth-partnership/documents/Publications/T_kits/4/Polish/tkit4_polish.pdf.

Jak przeprowadzić zajęcia?

Wprowadzenie

Jako wprowadzenie do zajęć zrób burzę mózgów dotyczącą pojęcia „kultura”.

Rozwinięcie

Przedstaw kilka definicji i metaforę kultury jako góry lodowej (patrz: materiały do zajęć). Najprawdopodobniej większość spostrzeżeń uczniów z wcześniejszej burzy mózgów pojawi się w którejś części góry lodowej. Trzeba jed-

nak pamiętać, że niewidoczne elementy kultury są rzadko przez nas zauważane i rozpoznawane jako kultura.

W grupach osób poproś, by uczniowie zastanowili się nad wartościami, które ich rodzice (dziadkowie) starali się im wpoić. Przypomnij, że zapewne w niektórych sytuacjach rodzice (dziadkowie) mówili do nich: „Pamiętaj córeczko/synku (wnuczku/wnuczko) w życiu najważniejsze jest...”; „Nigdy, nawet w obliczu śmierci, nie zapominaj o...” itp. Możesz sam przygotować listę wartości w oparciu o swoją wiedzę lub wybrać kilka uniwersalnie istotnych wartości (które pomimo to mogą być różnie rozumiane przez inne kultury): sprawiedliwość, niezależność, wolność, szacunek do starszych/drugiego człowieka.

Każdą wartość należy zapisać na osobnej karteczce, niezależnie od kraju, w którym te wartości są istotne. Każda karteczka (lub wybranych kilka karteczek) będzie losowana, a następnie dyskutowana w małych grupach. Jeśli w grupach są osoby z różnych krajów — pozwól, żeby przedstawiciele krajów/narodów mieli możliwość wypowiedzenia się, daj więcej czasu na dyskusję. Dla uporządkowania dyskusji rozdaj grupom wypisane na małych karteczkach pytania do dyskusji. Możesz dać każdej grupie po 2–4 karteczki z wartościami.

Pytania do dyskusji

- Zastanówcie się, co dla was znaczy ...?
- Kiedy w waszej kulturze używa się tego pojęcia? W jakich sytuacjach?
- Sięgnijcie do historii waszego kraju, jakie ta wartość ma znaczenie historyczne?
- Sięgnijcie do historii waszej rodziny, jakie ta wartość ma znaczenie rodzinne?
- Dlaczego jest ono ważne dla osób z twojej rodziny/twojego kraju/twojej narodowości/twojego wyznania?
- Czy pamiętacie jakąś opowieść/historię związaną z tym pojęciem?
- Prezentacja wniosków z dyskusji na forum. Poproś uczniów, by po kolei przedstawili wnioski z dyskusji w grupach dotyczących każdej wartości.
- Jeśli w klasie są uczniowie z innych kultur, spróbuj zrobić porównanie tych wartości. Możesz to zrobić w formie tabeli, pamiętając, że o ile porównywanie wartości kulturowych jest próbą zrozumienia różnic kulturowych, o tyle ocenianie ich może prowadzić do napiętnowania jednej z kultur.

Zakończenie

Na zakończenie poproś uczniów, by napisali list do swoich przyszłych dzieci (lub wnuków), żeby zapisali w tym liście to, co ich rodzice (dziadkowie) przekazali im wraz z wychowaniem oraz co sami chcieliby przekazać przyszłym pokoleniom (mogą to być zupełnie inne wartości).

Materiały do zajęć

Definicje kultury

Kultura [łac.], jeden z najbardziej popularnych terminów nauk humanistycznych i społecznych (określanych przez niektórych teoretyków jako nauki o kulturze w odróżnieniu od nauk o przyrodzie), a także języka potocznego, w którym jednak ma zwykle inne znaczenie i silne zabarwienie wartościujące. W znaczeniu najszerszym kultura obejmuje to wszystko, co w zachowaniu się i wyposażeniu członków społeczeństw ludzkich stanowi rezultat zbiorowej działalności. Mówi się też o kulturze jako tym, co w zachowaniu ludzkim jest wyuczone — w odróżnieniu od tego, co biologicznie odziedziczone [...].

W nauce sformułowano wiele definicji kultury. Różni autorzy, różne dyscypliny naukowe [...] skupiały uwagę na poszczególnych aspektach kultury — zależnie od stawianych celów badawczych i całości zapatrywań na życie społeczne. Uzgodnienie różnych teorii kultury okazuje się zazwyczaj niemożliwe mimo prób stworzenia jednolitej dyscypliny naukowej, której zadaniem byłoby badanie kultury i zintegrowanie całości wiedzy z tego zakresu (kulturoznawstwo) (fragment definicji zawartej w *Encyklopedii PWN*).

Poniżej dwie często cytowane w nauce definicje kultury:

Kultura czy cywilizacja jest to złożona całość, która obejmuje wiedzę, wierzenia, sztukę, moralność, prawa, obyczaje oraz inne umiejętności i nawyki nabyte przez ludzi jako członków społeczeństwa (najstarsza etnologiczna definicja: Edward B. Taylor, 1871)

Kultura obejmuje następujące zjawiska: przedmioty stanowiące wytwory i obiekty ludzkiej działalności, same działania, a wreszcie stany psychiczne człowieka: postawy, dyspozycje, nawyki, stanowiące *rezultat wcześniejszych oddziaływań oraz przygotowanie i warunek przyszłych działań* (Antonina Kłoskowska, 1981).

Model kultury jako góry lodowej

Jednym z najbardziej znanych modeli kultury jest model góry lodowej. Koncentruje się on na elementach, które tworzą kulturę oraz na tym, że część z tych elementów jest wyraźnie widoczna, natomiast inne trudno odkryć. W koncepcji leżącej u podstaw tego modelu zakłada się, że kulturę można przedstawić obrazowo jako górę lodową: powyżej poziomu wody można zobaczyć jedynie bardzo niewielką część tej góry. Czubek ów wspiera się na znacznie większej, ale niewidocznej części znajdującej się poniżej poziomu wody. Niemniej ta dolna część góry lodowej stanowi potężny fundament tego, co znajduje się powyżej.

W kulturze istnieją pewne widoczne elementy, np. architektura, sztuka, kuchnia, muzyka czy język. Trudniej natomiast dostrzec potężne fundamenty kultury: historię grupy ludzi, którzy należą do danej kultury, ich normy, wartości, podstawowe założenia dotyczące przestrzeni, przyrody, czasu itp.

Z modelu góry lodowej wynika, że widoczne elementy kultury są jedynie odzwierciedleniem tych niewidocznych. Model ten pokazuje nam również, jak trudno jest czasem zrozumieć ludzi z innych środowisk kulturowych, a dzieje się tak dlatego, że możemy dostrzec jedynie owe widoczne elementy ich „góry lodowej”, natomiast nie jesteśmy w stanie zobaczyć od razu fundamentów, na których opierają się postrzegane przez nas zjawiska.

Rysunek znajdujący się w książce (fragment „T-Kitu nr 4”, Martinelli S., *Uczenie się międzykulturowe*, s. 20) obrazowo przedstawia opisany tutaj model kultury jako góry lodowej. Elementy kultury, które są widoczne (głównie w świadomości), to m.in. sztuki piękne, literatura, dramat, muzyka, tańce ludowe, kuchnia, gry, styl ubierania się.

Elementy kultury tkwiące głównie poza naszą świadomością to m.in. koncepcje skromności, pojęcie piękna, ideały kierujące wychowaniem dzieci, stosunek do zwierząt, sposoby uwodzenia, pojęcie sprawiedliwości, tempo pracy, pojęcie czystości, strategie rozwiązywania problemów, porozumiewanie się wzrokowe, język ciała, mimika, wzorce kontrolowania emocji i wiele innych (zachęcam do zapoznania się z rysunkiem, s. 19).

Różnorodność we mnie, odmienność w tobie?

Założenia

Różnorodność to bogactwo. Na co dzień nie zastanawiamy się nad różnorodnością, czasem coś wydaje nam się dziwne, niezrozumiałe, czasem nieznanne. Nie zawsze próbujemy to „inne” zrozumieć. Żeby korzystać z zasobów różnorodności trzeba je w pierwszej kolejności zauważyć. Nie staniemy się bardziej do siebie podobni, jeśli będziemy zaprzeczać różnorodności. Każdy człowiek jest niepowtarzalny. Niektóre nasze szczególne cechy — takie jak kolor oczu, włosów, skóry — zależą od czynników biologicznych, a więc genów naszych przodków, inne — takie jak wartości, które uznajemy za najważniejsze — często uzależnione są od kultury, w której zostaliśmy wychowani. Na żadne z tych dziedzictw nie mamy do końca wpływu. Nie warto oceniać, czy jedna cecha jest bardziej wartościowa od innej, lecz wykorzystywać wszystkie jej walory w różnych sytuacjach. Tak jak znajomość jakiegoś języka jest przydatna w komunikacji z osobami mówiącymi w tym języku, tak odmienne pochodzenie, religia, zwyczaje żywieniowe czy poglądy polityczne będą przydatne w rozumieniu ludzi i sytuacji.

Cele

- Uświadomienie sobie różnorodności tkwiącej w każdym z nas.
- Kształtowanie świadomości własnej tożsamości.
- Odkrywanie i dowartościowywanie odmiennych cech, umiejętności, doświadczeń, punktów widzenia.

Metody pracy

- Burza mózgów, praca z obrazkami, gra, praca z w grupie.

Jak przeprowadzić zajęcia?

Wprowadzenie

Przedstaw uczniom tematykę zajęć, zapytaj ich, co oznacza dla nich słowo „różnorodność” — zrób to w formie burzy mózgów.

Położ na środku klasy obrazki (najlepiej, żeby to były obrazki wycięte z różnych gazet — z postaciami z różnych kultur, ale też przedmiotami, krajobrazami czy nawet zwierzętami). Poproś uczniów, żeby każdy wybrał sobie obrazek (lub obrazki, jeśli masz ich więcej), który dla nich najbardziej odzwierciedla różnorodność. Następnie poproś, żeby każdy z nich krótko opowiedział, dlaczego wybrał ten obrazek. To ćwiczenie dobrze sprawdza się także wśród uczniów starszych, należy jednak zadbać o formę prezentacji tego ćwiczenia, dostosować je do wieku.

W przypadku licznej klasy można zaproponować uczniom, by w małych grupkach opowiedzieli sobie nawzajem, czemu wybrali dany obrazek, a następnie na forum klasy przedstawili jeden, który wspólnie wybrali.

Rozwinięcie

Ćwiczenie „Kim jestem?”¹

Poproś uczniów, żeby każdy napisał 3 zdania (najważniejsze dla niego), zaczynające się od słowa „Jestem...”. Np. Jestem Iza. Jestem antropologiem. Jestem kobietą.

Następnie wyjaśnij, że za chwilę będziesz czytać kategorie i jeśli ktoś uzna, że taką właśnie wpisał, powinien w milczeniu wstać.

Powoli odczytaj poniższe kategorie, jedna po drugiej (po przeczytaniu każdej odczekaj 3 sekundy), a jeśli ktoś wpisał taką — wstaje w milczeniu. Nie pozwól na komentarze w trakcie ćwiczenia.

(imię) nazwisko	pochodzenie	płeć	religia	wiek
(praca) szkoła	(hobby) czas wolny	rodzina	przyjaciele	orientacja seksualna

¹ Ćwiczenie to jest inspirowane scenariuszem *Fragmenty mojej tożsamości*, w: Böhm J. i in., *Antydyskryminacja. Pakiet edukacyjny*, Wydawnictwa CODN, Warszawa 2005, s. 49–53.

Różnorodność we mnie, odmienność w tobie?

język	zwyczaje żywieniowe (wegetarianizm)	poglądy (polityczne)	cechy charakteru	inne
-------	-------------------------------------	----------------------	------------------	------

Podsumuj ćwiczenie korzystając z poniższych wskazówek:

- Każdy z nas należy do kilku grup równocześnie. W różnych sytuacjach identyfikujemy się z różnymi grupami (jadąc za granicę czujemy się bardziej Polakami, idąc do kościoła czujemy swoją przynależność religijną itp.). Stąd prawdopodobne jest, że „zapomnieliście” o jakiejś istotnej dla was przynależności.
- Każdy z nas jest inny, ma wiele różnych cech, ale mamy też cechy wspólne. Niektóre wspólne charakterystyki zależą od miejsca, w którym żyjemy, w którym zostaliśmy wychowani, lub naszej obecnej sytuacji.

Ćwiczenie „Różnorodność w grupie”

Rozdaj uczniom rysunek kwiatka (parz: materiały do zajęć). W pięcioosobowych grupach znajdźcie co najmniej pięć cech wspólnych — co lubicie, jacy jesteście, jak wyglądacie, skąd jesteście (wpiszcie je w środek kwiatka). Następnie znajdźcie co najmniej po dwie cechy, którymi każda osoba w grupie różni się od pozostałych (wpiszcie je w płatki kwiatka). Ćwiczenie to lepiej jest realizować w grupie młodszych uczniów.

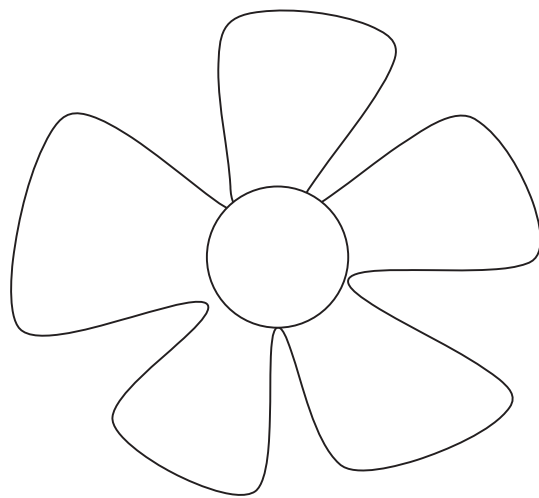
W grupie uczniów starszych możesz poprosić ich, żeby zastanowili się nad nietypowymi cechami, które posiadają, i jak te cechy mogą wykorzystać wykonując wspólnie jakąś pracę (np. ktoś umie ładnie malować i mógłby zaprojektować mural w szkole).

Zakończenie

Na zakończenie poproście uczniów, by stanęli w kręgu. Po kolei każdy staje w środku i mówi, co może zaoferować klasie ze swoich nietypowych umiejętności, jakie ma niepowtarzalne cechy, np. „mogę namalować mural w imieniu naszej klasy”, „przetłumaczę każdy wiersz z wietnamskiego”, „umiem zaśpiewać hymn mojego kraju — mogę zaśpiewać w trakcie szkolnego przedstawienia”.

Wartości w każdej kulturze

Materiały do zajęć

Kwiatek

Stereotypy duże i małe

Założenia

Umiejętność dostrzegania własnych stereotypów jest jedną z pożądanych cech otwartego i krytycznego myślenia. Stereotypy, z którymi na co dzień się spotykamy, dotyczą świata nam najbliższego (opinie o mojej klasie, o mojej dzielnicy, o moim mieście) i spraw większych — kraju, w którym mieszkamy, języka, którym się posługujemy. Podobnie stereotypy formułowane w innych językach odnoszą się do spraw małych i dużych. W tym scenariuszu podejmiemy próbę uchwycenia i nazwania stereotypowych opinii, które dotyczą nas samych, dzięki czemu łatwiej zrozumiemy, jak krzywdzące mogą być stereotypowe sądy wobec innych.

Cele

- Zwrócenie uwagi na fakt, że stereotypy dotyczą wszystkich i każdy się nimi niekiedy posługuje.
- Umiejętność rozpoznawania i nazywania stereotypów.
- Rozwijanie krytycznego myślenia.

Metody pracy

- Praca indywidualna z kartą informacyjną, praca w grupie, dyskusja.

Źródła

Czerniejewska I., 2006, *O stereotypie kulturowym, czyli jak widzimy innych*, w: Brzezińska A.W., Hulewska A., Słomska J. (red.), *Edukacja regionalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
Kwaśniewski K., 1987, *Stereotyp etniczny*, w: Staszczak Z. (red.), *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, PWN, Warszawa, Poznań.

Jak przeprowadzić zajęcia?

Wprowadzenie

Przedstaw uczniom tematykę zajęć, powiedz, że będziecie się zajmować tym, co inni o was myślą, jak was oceniają. W miarę możliwości nie używaj pojęcia „stereotyp”, niech ono pojawi się później.

Rozdaj uczniom kartę informacyjną „O sobie i o mnie”, a następnie poproś, by wypełnili tylko pierwszą jej część: imię, nazwisko, data urodzenia, klasa, szkoła, miejsce zamieszkania (miasto, dzielnica), kraj zamieszkania, kraj pochodzenia (obywatelstwo), język, religia, narodowość.

Po wypełnieniu pierwszej części tabeli poproś uczniów, by odcięli jej górną część (imię, nazwisko, data urodzenia), a pozostałe karty wymienili między sobą w małych grupach roboczych. Zadaniem grup jest wypełnienie drugiej części tabeli: co się mówi, jakie inni ludzie mają opinie o klasie, szkole, miejscu zamieszkania, miejscowości, dzielnicy, kraju zamieszkania, kraju pochodzenia, języku, religii i narodowości. Wypiszcie te sądy i opinie w oderwaniu od osoby, która była właścicielem karty (potraktujcie dosłownie to rozcięcie kartki). Karty mogą być wypełniane przez jedną osobę lub przez całą grupę. Na końcu trafiają do byłego właściciela.

U w a g a ! Niektóre pola mogą pozostać puste. Zastanówcie się jednak, czy wasza klasa nie jest jakoś nazywana w szkole? Być może inni mówią o was „kujony”? Albo wasza dzielnica jest określana jako „niebezpieczna”, „dla nowobogackich”? Pomyślcie też, co mówią o Polsce i Polakach osoby mieszkające za granicą?

Rozwinięcie

Powiedz uczniom, żeby spróbowali połączyć rozcięte części kartki i zobaczyli, jak widzą ich inni — jesteście osobami bez imienia, bez nazwiska i bez daty urodzenia, macie za to wiele określeń wam przypisanych, które niekoniecznie do was pasują. Czy się z nimi zgadzacie? Dlaczego tak jest?

Poproś uczniów, by wypisali na tablicy te określenia, z którymi się nie zgadzają. Następnie wyjaśnij, czym są stereotypy (patrz: materiały do zajęć).

Zrób omówienie stereotypów, skorzystaj z poniższych wskazówek:

- Poświęć pierwszą część omówieniu stereotypów, które dotyczyły polskich uczniów, a drugą część stereotypów dotyczących krajów pochodzenia, języków i religii dzieci cudzoziemskich.

Stereotypy duże i małe

- Zwróć uwagę na stereotypy wspólne (klasa, szkoła, kraj zamieszkania), które dotyczą wszystkich.
- Przy każdym stereotypowym sędzie szukaj przyczyn — pytaj, skąd mogła się wziąć taka opinia? Być może osiedle „nowobogackich” powstało w latach 90., kiedy pojawiła się możliwość otwierania małych przedsiębiorstw i ich właściciele budowali sobie domki? Pomimo że od tamtego czasu wiele nowych osób się tam wprowadziło, opinia pozostała. Być może klasa „kujonów” wygrała olimpiadę lokalną w znajomości języka angielskiego i zdobyła dla szkoły komputer?
- Zastanów się wspólnie z uczniami, na ile te stereotypy są pozytywne, a na ile negatywne? Czy korzystne jest dla nas „mieć” taki stereotyp? Wyjaśnij, że w niektórych sytuacjach takie etykiety są korzystne (np. niektóre blondynki mogą wykorzystywać stereotypowy obraz blondynki, by otrzymać pomoc), w innych zaś potrafią boleśnie dotknąć (np. nieufność wobec Polaka wynikająca ze stereotypowego przekonania, że może coś ukraść). Zastanówcie się również nad tymi niekorzystnymi, negatywnymi stereotypami, wymieńcie je. Jakie konsekwencje niosą ze sobą?

Zakończenie

Na zakończenie zajęć zapytaj uczniów, co mogą zrobić w tej sytuacji: wiecie o tym, że posługujecie się stereotypami, zdajecie sobie sprawę z tego, że to w pewnej mierze nieuniknione, macie świadomość, że niektóre z nich ranią albo są wykorzystywane dla różnych celów. Zaproponuj uczniom napisanie pracy w formie eseju na ten temat.

Materiały do zajęć

Karta informacyjna „O sobie i o mnie”

Imię:	
Nazwisko:	
Data urodzenia:	
Klasa:	
Szkoła:	
Miejsce zamieszkania (miasto, dzielnica):	
Kraj zamieszkania:	
Kraj pochodzenia (obywatelstwo):	
Język:	
Religia:	
Narodowość:	

Wyrzucmy z siebie stereotypy!

Czym jest stereotyp?

„D e f i n i c j a: Stereotyp etniczny to schematyczny, standaryzowany obraz danej grupy etnicznej lub wyobrażenie cech jej członków związane z ich przynależnością do danej grupy, zwykle zabarwione emocjonalnie oraz wartościująco i dlatego odznaczające się małą elastycznością.

Celem stereotypu jest uproszczenie rzeczywistości. W szybki sposób przekazuje nam wiele informacji, tak że nie musimy poznawać całości problemu. Myśląc o Niemcu, Amerykaninie czy Chińczyku „same” przychodzą nam do głowy pewne cechy, które, jak sądzimy, są charakterystyczne dla tych ludzi. Skąd wiemy, jaki naprawdę jest Niemiec, Amerykanin czy Chińczyk, jeśli nigdy żadnego z nich nie spotkaliśmy? Sprawa jeszcze bardziej się komplikuje, gdy okazuje się, że znamy kilku Ukraińców, a także bliskich nam górali, warszawiaków czy poznaniaków. Obrazy w naszych głowach są równie czytelne, co w przypadku poprzednich, choć tych pierwszych osobiście nie znamy. Zatem stereotypy dotyczą innych (tych odległych, ale i najbliższych sąsiadów) oraz nas samych [...]”.

Przytoczona powyżej definicja zawarta w *Słowniku Etnologicznym* (Kwaśniewski, 1987, s. 327–329), ujmując stereotyp etniczny jako schematyczny obraz innej grupy etnicznej. Oznacza to, że stereotyp nie tylko zawiera stwierdzenia dotyczące różnic w obyczajach, ubiorze, sposobie mówienia między „naszymi” a „innymi”, lecz również wprowadza ocenę tych różnic, wartościuje je i nacechowuje emocjonalnie. Sądy silnie zabarwione emocjonalnie nierzadko mają negatywny charakter i często w konsekwencji prowadzą do uprzedzeń w stosunku do jednostek pochodzących z danej grupy. [...]

Stereotypowe myślenie dotyczy wielu dziedzin naszego życia — stereotypowo myślimy o ludziach, zdarzeniach i rzeczach. I o ile nasze wyobrażenie o rzeczy znacząco nie wpłynie na stosunek do przedmiotu, o tyle negatywne (bądź pozytywne) emocje wobec Niemców czy warszawiaków mogą wpłynąć na nasze osobiste kontakty z sąsiadami zza granicy bądź osobami pochodzącymi ze stolicy.

Stereotypy mogą być skierowane pod adresem własnej grupy (a u t o s t e r e o t y p), bądź też w kierunku innej grupy (h e t e r o s t e r e o t y p). [...]

Wyrzućmy z siebie stereotypy!

Autostereotyp dotyczy własnej grupy, jest odbiciem nas samych. To własny obraz, w którym odtwarzamy i chronimy swą tożsamość. W porównaniu do stereotypów, jakie posiadamy w stosunku do innych grup, jest on częściej pozytywny niż negatywny. Badania wykazują, iż wizerunek własny Polaków to zbiór następujących cech: nadużywający alkoholu, wierzący, ceniący życie rodzinne, patriotyczny, honorowy, rozrzutny, odważny, leniwy, lekkomyślny, uczynny i niezdyscyplinowany. Do własnych pozytywnych cech Polacy zaliczają odwagę, honor oraz lojalność obywatelską, a do cech negatywnych brak dyscypliny i rozrzutność. [...]

(fragment tekstu Izabeli Czerniejewskiej:
O stereotypie kulturowym, czyli jak widzimy innych)

Wyrzućmy z siebie stereotypy!

Założenia

Stereotypy są nieodłączną częścią naszego postrzegania świata, porządkują nasze myślenie, upraszczają sposób rozumienia rzeczywistości. Jednakże w sytuacji kontaktu z drugim człowiekiem, stosowanie ich zwykle utrudnia komunikację, prowadzi do nieporozumień międzykulturowych. Proponowany scenariusz może (lecz nie musi) być kontynuacją poprzedniego pt. *Stereotypy małe i duże* i jest aktem działania przeciwko stereotypom — „wyrzuceniem ich z siebie” poprzez ekspresję artystyczną.

Cele

- Zrozumienie znaczenia pojęcia „stereotyp”.
- Uświadomienie sobie własnych stereotypów dotyczących naszej kultury i kultury innych osób.
- Umiejętność artystycznego wyrażenia stereotypów.

Metody pracy

- Kontrowersyjne zdania, dyskusja, rysowanie lub inna metoda artystyczna.

Jak przeprowadzić zajęcia?

Wprowadzenie

Powiedz uczniom bardzo ogólnikowo, że zajęcia będą dotyczyły tego, co wiemy o innych i co inni wiedzą o nas. Nie używaj pojęcia „stereotyp”, niech to słowo samo się pojawi w trakcie późniejszej rozmowy — wtedy możesz wrócić do tematu zajęć, którym są właśnie stereotypy. Przy kontynuacji zajęć powiedz wprost, co będziecie robić.

Zdecydowanie się (nie) zgadzam

Na podłodze klasy zaznacz linię wyznaczającą oś (możesz np. położyć w tym miejscu sznurek). Na jednym końcu powieś kartkę „zdecydowanie zgadzam się”, na drugim „zdecydowanie nie zgadzam się”.

Czytaj uczniom uważnie każde twierdzenie i poproś, by ustawili się w miejscu, które odzwierciedla to, na ile się zgadzają bądź nie zgadzają z danym twierdzeniem. Kiedy uczniowie zajmą wybrane pozycje — zapytaj kilka osób, dlaczego tam się ustawili? Dlaczego tak uważają? Staraj się pytać różne osoby, mające różne poglądy.

Twierdzenia powinny zawierać przykłady dotyczące omawianych kultur. Dostosuj poniższe przykłady. Czytaj na zmianę twierdzenia dotyczące różnych krajów.

Przykłady twierdzeń dotyczących Polaków i Szwedów

- Szwedzi są zdystansowani do innych ludzi.
- Polacy są gościnnym narodem.
- Szwedzi są zawsze punktualni.
- Polacy kradną samochody.

Rozwinięcie

Czym jest stereotyp?

Prawdopodobnie już podczas ćwiczenia uczniowie użyją sformułowania „stereotyp”. Wyjaśnij, czym jest stereotyp — skorzystaj z definicji oraz dodatkowych informacji zawartych w materiałach do zajęć znajdujących się w poprzednim scenariuszu *Stereotypy duże i małe*.

Wyjaśnij różnicę między stereotypem skierowanym pod adresem własnej grupy (autostereotyp) bądź też wobec innej grupy (heterostereotyp).

Wyrzućmy z siebie stereotypy!

Wyrzućmy z siebie stereotypy!

Zastanówcie się, jakie są stereotypy dotyczące osób z waszych krajów (zarówno autostereotypy, jak i heterostereotypy). Spróbujcie je wspólnie narysować na dużej kartce papieru/ tablicy. Narysujcie wszystkie stereotypy, jakie przychodzą wam do głowy — te pozytywne i te negatywne. Pozwól na wyrażenie emocji — w formie sztuki, lecz nie w formie agresji.

Alternatywnie możesz wybrać inną formę przekazu artystycznego: śpiew, taniec, teatr. Wówczas poproś uczniów, by za pomocą tych środków wyrazu przekazali swoje stereotypy dotyczące swojej kultury i innych.

Zakończenie

Możesz pokazać uczniom książki, albumy lub wywiady z cudzoziemcami mieszkającymi w Polsce o tym, jak im się żyje „w kraju nad Wisłą”. Lista publikacji znajduje się w materiałach do zajęć. Zwróćcie uwagę, że w wielu tych opowieściach pojawiają się stereotypy — „co myślałem o Polsce i Polakach, zanim tutaj się osiedliłem?” — po to, by w następnej kolejności wyobrażenia te zmieniły się w doświadczenia i wiedzę. Poproś uczniów, by uważniej czytali prasę codzienną i zwracali uwagę na stereotypowe wypowiedzi o cudzoziemcach.

Materiały do zajęć

Patrz też: materiały do zajęć *Stereotypy duże i małe*.

Przykładowe publikacje zawierające opinie cudzoziemców o Polakach:

Abou Saleh Z., 1995, *W poszukiwaniu piątego kąta*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.

Fibiger J., 2010, *Swego nie znacie...*, czyli *Polska oczami obcokrajowców*, Elementowe, Warszawa.
Wywiady z obcokrajowcami mieszkającymi w Poznaniu <http://multicultural.pl/portrety.php>.

Goście i gospodarze

Założenia

Jak się okazuje, gościnność jest jedną z kluczowych wartości w bardzo wielu kulturach. Polska gościnność wywodzi się z dawnych czasów — może nawet jeszcze pogańskich. Jednakże polskie przysłowie „Gość w dom — bóg w dom” używane jest także w innych krajach. Przyjrzenie się polskiej gościnności oraz gościnności krajów naszych kolegów z klasy może udzielić odpowiedzi na ważne pytania na temat tego, jak się nasi goście u nas czują? Jakimi jesteśmy gospodarzami? Jak my to rozumiemy, a jak oni postrzegają?

Cele

- Uwrażliwienie na różnorodność w różnych aspektach kultury.
- Uświadomienie sobie znaczenia gościnności w naszej kulturze i w kulturze innych.
- Próba porównania odmiennego podejścia do gościnności w różnych kulturach.

Metody pracy

- Gra, dyskusja w parach i na forum.

Jak przeprowadzić zajęcia?

Wprowadzenie

Gra „Witam Pana!”

Zacznij zajęcia od rozgrzewki. Powiedz uczniom, żeby wstali z ławek, pochodzili po klasie i przywitali się z kolegami i koleżankami (klasa musi być wcześniej przygotowana w taki sposób, aby było dużo przestrzeni bez ławek. Zajęcia można także przeprowadzić na świeżym powietrzu).

Następnie podziel klasę na dwie części i wyjaśnij, po której stronie są „goście”, a po której „gospodarze”. Powiedz, że teraz gospodarze zapraszają gości na herbatę. Poinformuj, że powinni się zachowywać zgodnie z rolami, które

zostały im przydzielone. Gospodarze zapraszają, goście są zapraszani. Po kilku minutach zmień role, tak żeby każda osoba mogła być gościem i gospodarzem.

Podsumuj ćwiczenie pytając, która rola bardziej im się podobała i dlaczego? Zapytaj też, czy na co dzień lubią być gośćmi? Czy wolą być gospodarzami? Przedstaw temat zajęć, powiedz, że będziecie rozmawiać na temat gościnności. Cudzoziemiec przybywający do innego kraju też jest w nim gościem. Mieszkańcy tego kraju są zatem gospodarzami. Zwróć uwagę, żeby na gościnność popatrzeć też w tym szerszym kontekście.

Rozwinięcie

Gościnność w naszych krajach

W zależności od grupy z którą pracujesz — wybierz kulturę/kilka kultur, o których będziecie rozmawiać. Najlepiej jest, jeśli w klasie są osoby pochodzące z innych krajów lub które miały doświadczenie życia w innej kulturze. Być może twoje doświadczenie może okazać się tu cennym źródłem informacji. Możesz też przygotować materiał dotyczący gościnności w jakimś kraju, lub skorzystać z ciekawostek (patrz: materiały do zajęć).

Podziel uczniów na pary i powiedz, żeby zastanowili się nad znaczeniem gościnności w ich krajach (krajach, o których mają wiedzę):

1. Jak ważne jest odwiedzanie rodziny/przyjaciół w tym kraju?
2. Czy trzeba poinformować o planowanej wizycie? Kiedy? W jaki sposób?
3. Kto może cię odwiedzić i na jak długo (np. bliska rodzina, przyjaciele, kole-dzy z klasy, znajomi z podwórka, osoby, które poznałeś w zeszłym roku na wakacjach, osoby z którymi czatujesz przez Internet)?
4. Co gość powinien ze sobą mieć (np. kwiaty, prezenty, własne jedzenie, spi-wór)?
5. Jak powinien się zachowywać gość? Jak długo powinien zostać? Jak powi-nien się pożegnać?
6. Jak powinien się zachowywać gospodarz? Czy powinien nakłaniać do zo-stania dłużej) krócej?
7. Gdzie gość powinien spać? Co gość powinien jeść? Kto powinien gotować? Jakiego rodzaju jedzenie (codzienne/święteczne)?

Po rozmowie w parach powiedz, żeby uczniowie podzielili się swoimi spo-strzeżeniami, czego dowiedzieli się o kraju pochodzenia ucznia lub kraju, w którym przebywał uczeń? Co było inne? Co się podoba/nie podoba w typo-wym zachowaniu gości oraz gospodarzy? Dlaczego?

Wartości w każdej kulturze

U w a g a ! Zwróć uwagę na różnice w przyjmowaniu gości, które się pojawiają nawet w obrębie tej samej kultury. Podkreśl, że od innych osób (osób pochodzących z innych krajów) możemy uczyć się, jak przyjmować gości. Możemy się też uczyć akceptacji odmienności. Nie chodzi o to, by krytykować innych za ich zachowanie. Lepiej jest zobaczyć, jak się zachowują inni u siebie, by — kiedy przyjdą do naszego domu — nie poczuć się obrażonym. Goście w żadnej kulturze nie starają się obrazić gospodarzy!

Ćwiczenie to można przeprowadzić także w grupie jednolitej kulturowo, wówczas można poświęcić więcej czasu na refleksje nad gościnnością w naszym kraju z perspektywy cudzoziemców.

Zakończenie

Zastanówcie się, co się może podobać lub być trudne do zrozumienia i akceptacji w polskiej gościnności dla osób pochodzących z innych krajów? Dlaczego? Na co powinniśmy jako gospodarze zwracać uwagę? Czy można mówić, że mieszkańcy jakiegoś kraju są bardziej otwarci na cudzoziemców? W jakich sytuacjach?

Materialy do zajęć

Ciekawostki

W kulturach muzułmańskich wypada zdjąć buty przed wejściem na dywan.

Podobno proponowanie założenia kapci gościom to typowo polski zwyczaj, dla wielu dość szokujący.

W Japonii zdejmując buty, należy je odwrócić w stronę wyjścia.

W niektórych krajach europejskich (Francja) na powitanie całuje się zwykle w dwa policzki. W innych krajach całuje się trzy lub cztery razy.

W Ameryce Północnej całowanie w policzki jest czymś bardzo nietypowym. Tam na powitanie (nawet z osobą nieznaną) ściska się rękę.

Kto pyta — nie błądzi?

Założenia

Brak wiedzy bywa źródłem wielu nieporozumień, również międzykulturowych. Czasem zasłyszane gdzieś stereotypy zastępują nam wiedzę. Innym razem wstyd nam jest zapytać wprost o coś, czego nie wiemy o kraju pochodzenia naszego kolegi. Te zajęcia mają na celu ułatwienie uczniom formułowania i zadawania pytań w sposób bezpośredni, pokazania, że faktycznie „kto pyta, ten nie błądzi?”.

Cele

- Poznanie kraju pochodzenia uczniów cudzoziemskich.
- Umiejętność formułowania pytań dotyczących własnego kraju (kultury) i innych.
- Umiejętność ciekawego prezentowania własnego kraju i kultury.

Metody pracy

- Quiz, dyskusja, zadawanie pytań.

Jak przeprowadzić zajęcia?

Wprowadzenie

Zapytaj uczniów, czy wiedzą, jakie pytania zazwyczaj zadają małe dzieci. Niech podadzą przykłady. Zastanówcie się wspólnie, czemu służy zadawanie takich pytań. Spróbujcie też znaleźć odpowiedź na pytanie, czemu osoby dorosłe nie zadają tego rodzaju pytań i co na tym tracą.

Rozwinięcie

Quiz z wiedzy na temat naszych krajów

Najkorzystniej byłoby, gdyby w tym ćwiczeniu wzięła udział przynajmniej jedna osoba pochodząca z innego kraju. Porozmawiaj wcześniej z nią i przygotuj ją do tych zajęć, być może osoba ta zgodzi się być liderem quizu.

Wartości w każdej kulturze

Poproś uczniów o przygotowanie kilku (kilkunastu) pytań dotyczących własnego kraju. W tym celu podziel klasę na pięcioosobowe grupy. Liczbę i stopień trudności pytań dostosuj do wielkości i stopnia zaawansowania grupy. Młodszym uczniom zasugeruj niektóre pytania. Wszystkich pytań nie powinno być więcej niż 20.

Przykładowe pytania do quizu:

1. Jakim językiem rozmawiają ludzie w moim kraju?
2. Jaka jest dominująca religia w moim kraju?
3. Czy umiesz wymienić tradycyjną potrawę z mojego kraju? Jak się ją przygotowuje?
4. Co się mówi o ludziach z mojego kraju w innych miejscach na świecie?
5. Jakie są dowcipy o ludziach z mojego kraju?
6. Czy wiesz, jak długo jedzie się pociągiem przez cały kraj?
7. Jak się nazywają dzielnice w Warszawie (wymień 3 dzielnice)?
8. Kto jest prezydentem państwa?
9. Jakie znasz najtrudniejsze słowo w moim języku (albo: czy umiesz powtórzyć „Chrząszcz brzmi w trzcinie...”)?
10. Czy wiesz, jak wygląda flaga mojego kraju?

Zasady quizu są następujące: uczniowie (reprezentanci swoich krajów) na zmianę losują numery pytań i odpowiadają na pytania drużyny przeciwnej.

Pozwól, by po każdej odpowiedzi przedstawiciel kraju wyjaśnił i dodał kilka słów od siebie — jak przyrządzić bigos, jakie są dzielnice w Warszawie itp. Jest to ważna część ćwiczenia, więc przeznacz na nią odpowiednio dużo czasu.

Za każdą dobrą odpowiedź uczniowie otrzymują cukierka. Cukierki są zbierane w jedno miejsce i dopiero po zakończeniu quizu konsumowane.

Zakończenie

Pytania, które nie ujrzały światła dziennego

Na zakończenie spróbujcie zostawić trochę czasu na „pytania, które nie ujrzały światła dziennego”, czyli takie, które z różnych powodów nie zostały zadane — niech każdy uczeń, niezależnie od pochodzenia, zapyta innych kolegów o rzeczy związane z jego krajem i kulturą, o które nigdy wcześniej nie pytał. Być może polscy uczniowie wstydzą się zapytać o jakiś szczegół dotyczący religii, języka lub kultury ucznia z innego kraju — zachęć ich, sam korzystając z tej okazji. Zaproponuj też uczniowi (uczniom) z innego kraju, by śmiało formułowali pytania dotyczące naszego kraju.

Zwierzęta świata

Założenia

Zwierzęta w różnych językach i kulturach nazywają się odmiennie, wydają inne dźwięki, ale też symbolika zwierząt niesie ze sobą inne znaczenia. Przykładowo pies dla polskich dzieci jest przyjacielem mieszkającym w domu (lub w przypadku psa podwórkowego — w budzie), szczeka „hau, hau” itp. Psy w Czeczenii uznawane są za zwierzęta nieczyste, w związku z czym psa nie wpuszcza się na kanapę, nie głaszcze się. Ze względu na tematykę, zajęcia te przeznaczone są dla dzieci młodszych.

Cele

- Przekazanie wiedzy na temat zwierząt żyjących w krajach uczniów.
- Pokazanie zróżnicowania kulturowego na przykładzie zwierząt (temat ciekawy dla młodszych dzieci).
- Uświadomienie uczniom, że te same zwierzęta w zależności od kultury mogą być inaczej traktowane.

Metody pracy

- Praca w grupach, pogadanka, dyskusja.

Jak przeprowadzić zajęcia?

Wprowadzenie

Przedstaw uczniom tematykę zajęć, którą będą zwierzęta mieszkające w krajach uczniów.

Poproś polskich, a następnie cudzoziemskich uczniów o to, by opowiedzieli, jakie zwierzęta żyją w ich krajach, które są hodowane, które żyją na wolności.

Podziel klasę na pięcioosobowe grupy. Przygotuj wcześniej karteczki odpowiadające liczbie dzieci. Narysuj na nich zwierzęta — jedna grupa to jeden gatunek zwierząt (np. krowa, pies, kot, kura, mysz) i poproś, by uczniowie

dobrali się w grupy, nie używając nazw tych zwierząt, lecz dźwięki, jakie one wydają.

Rozwinięcie

Dźwięki zwierząt

Narysuj na tablicy zwierzę (lub pokaż obrazek zwierzęcia) i poproś, by uczniowie naśladowali dźwięki, jakie wydaje to zwierzę w ich języku. Powiedz, że w wielu krajach te same zwierzęta wydają inaczej brzmiące dźwięki. Możesz posilkować się swoją znajomością języków obcych lub tabelką w materiałach do zajęć.

Znaczenie zwierząt

Poproś uczniów, żeby zastanowili się przez chwilę nad znaczeniem, jakie dane zwierzę ma w ich kraju (kulturze). Przykładowe zwierzęta: pies, kot, koń, świnia, krowa.

- Czy w twoim kraju je się mięso tego zwierzęcia?
- Czy w twoim kraju zwierzę to mogłoby mieszkać w domu?
- Czy w twoim kraju zwierzę to symbolizuje jakąś cechę, np. wolność, siłę, mądrość?

Zwróć uwagę na fakt, że niektóre zwierzęta są inaczej traktowane w różnych krajach (np. krowa w Indiach, pies w Czeczenii).

Powiedzenia o zwierzętach

Każdy język ma swoje mądrości zawarte w języku. Pomyślcie, jakie znaczenie przysłowia i powiedzenia zawierające nazwy zwierząt w waszych językach

- Przykładowe przysłowia:
  - Patrzy jak cielę na malowane wrota.
  - Nie dla psa kielbasa.
  - Darowanemu koniowi w zęby się nie zagląda.
  - Gdy kota nie ma, myszy harcują.
  - Raz kozie śmierć.
  - Rusza się jak mucha w smole.
  - I wilk syty, i owca cała.
  - Zły to ptak, co swoje gniazdo kała.
  - Lepszy wróbel w garści niż kanarek na dachu.
  - Powiedziały jaskółki, że niedobre są spółki.

Zwierzęta świata

- Przykładowe powiedzenia:
Mądry jak sowa.
Odważny jak lew.
Cichy jak myszka.
Czy w każdym języku te same zwierzęta są nośnikami tych samych znaczeń?

Zakończenie

Symbolika zwierząt

Wiele narodów ma swoje symbole narodowe w postaci zwierząt. Często zwierzęta te mają swoje legendy, które zna każde dziecko mieszkające w danym kraju. Przypomnij je dzieciom. Możesz np. opowiedzieć legendę o orle, przypomnieć, że jest symbolem narodowym, że jego wizerunek znajduje się nawet na każdej polskiej monecie.

Materiały do zajęć

Dźwięki zwierząt w różnych językach

Zwierzę	Język polski	Język angielski	Język francuski
kogut	kukuryku	cock-a-doodle-doo	cocorico
pies	hau hau	bow wow	ouah ouah
żaba	re re kum kum	croak/ribbit (USA)	croa croa
krowa	muu	Moo	meuh

(źródło: <http://www.eleceng.adelaide.edu.au/Personal/dabbott/animal.html>)

Religie świata

Założenia

Ludzie na całym świecie wyznają różne religie. W naszym kraju obok dominującej religii katolickiej, żyją ludzie wyznający prawosławie, protestantyzm, islam, judaizm i wyznawcy wielu innych wyznań. Są wśród nich osoby mocno utożsamiające się ze swoją religią, uczęszczające regularnie do świątyń, takie, które jedynie obchodzą święta zgodnie z wymogami religii, którą wyznają, lub osoby niewierzące. Warsztat ten ma na celu ukazanie religii jako jednego z aspektów kultury, nie ma na celu propagowania którejkolwiek z nich.

Rozmawianie o religii może być dla niektórych osób dość kłopotliwe, dlatego też zwróć uwagę na zachowanie uczniów. Zajęcia te powinny się odbywać w grupie, która ma już zaufanie do siebie. Dobrze by było, gdyby uczniowie wcześniej wiedzieli, kto jest wyznawcą jakiej religii, żeby nie było to dla nikogo zaskoczeniem.

Cele

- Poznanie różnych religii i praktyk związanych z religiami.
- Umiejętność porównania religii między sobą.
- Uświadomienie sobie wpływu religii na nasze życie codzienne.

Metody pracy

- Zbieranie informacji, wypełnianie kart, prezentacja, dyskusja, refleksja indywidualna, rysowanie.

Jak przeprowadzić zajęcia?

Wprowadzenie

Zadanie domowe (tydzień wcześniej)

Aby dobrze przeprowadzić te zajęcia należy na wcześniejszych zajęciach (np. tydzień przed planowaną lekcją) dać uczniom zadanie domowe. W tym

celu należy podzielić uczniów na grupy i pozwolić im wybrać po jednej religii — katolicyzm, islam, judaizm, prawosławie (najlepiej, żeby pośród nich znalazły się wyznania wszystkich uczniów). Zadaniem uczniów będzie odnalezienie wiadomości na temat konkretnych praktyk religijnych — w tym celu należy rozdać uczniom „kartę odkrywców religii” (patrz: materiały do zajęć).

Karta odkrywców religii

Na początku zajęć rozdaj uczniom tyle „kart odkrywców religii”, ile religii będzie prezentowanych w taki sposób, żeby mogli oni swobodnie robić sobie na kartach tych notatki. Poproś uczniów o prezentację znalezisk.

Po zakończeniu prezentacji wszystkich religii podkreśl najistotniejsze podobieństwa/różnice widoczne w religiach, spróbuj porównać niektóre religie ze sobą.

Rozwinięcie

Prezentowane religie nie dotyczyły bezpośrednio uczniów. W dyskusji chodzi o to, żeby uczniowie zastanowili się nad własnym uczestnictwem w praktykach religijnych.

- Przeprowadź dyskusję:
  - Czy bierzecie udział w obchodach świąt religijnych? Jakiej religii?
  - W jakich świątach religijnych bierzecie udział? Co się robi podczas tych świąt? Czy lubicie te święta? Co się wtedy je? Jak się trzeba zachowywać?
  - Czy znacie kogoś, kto obchodzi święta innej religii niż wasza? Jakie to święta? Czy mieliście możliwość w nich uczestniczyć? Co się wtedy je? Jak się trzeba zachowywać?

Zakończenie

Na zakończenie zastanówcie się nad swoim własnym zaangażowaniem religijnym. Spróbujcie narysować (lub opisać) swoje odczucia. W trakcie wykonywania tego zadania możesz włączyć jakąś kojącą muzykę (np. relaksacyjną).

Po wykonaniu zadania uczniowie nie muszą dzielić się swoimi refleksjami.

Materiały do zajęć

„Karta odkrywców religii”

Grupa:

Religia:

Zadaniem grupy jest odnaleźć informacje dotyczące poniższych aspektów wybranej religii i opisać je (skrótowo). Na kolejnych zajęciach grupa będzie prezentować swoje odkrycia.

1. **Codzienna modlitwa** (Ile razy dziennie? W jaki sposób? O której godzinie?).
2. **Dni świąteczne** (Jaki dzień? Jak się świętuje?).
3. **Święta księga** (Jak się nazywa? Co zawiera?).
4. **Święta przypadające raz w roku** (Jak się świętuje? Co się je? Czy wcześniej trzeba pościć? Jak trzeba się zachowywać?).
5. **Obrzędy związane z przechodzeniem przez różne etapy w życiu człowieka** (np. chrzest, ślub, pogrzeb — jakie są najważniejsze obrzędy? Jak się je obchodzi?).
6. **Pielgrzymki** (Dokąd się pielgrzymuje? Dlaczego właśnie tam?).
7. **Miejsce modlitwy** (Jak wygląda świątynia? Co jest w niej najważniejsze? Kto prowadzi modlitwę?).
8. **Ciekawostki i inne odkrycia dotyczące religii.**

Warsztaty artystyczne: tydzień z różnorodnością

Założenia

Jedną z metod nauczania o różnorodności kulturowej jest łączenie wiedzy z działaniami artystycznymi. Metoda ta sprzyja refleksji, rozwojowi talentów plastycznych uczniów oraz utrwała wiadomości zdobyte podczas zajęć w klasie.

Zajęcia kładą nacisk na poznawanie różnorodności szkoły, do której chodzą obcokrajowcy, lub dzielnicy, w której mieszkają przybysze z innych krajów. Stanowią zachętę do poznawania inności. Ze względu na formę, projekt jest skierowany do dzieci młodszych.

Każdy blok zajęć składa się z trzech części: warsztatowej, artystycznej i refleksyjnej. W części warsztatowej podczas gier i zabaw omawiane są różne tematy związane z różnorodnością. W części artystycznej uczniowie tworzą, a zarazem przetwarzają zdobytą wiedzę. W części refleksyjnej opowiadają sobie o tym, czego się nauczyli w ciągu dnia.

Proponowany scenariusz zaplanowany został na pięciodniowe działanie. Jednakże to nauczyciel powinien zdecydować, w jakiej formie przeprowadzić zajęcia — czy dzień po dniu (np. podczas ferii zimowych), czy raz w tygodniu, czy rzadziej.

Cele

- Długotrwałe obcowanie z tematem różnorodności kulturowej.
- Rozbudzenie kreatywności uczniów i ich talentów artystycznych.
- Uświadomienie zróżnicowania kulturowego najbliższego otoczenia uczniów (szkoły, dzielnicy).

Metody pracy

- Działania artystyczne, warsztaty, dyskusja, refleksja.

Jak przeprowadzić zajęcia?

Wprowadzenie

Przedstaw uczniom tematykę zajęć, wyjaśnij strukturę, powiedz, jaki będzie efekt końcowy.

Rozwinięcie

1 dzień

Temat dnia: „Ja”

Ten dzień jest dniem wprowadzającym. To czas na poznanie siebie nawzajem, zdobycie zaufania w grupie, ale również zbliżenie się do swojej tożsamości. Będziemy się zastanawiać nad tym, kim jesteśmy, jak się określamy i jacy chcemy być.

1. Warsztaty

W tym dniu przygotuj kilka ćwiczeń integracyjnych (jeśli uczniowie się nie znają) lub budujących otwartość i zaufanie w grupie. Oto kilka przykładowych ćwiczeń:

- **Imiona**
Uczniowie stoją w kręgu i podają sobie piłkę, wypowiadając swoje imię, a następnie imię osoby, do której za chwilę rzucą piłkę.
- **Jestem...**
Uczniowie stoją w kręgu, jedna osoba staje w środku i mówi zdanie zaczynające się od słowa „Jestem...”. Po jakimś czasie można pozwolić mówić więcej niż jedno zdanie o sobie.
- **Kim jesteś?**
Uczniowie mają przyklejone na plecach karteczki (mogą to być określenia osób — mądry, ubogi, szczerzy, roztrzepany lub nazwiska osób znanych — Marilyn Monroe, Michael Jackson). Mają za zadanie zgadnąć, kim są, zadając pytania, na które można odpowiedzieć tylko: „tak” lub „nie”.
- **Najważniejsza część mnie**
Uczniowie rysują pięcioelementową lalkę matrioszkę w przekroju, czyli taką, którą można włożyć jedną do drugiej. Może to być też przekrój kapusty, w której widać poszczególne jej liście. Następnie zapisują na środkowych liściach kapusty (lub najmniejszej matrioszce) to, co ich zdaniem jest ich najważniejszą cechą, tajemnicą o sobie, której nie chcieliby ujawnić;

a na zewnętrznych liściach (matrioszkach) to, co chcą, żeby inni ludzie o nich wiedzieli, jak ich postrzegali. Uczniowie sami mogą zdecydować, czy chcą pokazać innym swoje rysunki, czy też nie.

2. Działania artystyczne: robienie masek

Pokaż uczniom materiały i przykładową maskę. Przypomnij, że prawdziwa tożsamość (to, kim jesteśmy, kim się czujemy, jacy jesteśmy), jest w głębi nas, a maska pozwala nam ukryć to, o czym nie chcemy mówić każdej napotkanej osobie (np. że jesteśmy dziś smutni).

Materiały: duże kolorowe kartonowe kartki, 10 metrów gumki (cienkiej), farby plakatowe, pędzle, klej, nożyczki, gazety.

3. Refleksja dnia

Poproś uczniów, żeby przez chwilę zastanowili się, czego dowiedzieli się w tym dniu o sobie i o innych. Powiedz, żeby każdy z nich krótko opowiedział, czego się dzisiaj nauczył.

2 dzień

Temat dnia: „Mój sąsiad”

Ten dzień dotyczy poznawania najbliższej okolicy — szkoły i dzielnicy, w której mieści się szkoła. Spróbujemy zastanowić się, kim są inni uczniowie w szkole (lub osoby mieszkające w naszej dzielnicy).

1. Warsztaty

Warsztat powinien odnosić się bezpośrednio do cudzoziemców uczęszczających do szkoły, mieszkańców najbliższej okolicy, przybliżyć wiedzę na temat kraju i kultury osób pochodzących z tego kraju. Jeśli do klasy chodzi uczeń pochodzący z tego kraju, możesz go poprosić o przygotowanie prezentacji. W przygotowaniu tej części pomocne będą materiały o krajach zawarte w książce.

2. Działania artystyczne: portret mojego sąsiada

Tematem tego dnia jest portret sąsiada. Jeśli w waszej szkole lub w dzielnicy mieszkają cudzoziemcy — zasugeruj uczniom, by również ich uwzględnili w portrecie. Uczniowie mogą potraktować to zadanie dosłownie lub bardziej metaforycznie, rysując to, co wiedzą o swoich sąsiadach. Jeśli np. przybyli oni z górzystego kraju — niech narysują góry. Po skończeniu prac plastycznych powinny one zostać zawieszane w miejscu widocznym. Można je powiesić jak pranie na sznurku, przypinając klamerkami.

Materiały: blok rysunkowy, świeczki woskowe, akwarele, pędzle, sznurek, klamerki.

3. Refleksja dnia

Poproś uczniów, żeby przez chwilę zastanowili się, czego dowiedzieli się w tym dniu o sobie i o innych. Powiedz, żeby każdy z nich krótko opowiedział, czego się dzisiaj nauczył.

3 dzień

Temat dnia: „Kim jest Inny?”

Ten dzień będzie dotyczył poznawania inności, odmienności. Uczniowie spróbują sami poczuć się inaczej, zrozumieć inność, zastanowią się, czy warto poznawać innych?

1. Warsztaty

Poproś uczniów, żeby zrobili burzę mózgów na temat tego, jaki jest „Inny” — jakie ma cechy? Skąd jest? Co o nim wiadomo? Zapisuj te charakterystyki na małych karteczkach. Zapewne pojawią się wśród nich takie jak: „obcy”, „brudny”, „mówiący dziwnym językiem” itp. Następnie karteczki te rozdaj uczniom. Powiedz, żeby sami przyczepili sobie je z przodu na ubraniu (żeby każdy dobrze widział, kim są). Jeśli chcesz wzmocnić to ćwiczenie, możesz poprosić uczniów, żeby napisali o sobie „jestem brudny”, „jestem obcy”, „mówię dziwnym językiem”. Możesz powiedzieć, żeby z tymi kartkami wyszli na przerwę (i w razie pytań innych uczniów odpowiadali tak, jakby byli tymi osobami).

Po tym ćwiczeniu koniecznie zrób omówienie: jak się czuliście w waszych rolach? Jak inni na was reagowali? Czy odczuliście, co znaczy być innym? Jak to jest?

2. Działania artystyczne: kolaż na kartonie: „Inny”

Powiedz uczniom, że będziecie przygotowywać kolaż. Tematem jest „Inny”. Niech puszczą wodze fantazji. Zachęć ich do dyskusji na temat wizji wspólnej pracy, a następnie wykonania.

Materiały: kartony różnych rozmiarów, gazety z dużą liczbą obrazków, klej, nożyczki, farby plakatowe, pędzle.

3. Refleksja dnia

Poproś uczniów, żeby przez chwilę zastanowili się, czego dowiedzieli się w tym dniu o sobie i o innych. Powiedz, żeby każdy z nich krótko opowiedział, czego się dzisiaj nauczył.

4 dzień

Temat dnia: „Boję się Innego?”

Tego dnia zajmiemy się tematem odczuć wobec inności, stereotypów, wyobrażeń, będących często błędnymi opiniami o innych. Uczniowie spróbują

nazwać swoje obawy wobec inności, zastanowić się, jak sobie z tym mogą poradzić.

1. Warsztaty

Tego dnia warsztaty przeprowadź w oparciu o scenariusz *Wyrzućmy z siebie stereotypy, Stereotypy duże i małe*, możesz też wykorzystać ankietę załączoną w materiałach do zajęć. Zadbaj też o to, by termin „stereotyp” został dobrze wyjaśniony.

2. Działania artystyczne: piszemy list do ludzi, żeby nie bali się Innego

Zadaniem uczniów jest napisanie listu do jakiejś określonej osoby (mogą napisać również do siebie) o tym, żeby nie bali się obcych. Niech napiszą o swoim doświadczeniu. Z kolorowych gazet niech samodzielnie zrobią kolorowe koperty, zaadresują, nakleją znaczki i wyślą listy.

Materiały: papier listowy, gazety kolorowe, klej, nożyczki, znaczki na listy, koperty na wzór.

3. Refleksja dnia

Poproś uczniów, żeby przez chwilę zastanowili się, czego dowiedzieli się w tym dniu o sobie i o innych. Powiedz, żeby każdy z nich krótko opowiedział, czego się dzisiaj nauczył.

5 dzień

Temat dnia: „Lubię Innego!”

To dzień kończący projekt. Tego dnia skupimy się na pozytywnych odczuciach wobec inności i różnorodności. Tego dnia podsumujemy również cały projekt.

1. Warsztaty

Warsztat można przygotować w oparciu o scenariusz *Kto pyta — nie błądzi?*, zawierający quiz wiedzy na temat krajów cudzoziemców.

2. Działania artystyczne: gra planszowa „Lubię Innego”

Grupa ma za zadanie przygotować grę planszową dotyczącą „Innego”. Plansza do gry jest rysowana na boisku, a w wyznaczonych miejscach trzeba odpowiedzieć na pytania dotyczące inności, stereotypów, kraju pochodzenia cudzoziemców. Pytania i odpowiedzi do gry układa również grupa. Pytania zapisywane są na kartach (wyciętych z bloku technicznego).

Materiały: kreda kolorowa, blok techniczny, flamastry, kostki do gry, pionki (to mogą być drobne przedmioty, np. szyszki albo pomalowane kamienie). Zaproszenie do gry innych uczniów, którzy nie brali udziału w projekcie.

3. Refleksja kończąca projekt

Poproś uczniów, żeby przez chwilę zastanowili się, czego dowiedzieli się podczas całego projektu o sobie i o innych. Powiedz, żeby każdy z nich krótko opowiedział, czego się nauczył.

Zakończenie

Ostatni dzień jest podsumowaniem całości projektu.

Materiały do zajęć

Ankieta

Proszę o wypełnienie ankiety poprzez zakreślenie wybranej odpowiedzi/odpowieź na pytanie. Ankieta dotyczy stosunku do cudzoziemców, a jej wyniki zostaną wykorzystane na potrzeby lekcji prowadzonej w naszej klasie.

1. Czy jesteś skłonny(a) zgodzić się, aby cudzoziemiec zamieszkał w Twoim kraju:
  - a) zdecydowanie tak
  - b) raczej tak
  - c) raczej nie
  - d) zdecydowanie nie
  - e) trudno powiedzieć
2. Czy jesteś skłonny(a) zgodzić się, aby cudzoziemiec zamieszkał w Twoim mieście:
  - a) zdecydowanie tak
  - b) raczej tak
  - c) raczej nie
  - d) zdecydowanie nie
  - e) trudno powiedzieć
3. Czy jesteś skłonny(a) zgodzić się, aby cudzoziemiec był Twoim sąsiadem:
  - a) zdecydowanie tak
  - b) raczej tak
  - c) raczej nie
  - d) zdecydowanie nie
  - e) trudno powiedzieć
4. Czy jesteś skłonny(a) zgodzić się, aby cudzoziemiec był Twoim nauczycielem w szkole:
  - a) zdecydowanie tak

Warsztaty artystyczne: tydzień z różnorodnością

- b) raczej tak
  - c) raczej nie
  - d) zdecydowanie nie
  - e) trudno powiedzieć
5. Czy jesteś skłonny(a) zgodzić się, aby cudzoziemiec był Twoim lekarzem domowym:
- a) zdecydowanie tak
  - b) raczej tak
  - c) raczej nie
  - d) zdecydowanie nie
  - e) trudno powiedzieć
6. Czy jesteś skłonny(a) zgodzić się, aby cudzoziemiec był Twoim kolegą w ławce:
- a) zdecydowanie tak
  - b) raczej tak
  - c) raczej nie
  - d) zdecydowanie nie
  - e) trudno powiedzieć
7. Czy jesteś skłonny(a) zgodzić się, aby cudzoziemiec związał się z kimś z Twojej najbliższej rodziny (starszą siostrą bratem, kuzynem, kuzynką):
- a) zdecydowanie tak
  - b) raczej tak
  - c) raczej nie
  - d) zdecydowanie nie
  - e) trudno powiedzieć
- Bardzo dziękujemy za poświęcenie czasu na wypełnianie ankiety!

Dziennik: spotkanie z Innymi

Założenia

To ćwiczenie zachęcające do spotkania z innymi ludźmi, reprezentantami różnych krajów, kultur, religii, a także do refleksji nad doświadczeniem kontaktu z tymi osobami. Narzędziem, które ma prowokować do refleksji, jest dziennik. Prowadzony starannie może stać się kroniką spotkań z innymi, zapisami porządkującymi otrzymane informacje oraz miejscem zawierającym ulotne myśli i refleksje. Pytania postawione w dzienniku są dość uniwersalne, co nie znaczy, że nie mogą zostać wzbogacone o dodatkowe pytania.

Idealnym założeniem byłoby, gdyby nauczyciel przygotował cykl spotkań (np. 10 spotkań w ciągu roku) i dla każdego ucznia przygotował 10 + 1 arkusz dziennika. Ostatni pozostawiony arkusz mógłby stanowić zachętę do zorganizowania własnego spotkania.

Cele

- Bezpośrednie spotkanie z osobami pochodzącymi z innych krajów, kultur, wyznawcami różnych religii.
- Ustrukturyzowanie doświadczenia i zebranych informacji w formie dziennika.
- Pogłębienie refleksji związanej z kontaktem z innymi.

Metody pracy

- Spotkania z gośćmi, uzupełnianie dziennika, refleksja indywidualna, dyskusja.

Jak przeprowadzić zajęcia?

Wprowadzenie

Zajęcia wprowadzające

Przedstaw uczniom założenie cyklu spotkań z osobami pochodzącymi z różnych krajów, wyznawcami różnych religii. W miarę możliwości określ, kim będą goście, gdzie i jak często będziecie się z nimi spotykać.

Wręcz uczniom przygotowane dla nich dzienniki (patrz: materiały do zajęć). Jeśli masz możliwość, wydrukuj je na kolorowych kartkach, zbinduj albo włóż do ładnej teczki. Wyjaśnij, na czym ma polegać ich praca — na regularnym uzupełnianiu dziennika.

Ustal, że po każdym spotkaniu z osobą (np. na następnej lekcji) będziecie wspólnie omawiać spotkanie i poproś uczniów, by przygotowali na ten czas swój uzupełniony dziennik.

Rozwinięcie

Spotkania z gośćmi — wskazówki dla nauczyciela

Spotkania mogą odbywać się zarówno w szkole (gość przychodzi do szkoły), jak i w innym miejscu — meczecie, synagodze, cmentarzu, domu kultury, organizacji pozarządowej (uczniowie przychodzą do gościa).

Jeśli do waszej szkoły chodzą uczniowie pochodzący z innych krajów, możesz spróbować zaaranżować spotkanie z jednym z rodziców uczniów.

Przygotuj gościa na spotkanie z klasą: opowiedz o uczniach, o tym, jacy są i co ich interesuje, poproś o zabranie zdjęć, przedmiotów związanych z jego kulturą, religią.

Przygotuj klasę na spotkanie: powiedz, z kim się spotkają, gdzie, zachęć do samodzielnego poszukania informacji na temat kraju pochodzenia, kultury, religii danej osoby, zachęć do wcześniejszego przygotowania pytań do gościa.

Zakończenie

Zajęcia po spotkaniu z gośćmi

Poproś uczniów, by na podstawie swoich dzienników powiedzieli, czego się nauczyli, co było dla nich najważniejsze podczas spotkania, czego nie zdążyli się dowiedzieć.

Jeśli któregoś ucznia nie było na spotkaniu, poproś, by uczniowie zreferowali na wstępie przebieg i treść spotkania.

Materiały do zajęć

Dziennik

Opis spotkania	
Kto brał udział w spotkaniu?	
Data spotkania	
Miejsce spotkania	
Opis osoby, z którą się spotkałeś/liście (imię i nazwisko, wygląd zewnętrzny)	
Krótkie streszczenie spotkania (o czym mówiła osoba, co pokazywała)	
Inne informacje	
Moje refleksje	
Jak się czuleś(aś) podczas spotkania?	
Jak sądzisz, jak się czuła ta osoba podczas spotkania?	
Co najbardziej pamiętasz z tego spotkania?	
Czy nauczyłeś(aś) się czegoś podczas tego spotkania? Co to takiego?	

